

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS

MODERN VATANDAŞLIK ANLAYIŞINA BİR ELEŞTİRİ:
FEMİNİST VATANDAŞLIK KURAMI

Yüksek Lisans Tezi

Bülent Tuğcu

Ankara – 2019

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANA BİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ YÜKSEK LİSANS

MODERN VATANDAŞLIK ANLAYIŞINA BİR ELEŞTİRİ:
FEMİNİST VATANDAŞLIK KURAMI

Yüksek Lisans Tezi

Bülent Tuğcu

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halil İbrahim ÜLKER

Ankara – 2019

KABUL VE ONAY

Bülent Tuğcu tarafından hazırlanan “Modern Vatandaşlık Anlayışına Bir Eleştiri: Feminist Vatandaşlık Kuramı” başlıklı bu çalışma, 25.01.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsmail BİRCAN (Başkan)

Prof. Dr. Halil İbrahim ÜLKER (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Candaş CAN (Üye)

ETİK BEYAN

Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesi'ne uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasını;

- Akademik ve etik kurallar çerçevesinde hazırladığımı,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

18.02.2019

Bülent TUĞCU

ÖZ

TUĞCU, Bülent. Modern Vatandaşlık Anlayışına Bir Eleştiri: Feminist Vatandaşlık Kuramı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Vatandaşlık (yurttaşlık) kavramı, günümüz siyasal düşüncesinin en önemli unsurlarından biridir. Eski çağlardan günümüze kadar uzanan vatandaşlık anlayışı, zamanla bazı değişimlerden geçmiş ve bugün ki halini almıştır. Fakat şu durum gözden kaçırılmamalıdır ki “kadın” bu tanımın sürekli dışında tutulmuş gibidir. Modern vatandaşlık kuramlarının temel taşlarından biri olan eşitlik anlayışı, söz konusu kadınlar olduğunda o kadar da eşitlikçi değildir. Vatandaşlıktaki bu değişim sırasında kadınların kazandıkları haklar acaba onları ne kadar eşit vatandaş haline getirmiştir? Bütün dünyada, erkek egemenliği altında olan bir toplumsal ve siyasal yapı varken bu soruya yönelik olumlu bir cevap vermek mümkün değil gibidir.

Bu çalışmada modern vatandaşlık kuramları çerçevesinde, feminist akımlar ve dünya anayasalarında yer alan eşit vatandaşlık kavramının kadını ne kadar içine aldığı incelenecektir. Çalışma, içerisinde feminizm temelli bir eleştiri barındırmakla birlikte eşitlik kavramının nasıl tanımlandığı üzerinde de durmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde; vatandaşlığın tarihsel ve kavramsal çerçevesinden ve vatandaşlığın bu tarihi süreçte ne tür değişimler geçirdiğinden bahsedilecektir. Çalışmanın ikinci kısmında feminizmin tanımı ve feminizm akımları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın üçüncü ve son kısmında ise Feminist ve Maskülen Vatandaşlık Kuramı üzerinde durulup dünya ülkelerinde yürürlükte olan anayasalarda kadının yeri ve modern vatandaşlık kuramlarının feminizm temelli bir incelenmesi yer alacaktır.

Anahtar Sözcükler

Vatandaşlık, Eşitlik, Feminizm, Feminist Vatandaşlık

ABSTRACT

TUĞCU, Bülent. A Critique of Modern Citizenship: Feminist Citizenship Theory, M. SC. Thesis, Ankara, 2019.

The concept of citizenship is one of the most important elements of today's political thought. The understanding of citizenship from ancient times to today has undergone some changes over time and has become today. However, it should not be overlooked that "woman" seems to have been kept out of this definition. The notion of equality, which is one of the cornerstones of modern citizenship theories, is not so egalitarian when it comes to women. How equal rights of women during this change in citizenship has made them equal citizenship? It is not possible to give a positive answer to this question when there is a social and political structure under the male rule in the whole world.

In this study, within the framework of modern citizenship theories, the concept of equal citizenship in feminist currents and world constitutions will be examined. The study also includes a feminism-based critique of how the concept of equality is defined. In the first part of the study; the historical and conceptual framework of citizenship and the changes that citizenship has undergone in this historical process. In the second part of the study, the definition of feminism and feminism currents will be emphasized. In the third and last part of the study, the feminist and masculine theory of citizenship will be focused on and the place of women in constitutions which are in force in world countries and a feminism-based examination of modern citizenship theories will take place.

Keywords:

Citizenship, Equality, Feminism, Feminist Citizenship

TEŞEKKÜR

Tez yazımı ve ders sürecim boyunca bana sürekli destek veren danışman hocam; Prof. Dr. Halil İbrahim Ülker, yine tez çalışmam sürecinde tez konusunun da fikir babası olan hocam; Dr. Öğr. Üyesi Candaş Can ve hayatımın her alanında yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ankara 2019

Bülent Tuğcu

İÇİNDEKİLER

ÖZ	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
TABLolar DİZİNİ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM VATANDAŞLIK

1.1. Vatandaşlığın Tanımı	5
1.2. Vatandaşlığın Tarihi Gelişimi	7
1.2.1. Antik Yunan’da Vatandaşlık.....	7
1.2.2. Roma döneminde vatandaşlık	10
1.2.3. Feodal dönemde vatandaşlık.....	13
1.2.4. Köklü bir değişim: Rönesans ve reform	15
1.2.5. Fransız devrimi: Modern yurttaşlık.....	16
1.2.6. Ulus-Devlet’in yükselişi	18
1.3. Modern Vatandaşlık Kuramları	20
1.3.1. Liberal (sözleşmeci) vatandaşlık kuramı	20
1.3.2. Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı	25
1.3.3. Modern vatandaşlık kuramlarına eleştiriler	27

İKİNCİ BÖLÜM FEMİNİZM

2.1. Feminizm Kavramı	29
2.2. Feminizm Tarihi	31
2.2.1. Birinci dalga feminizm.....	32
2.2.2. İkinci dalga feminizm	40
2.2.3. Üçüncü dalga feminizm	43

2.3. Feminizm Yaklaşımları	46
2.3.1. Liberal Feminizm	47
2.3.2. Marksist (Sosyalist) Feminizm	50
2.3.3. Radikal Feminizm	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA'DA FEMİNİST VATANDAŞLIK

3.1. Feminist ve Maskülen Vatandaşlık Anlayışları Üzerine	57
3.2. Örneklem Ülkelerin Seçimi	59
3.2.1. Siyasal temsil alanı.....	61
3.2.2. Eğitim Alanı	65
3.2.3. Ekonomik ve Toplumsal Alan	72
3.2.4. Anayasalarda kadının yeri	78
3.3. Ülkelerin Vatandaşlık Anlayışları Üzerine Genel Bir Değerlendirme	84
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	93
ÖZGEÇMİŞ.....	99

KISALTMALAR DİZİNİ

- B.A.E.** : Birleşik Arap Emirlikleri
- OECD** : Organization for Economic Cooperation and Development (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1: Antik Yunan'da Toplumsal Sınıflar	8
Tablo 2: Roma'da Toplumsal Sınıflar.....	12
Tablo 3: Kıtalara Göre Seçilen Ülkeler.....	60
Tablo 4: Amerika Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları	62
Tablo 5: Avrupa Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları	62
Tablo 6: Asya Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları	63
Tablo 7: Afrika Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları	64
Tablo 8: Avusturalya Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları	64
Tablo 9: Amerika Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler	66
Tablo 10: Avrupa Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler	67
Tablo 11: Asya Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler.....	68
Tablo 12: Afrika Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler.....	69
Tablo 13: Avusturalya Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler	70
Tablo 14: Amerika Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları.....	73
Tablo 15: Avrupa Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları.....	74
Tablo 16: Asya Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları.....	75
Tablo 17: Afrika Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları.....	76
Tablo 18: Avusturalya Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları	77

GİRİŞ

Vatandaşlık kavramı gerek siyasi gerekse hukuki olarak önem verilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık temelde bir topluma aidiyet olarak görülse de kavramın (özellikle modern toplumlarda) eşitlik anlayışına da belirli ölçülerde katkısı bulunmaktadır. Bir ülkenin vatandaşı olarak nitelendirilen bireyin cinsiyet, ırk, dil, din farkı gözetilmeksizin o toplumun bir parçası olduğu ve eşit hak ve ödevlere sahip olduğu vurgusu anayasal olarak da güvence altına alınmış bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat vatandaşlığın içindeki bu eşitlik anlayışı tarihi süreç boyunca her dönemde toplumun grupları arasında aynı derece seyretmemektedir. Özellikle ilk dönemlerde sadece soylu ve zenginlerin vatandaşlık haklarını kullanabildikleri göz önüne alınırsa toplumdaki birçok grubun bu vatandaşlık tanımının dışında tutulduğunu söyleyebiliriz. İşte bu dışarıda tutulan gruplardan biri olan kadınlar bu çalışmada incelenecektir.

Tarihi uygarlıkları incelediğimizde gerek Antik Yunan'da, gerekse Roma İmparatorluğunda karşımıza temelde köleden çok da farklı hakları olmayan (kısaca herhangi bir hakkı olmayan) kadın figürü çıkmaktadır. Siyasal ve ekonomik hakları olmayan kadınların bir vatandaş olarak görülmemesi durumu kadınların ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmeleri gerçeği toplumlar için kabul edilen bir öğrenilmiş çaresizlik boyutuna varmıştır. Varlıklı ve soylu erkekler vatandaş olarak sayıldıkları sitemde erkeklerin, özellikle siyasal alanda söz sahibi olmaları ataerkil düzenin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınları kısmen vatandaş olarak görülseler de herhangi bir siyasal hakkının olduğundan söz etmek imkânsızdır. Toplum içinde kadın, bir bireyden ziyade bir erkeğin karısı ya da yine bir erkeğin kızı olarak görülen bir konuma sahiptir.

Modern anlamda yurttaşlık bilinci başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz Fransız devrimi, bize herkesi içine alan bir birey ve insan tanımı vermektedir. Özgürlük ve eşitlik düşüncelerinin her yerde kabul gördüğü ve adından da anlaşılacağı gibi bir devrim ile toplumsal değişimi gerçekleştireceği artık göz ardı edilemez bir gerçek olarak kabul edebileceğimiz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat görüntü ne kadar böyle de olsa gerçekte akıllardaki "vatandaş"

tanımı kadınları içine almıyor gibi görünmektedir. Devrimin temel taşlarından olan eşitlik anlayışı söz konusu kadınlar olduğunda o kadar da eşitlik yanlısı değildir. Erkeklerin egemen olduğu ataerkil düzenin devamı onlar için bir sorun teşkil etmiyordur.

Modern toplumla birlikte vatandaşlık tanımının da daha çok kişiyi içerisine almaya başladığı söylenebilir. Fakat geleneksel toplum yapısının devamı olan “iş bölümü” ya da “toplumsal cinsiyet rolleri” modern toplumlarda da hayatın bir parçası olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu şekilde kadınların kamusal alandan dışlanması, zamanla kadınların toplumsal hayatın içine girme isteklerinde ve özgürlük, eşitlik ve hak taleplerinde artışa neden olmaya başlamıştır. Zaten bu talepler daha sonra karşımıza feminist hareketler olarak çıkacaktır. Kadınların özel alandan çıkıp toplumun her alanında eşitlik ve özgürlük taleplerini dile getirdikleri feminist hareket, zamanla güçlenerek kadınların bu taleplerinin adım adım gerçekleştirilebildiği bir toplumu oluşturmada oldukça önemli bir rol oynamıştır. Modern” toplumun şekillenmesi sırasında kadınların da bu değişim sürecinde söz sahibi olma istekleri gayet doğal bir talep olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel olarak vatandaşlık süreci üzerinde durulacaktır. Vatandaşlığın tarihsel ve kavramsal çerçevesinden ve vatandaşlığın bu tarihi süreçte ne tür değişimler geçirdiğinden bahsedilecektir. Vatandaşlığın eşitlik anlayışı içerisine kadının ne zaman girmeye başladığı (ya da girip girmediği) konusunda çeşitli çıkarımlarda bulunup hangi zamanlarda kadının vatandaş olarak kabul edildiği ve toplumsal hayatın bir parçası ve bir birey olarak sayılmaya başlandığı incelenecektir. Bu bölümde vatandaşlığın tarihsel gelişimi kadın hakları çerçevesinde incelenip günümüzde varılan nokta ile ilgi çeşitli çıkarımlar yapılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü ise feminizm akımı üzerinde durulacaktır. Genel olarak feminizm kavramının tanımı ve tarihçesi üzerine odaklanılan bölümde kadının “eşit” olduğu vatandaşlık içindeki asıl yeri ve bu yerden sıyrılıp tam anlamı ile eşit bir vatandaş olmak için yaptığı mücadeleler ikinci bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Feminizm ’in hem kendi içinde hem de ülkeler temelinde geçirdiği değişimleri içerecek bu bölümün sonlandırılacaktır. Feminist ve Maskülen

vatandaşlık kuramı çerçevesinde bu kavramların anlamları ve içerikleri yer alacaktır. Bu iki kavram ile ne anlatılmak istendiği de ikinci bölümde netleştirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde Feminist ve Maskülen vatandaşlık kuramı çerçevesinde bu kavramların anlamları ve içerikleri yer alacaktır. Bu iki kavram ile ne anlatılmak istendiği de üçüncü bölümde netleştirilmeye çalışılacaktır. Devamında ise dünyada kadının kamusal alandaki yeri hakkında genel bilgiler ve yorumlar bulunacaktır. Seçilen yirmi üç (ülkelerin nasıl seçildiğine dair geniş açıklamaya üçüncü bölümde ulaşabilirsiniz) örnek ülkenin çeşitli veriler ışığında kadın haklarını ne kadar koruma altına aldıkları ve kadını kamusal hayatta ne kadar kabul ettikleri gibi konularda çıkarım yapılabilecektir. Yapılan çıkarımlar sonucunda bölümün sonunda bu örnek ülkelerdeki vatandaşlık anlayışının Feminist mi yoksa Maskülen mi olduğuna dair yorumlar yapılacaktır. Ülkeler hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra çalışma sonuç kısmına bağlanacaktır.

Temelde literatür taramasına dayanan bu nitel araştırmada kadının kamusal ve özel alandaki bir birey olarak kabul gören varlığı ve ülkeler bazında kadın haklarının ne kadar koruma altına alındığı incelenecektir.

XXXXXS
GCRS

BİRİNCİ BÖLÜM

VATANDAŞLIK

1.1. Vatandaşlığın Tanımı

Vatandaşlık (yurttaşlık), geçmiş zamanlar için olduğu kadar günümüz modern yaşamı için de oldukça önemli bir kavramdır. Özellikle Fransız İhtilali sonrası yükselen milliyetçilik akımı ve ulus-devlet düşüncesi vatandaşlık kavramının öneminin bir parça daha artmasına vesile olmuştur. Vatandaşlığın içindeki aidiyet duygusu onun ulus-devlet ile birlikte anılır hale gelmesine sebebiyet verse de vatandaşlığı sadece aidiyet temeli üzerine oturtmak kavram için eksik ve yetersiz bir tanım oluşturacaktır. Yine de aidiyet vatandaşlık için oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Kişi ne kadar bir ülkenin vatandaşı olsa da kendini o ülkeye ait hissetmiyorsa, bu vatandaşlık sadece hukuki bir statü olarak kalacaktır.

Kökeni çok eskilere, Antik Yunan'a kadar gitmektedir. Latince civis ve Yunanca politis kelimelerinden türemiştir olay yurttaşlık, en basit anlamıyla “bir siyasal topluluğun üyesi” şeklinde tanımlanabilir. (akt. Şahbudak ve Ayan, 2011, s. 108-109). Modern vatandaşlık Batı'da insanları ulus-devlet şemsiyesi altında bir arada tutan eşitleyici ve evrenselleştirici bir fenomen olarak tanımlanır ve kullanılır (Soyarık, 2000, s. 1).

Vatandaşlık kavramı hukuksal açıdan bakıldığında kişinin kimlik olarak aidiyetini tanımlamaktadır. Yani vatandaş, birey ile devlet arasındaki ilişkide bireyin devlet gözünden tanımıdır. Fakat siyasi açıdan bakıldığında sorumluluğu da işin içine girmesi ile kavram aktif bir anlam ifade etmeye başlamaktadır. Zaten kavram, kimi düşünürler için hukuki bir statü manasına gelirken diğerleri için aidiyet temeline dayanan bir kimliktir. Sözelimi David Miller'a göre, eşit bir yurttaşlık ancak “ortak aidiyet” ve “orta kimlik” duygusunun kurumsallaşması ile mümkün olabilir (Kymlicka, 2016, s. 380).

Vatandaşlık kavramının tarihine bir göz attığımızda ilk başta haklar sadece kişisel ve sivil haklar noktasında yoğunlaşırken, zamanla siyasal ve sosyal haklar da

vatandaşlığın içerisine alınarak kavram genişletilmiştir(Marshall, 2000, s. 13-82). Fakat şu nokta da gözden kaçırılmamalıdır ki vatandaşlık devletin kendi vatandaşına tanıdığı haklar ve yükümlülükler olarak tanımlanırken bir yandan da tanım, öteki kavramını ve ötekini bu haklardan mahrum edip, öteki olanı dışlamayı içinde barındırmaktadır.

Eşitlik ve eşit vatandaşlık kavramları vatandaşlık için oldukça önemli kavramlardır. Yurttaşlık toplum üyelerine bağışlanan bir statüdür. Bu statüye sahip olan herkes, haklar ve ödevler çerçevesinde tam bir eşitliğe sahiptir (Marshall, 2000, s. 37). Her vatandaşın hukuken eşit muamele görmesi ve eşit vatandaş sayılması özellikle modern toplumlarda vazgeçilemeyecek bir durumdur. Şu net bir şekilde söylenebilir ki vatandaşlık eşitlik ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Marshall bu konuda kapitalizm ile vatandaşlık kavramındaki eşitliğin çelişkili bir durumu meydana getirdiğini vurgulamıştır. Çünkü kapitalizm sınıflar arasında eşitsizlikler yaratır ve bu durum vatandaşlığın içerisinde bulunan eşit vatandaşlık ile uyum göstermemektedir. Özellikle Antik Yunan'dan bu yana gelen vatandaşlık tanımlarının ekonomik olarak gücü olan erkekleri kapsadığı düşünüldüğünde, bu eşitlik kavramının aslında ne kadar önemli olduğu daha net anlaşılmaktadır. Cinsiyet, ırk, din, vb. nedenlerle ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmek eşit vatandaşlık ilkesi ile ters düşmektedir.

Eşit vatandaşlık durumunun tam olarak sağlanamaması, özellikle kadınların vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanmaları temelinde bakıldığında tarih boyunca oldukça sıkıntılı durumların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Siyaset kurumu kadını uzun süreler dışlamış ve özellikle siyasi alana kadın müdahalesi engellenmiştir. “Kamusal” ve “özel” alan olmak üzere toplum yaşantısı ikiye bölünüp, kadına sadece ev (özel) hayatında yer verilmiştir. Bu ayrılık cinslerden her birine farklı bir rol veriyor ve aslında kadın cinsinde hükümet etme yeterliliği görmüyordu, böylece ona telafi olarak “evin efendisi” payesi bahşediliyordu (Balibar, 2016, s. 79). Fakat zaten kamusal ve siyasal alandan dışlanan kadının evdeki “evin efendisi” rolü de göstermelidir. Toplumun her alanında baskın olan ataerkil yapı orada da kadını ikinci plana itip erkeğin ihtiyaçlarını gören bir konuma mecbur bırakmıştır. Buradan anlaşılıyor ki vatandaşlık eşitlik ilkesi kadar dışlamaya da önem vermektedir.

Çalışmanın devamında vatandaşlık kavramının tarih gelişim sürecini ve bu gelişimi etkileyen önemli tarihi olayları inceleyeceğiz.

1.2. Vatandaşlığın Tarihi Gelişimi

Çalışmanın bu bölümü vatandaşlık kavramının tarihi sürecine odaklanacaktır. Önemli bazı olayların ve dönemlerin anlatılacağı bölüm temelde vatandaşlık kavramının tarihi olarak geçirdiği değişimler ve “vatandaşlık” haklarının genişletilip toplumun her kesimini içine almaya çalışan bir yapıya dönüşümünün inceleneceği bir bölüm olacaktır.

1.2.1. Antik Yunan’da Vatandaşlık

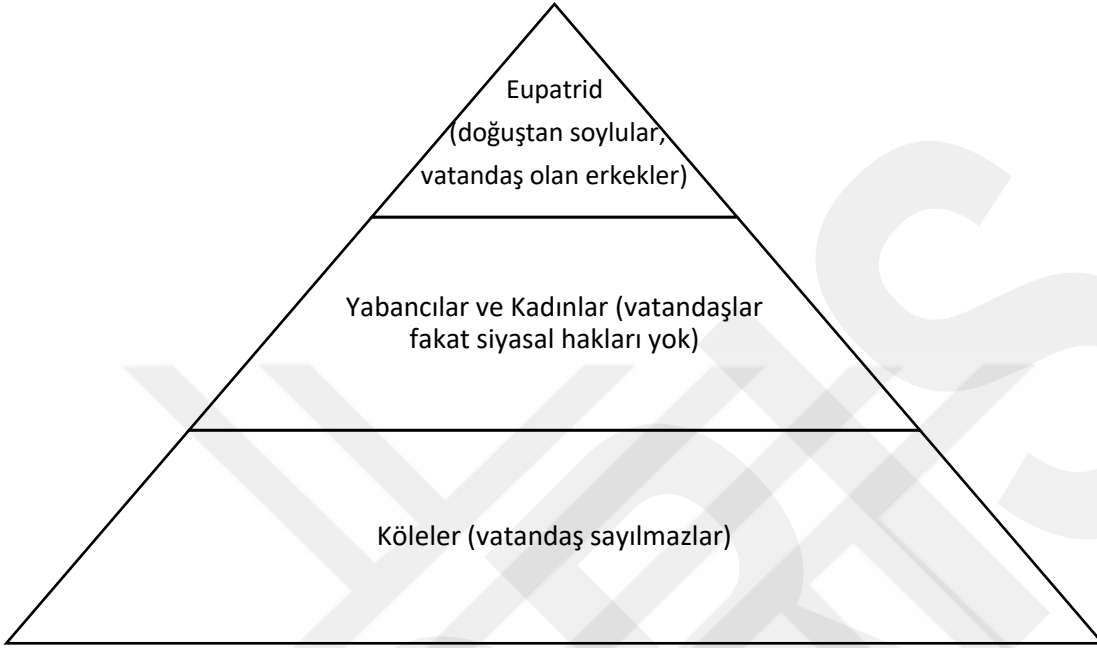
Antik Yunan’da siyasal örgütlenmenin temelini şehir devleti adı verilen polis, oluşturmaktaydı. Bu anlamda polis, Antik Yunan vatandaşlık anlayışının temel kurumu olma özelliğine sahiptir. Oldukça sınırlı bir mekânda örgütlenmekle birlikte Antik Yunan polisleri, çağımız vatandaşlık pratiklerinden binlerce yıl önce vatandaşlık kurumunun ilk örneklerini sunmuşlardır.

Bu site-devletleri yahut polisler genellikle bir büyük kent ve onun çevresindeki kasaba ve köylerden meydana gelirdi (Gözlü, 2015, s. 180). Şu net bir şekilde söylenebilir ki Yunanlıların gözünde polis, uygarlığın simgesidir ve bu sınırların dışında kalan toplulukları “barbar” olarak adlandırırlar.

Vatandaşlık konusuna geri döndüğümüzde ise karşımıza ekonomik olarak varlıklı, özgür Yunan erkekleri çıkmaktadır. Çünkü o dönemde vatandaşlık tanımının karşılığı, ifade edilen Yunan erkekleridir. Aristoteles, *Politics*’te (özellikle ilk kitapta) vatandaş olmayan çocuklar, kadınlar, köleler ve özgür erkekleri kategorize etmeye çok yer ayırmıştır (Ober, 1992, s. 131). Vatandaşlık hakkı doğuştan kazanılan bir haktır. Her Yunan kendisini en başta vatandaş olarak tanımlıyordu ve bu durum polisin önemini biraz daha arttırıyordu. Polis yoksa insanlar da hiçbir şeydi, varlıklarını ve haklarını polisin vatandaşı olmalarına borçluydular. Aksi takdirde bir köle hatta bir barbardan farkları olmayacaktır. Vatandaşları barbardan ve kölelerden ayıran yasalar ayrıca yönetimde tek kişinin istekleri doğrultusunda bir

yönetimi engelleyip, vatandaşların siyasi sürece katılmalarını sağlamıştır. Antik Yunan'daki toplumsal sınıfları aşağıdaki tablodan inceleyebilirsiniz;

Tablo 1: Antik Yunan'da Toplumsal Sınıflar¹

Aslında ne kadar Antik Yunan'da vatandaş sayılmaları da köleler ve köle ekonomisi polis için oldukça önemli bir manaya gelmekteydi. Köleler ekonomik hayatın devamı için önemliydi, kısaca bir üretim aracından farkları yoktu. Köle sahibi erkekler boş zamanları bol olduğu için siyaset yapabilir duruma gelmişlerdi. Yani yönetimde hiçbir şekilde söz sahibi olamadıkları polisin siyasi sisteminin temeli köleler sayesinde varlığını sürdürüyordu (Gözlü ve Yılmazcan, 2017, s. 117-136).

Polis siyasası içerisinde kölelere hiçbir alan bırakılmamıştır. Fakat şöyle bir sorundan bahsetmek gerekir ki vatandaş olarak tanımlanan, ekonomik gücü olan erkekler aslında topluluğun sayısal olarak az bir kesimini oluşturuyordu. Bu durumun da doğal bir sonucu olarak aslında nüfus olarak azınlıkta olan bir kesimin daha geniş nüfusa sahip kesimi yönetmesi gibi bir durum ortaya çıkmaktaydı. Antik Yunan'da tüm vatandaşların siyasi sürece katıldıkları bir sistem hâkimdi. Hatta vatandaşların

¹ Bu tablo, Aslıhan Akkoç'un (2014) Yunan Demokrasininin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı adlı çalışmasından türetilmiştir.

yöneticileri sürekli olarak denetleme ve gerekirse görevden alma hakları vardı. Vatandaşlar sürekli olarak kamu işlerinde çalışıyorlardı.

Vatandaşlık kavramının temellerinden olan eşitlikten de bahsederek, eşitliğin Antik Yunan için uzak bir kavram olduğu söylenebilir. Toplumun büyük bir kesiminin vatandaş bile sayılmadığı düşünülürse var olan durumda eşitlikten söz etmek imkânsız hale gelmektedir. Yunan erkeleri dışında kalan kimsenin vatandaş olarak tanımlanmaması zaten başlı başına eşitlik kavramının olmadığına göstergesi olarak sunulabilir.

Bir başka önemli kavram olan özgürlük açısından bakıldığında da durumun pek parlak olduğundan bahsedemeyiz. Polis, siyasi ve dini bir kuruluş olarak, insanların, düşünce ve inançlarına hükmedebilmekte, onlara serbestçe hareket edebilecekleri en ufak bir alan bırakmadan tüm davranış ve faaliyetlerini belirleyebilmektedir (Alptekin, 2005, s. 4). Antikçağın bireyi, sitenin siyasi, sosyal ve hukuki kararlarının tümüne etkin bir biçimde katılma özgürlüğüne sahip olmasına karşın özel ilişkilerinde tam bir köle gibiydi (Yazıcı, 2003, s. 115-116). Bu noktadan baktığımızda bir özgürlükten söz etmek pek mümkün gibi görünmemektedir. Her ne kadar vatandaşlar polisin siyasi kararlarında söz sahibi olsalar da kendi özel hayatlarında tam bir özgürlüğe sahip oldukları söylenememektedir.

Polis, merkezi bir güç sağlama konusunda da sınıfta kalmaktadır. Polislerin aralarındaki iktidar mücadelesi bölgede güçlü bir merkezi yapı oluşmasını engelliyor ve bölgenin diğer devletler için ele geçirilmesi daha kolay bir halde olmasını sağlıyordu. Her ne kadar demokrasi gibi konularda dünyanın geri kalanından daha iyi durumda olsalar da merkezi bir gücün olmaması sonucu bölge daha sonra Makedonya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Bir süre sonra Makedonya'dan bağımsızlıklarını alsalar da daha sonra Romalılar bölgeye egemen olmuştur. Başlarda Atina ve Sparta çeşitli ayrıcalıklarla donatılmıştır. Roma döneminde polis anlayışının yerini kozmopolisin (dünya devleti) aldığını (Yılmaz, 2014, s. 135) ve dolayısıyla vatandaşlık boyutunun çok daha geniş ölçekte bir siyasi örgütlenmeye işaret ettiği ifade edilebilir.

1.2.2. Roma döneminde vatandaşlık

Roma Devleti dönemin en güçlü devletlerinden biridir. Daha sonra imparatorluk seviyesine kadar büyüyen devlet, Yunan polislerinin eksik olduğu yönü olan gücün bir merkezde toplanması eksikliğini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Siyasi, toplumsal, ekonomik vb. konularda oldukça ileri olan devlet, konu siyasi düşünce üretmeye geldiğinde aslında pek bir katkı ortaya koymamışlardır. (Bookchin, 2014, s. 89-98)

Roma da polisler gibi, İtalya'da bir şehir devleti olarak varlığını sürdürüyordu. Roma'da vatandaşlığın tüm haklarından yararlanmak için belli bir soya ait olan yetişkin bir erkek olmanız gerekmektedir. Burada Antik Yunan'dan farklı olarak vatandaşlık konusunda bir soyluluk ön şartı yer almaktadır ve bu şart "gens"² denilen bir yapının üyesi olunmasıdır. Roma'da toplum sınıflara ayrılmıştı ve sadece belli kesimlerin vatandaşlık hakkı vardı. Örneğin "Plebler"³ vatandaş olmalarına rağmen hiçbir soya bağlı olmadıklarından dolayı, siyasal haklardan mahrum kalmaktaydılar. Kadınların vatandaşlık hakkı olarak mülk edinme hakları olsa da siyasete katılım hakları yoktu. Köleler ise toplumun en alt sınıfını oluşturuyorlar ve vatandaş sayılmıyorlardı.

Alan (2010) Roma'nın sınıfsal yapısını şu şekilde belirtmektedir:

Roma halkı sınıflara ayrılmıştır. Bu sınıflanma kısaca şöyle özetlenebilir: Roma halkı (Populus Romanus), üç tribus'da (kabilede) toplanmıştır. Her tribus, 10 kuria'ya; her kuria 10 gens'e (klana) ayrılmıştır. Böylece Roma'yı her tribus'da 100 gens olarak toplam 300 gens oluşturmaktaydı. Gens'lerin içinde karı-koca, oğullar gelinler, evlenmemiş kızlar ve aynı bileşimdeki öteki kuşaklardan oluşan ataerkil aileler bulunmaktaydı. Genslerin "patres" (babalar) denen başkanları bulunmaktaydı... (s.27-28)

Roma'da vatandaş olmanın üç yolu vardı. Birincisi bir vatandaşın çocuğu olarak doğmak sizi vatandaş yapıyordu. İkinci yol olarak kölenin azat edilmesi ile vatandaşlık kazanılabiliirdi. Üçüncü ve son olarak bağış yöntemi ile vatandaşlık kazanılabiliyordu.

² En basit şekilde ifade edersek aşiretler içindeki aileler. Vatandaşlık hakkı olan en düşük seviye topluluktur.

³Halkın çoğunluğunu oluşturan topluluktur. Çiftlik, esnaflık gibi meslekleri icra edenler.

Roma Cumhuriyeti (M.Ö. 509-27) ve Roma İmparatorluğunun ilk birkaç yüzyılında Roma dünyasında vatandaşlık, bazı hakların, ayrıcalıkların ve kanun kapsamında tahakkuk eden yükümlülükleri içeren seçkin yasal bir statüydü (Mathisen, 2006, s. 1013).

Roma'nın en güçlü yapılarından biri hukuki yapısıydı. Roma'da hukuki olarak tanımlanmış bir vatandaşlıktan söz edebiliriz. Roma vatandaşlığı bir üst kimlik gibi toplumu sarıyor, erkeklerin biri Roma, diğeri ırksal olmak üzere iki vatandaşlığından söz ediliyordu.

Bu sırada Roma'da Cumhuriyet düzeninden de bahsetmek gerekmektedir. "Patriciler"⁴, kralı yerinden alıp siyasi rejimi değiştirmeye karar verdiler. Bu isteklerini gerçekleştirdiklerinde ise bu yeni sisteme "cumhuriyet" adını koydular. Cumhuriyet, temelinde halkın yönetimine dayanmakta olduğu için Roma'daki örnek buna pek uymamaktadır. Çünkü yönetim halkın değil soylu bir grubun elindedir. Zaten vatandaşların büyük kısmının oy kullanmadığı gerçeği de var olduğu için bu yönetime günümüz anlamıyla cumhuriyet demek oldukça iddialı olacak gibi durmaktadır.

---

⁴ Senatörlerin soyundan gelen zengin Romalı aileler. Sayıları oldukça azdır.

Tablo 2: Roma'da Toplumsal Sınıflar⁵

Yeni düzende pleblerin hala tam vatandaşlık haklarından söz edemeyiz, fakat daha sonraki süreçte patriciler ile yaptıkları sınıf çatışmaları sonucunda vatandaşlık haklarının tümüne sahip olmuşlardır (Küçük, 2015). Artık Roma yönetiminde güçlü bir hale gelmelerinin önünde bir engel kalmamıştır. İlerleyen zamanlarda da yönetimde iyice söz sahibi olmayı başarmışlardır.

Antik Yunan ve Roma vatandaşlıklarının benzer yapıları olsa da belli noktalarda farklılıklar bulunduğu söz edilebilir. Örneğin Antik Yunan vatandaşlığının daha dışlayıcı bir yapısı varken, Roma'da özellikle zamanla sınırların genişlemesi ve ekonomik güç artışı ile artan vergi verme (çünkü oy kullanma vergiye vermeye bağlı) gibi faktörler sayesinde sürekli artan bir vatandaşlık nüfusundan söz edebiliriz. Başka bir farklı nokta ise kadınların vatandaşlığı konusundadır. Antik Yunan'da kadınların vatandaş olarak sayılmaması durumu varken, Roma'da kadınlar

⁵ Bu tablonun oluşturulmasında yararlanılan bir çalışma için bkz. (Akman, 2012).

vatandaş sayılmakta ama vatandaşlığın tüm haklarından faydalanamamaktadırlar. Örneğin kadınlar mülk edinebilirler fakat siyasi hayata katılamamaktadırlar.

1.2.3. Feodal dönemde vatandaşlık

Roma İmparatorluğunun yıkılması ile Avrupa'da merkezi güç yok olmuştu. Bunun yanında bölge ciddi bir saldırı altındaydı. Avrupa'da her şey karışmış, güvenli bir ortamdan söz etmek imkânsız hale gelmişti. İmparatorluğun yıkılması ile yerel lordlar kendi bölgelerinde yerel hâkimiyetler kurup olmayan merkezi gücün açığını doldurmaya çalışıyorlardı. Halk da bu yerel lordların can ve mal güvenliklerini sağlayabilecek yegâne güçler olduğu fark etmişlerdi. Avrupa'da yeni bir dönem olan Feodal dönem başlamıştı. Yerel güçlerin ortaya çıkıp yönetimi aldıkları bu sistemde iktidar artık bölgesel soylularındı (Ülgen, 2010).

Roma'nın yıkılması ile Antik Yunan'dan gelen ve Roma'nın devam ettirdiği toplumsal ve siyasal yapı bozulmuştur. Feodalitenin yarattığı güvensizlik ortamı kent hayatının geri plana atıldığı ve ekonomik olarak ticaretin azaldığı bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle ekonominin ticaret yollarının başkalarının eline geçmesi ile yerel olarak tarım ekonomisine dönüşmesi gelecekte Avrupa'yı zor ve sefalet içinde bir dönemin beklediğinin göstergesidir. Feodalitenin oluşturduğu bu ortamda, insani ilişkiler derinlemesine bozulmuş, azalmış; para dolaşımı felç olmuş ve ücret ilişkileri olağan koşulların dışına çıkmış; nihayet kavranabilen, elle tutulabilenle, yakındakine bağlanan bir zihniyet oluşmuştur (Bloch, 2015, s. 690-691).

Halk, temelde toprak sahipleri “senyör” lerin toprağı işlemeleri karşılığında kiraladıkları insanlardan başka bir şey ifade etmiyordu. Yani kazanılması yıllar süren vatandaşlık hakları, merkezi düzenin yok oluşu ile kaybolmuştu. Senyör, sahip olduğu topraklardaki halka toprağı işlemeleri karşılığında koruma sağlıyordu ve adaleti sağlama dâhil tüm yetkileri kendinde toplamıştı, yani bölgenin yegâne hâkimiydi.

Şehir içinde vatandaşlar belirli imtiyazlara, dokunulmazlıklar ve kaynaklara özel erişimi olan ve belirli bir onur hakkına sahip, yarı aristokrat bir azınlıktır. Bu

açından Ortaçağda kentle ilgili vatandaşlık statüsü Antik Yunan polisindekiyle oldukça benzerdi (Preuss, 2003, s. 6).

Ayrıca bu dönemde bir siyasi güç haline gelen kilise, ayrı bir iktidar kurup insanların kilise ve devlet arasında sıkışmasına yol açmıştır. Kiliseler siyasi gücün yanı sıra kendi ceza ve baskı sistemini de kurmuştur. Ortaçağ “engizisyon”⁶ ları buna en net örneklerdendir. Bu şekildeki farklı güç odakları toplumda da bir ayrışmaya ve sınıflaşmaya yol açmaktaydı. Ayrıca bu sınıflar arası geçişlere de izin verilmiyordu. Rahipler artık yöneten sınıfın bir parçası haline gelmişlerdi.

Fakat bu içe kapalı sistem bile kentlerin tekrar güçlenmesine engel olamamıştı. Feodal sistem istikrar kazanmaya başladıktan sonra köylülerin üretimlerinin kendilerine yeter durumdan pazara mal aktarabilir duruma gelmesi ve bu ürünlere olan talebin artması sonucu artan ticaret tekrar kent yaşamının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum siyasal düşünce alanında da tekrar eskiye bir dönüş olmasını tetikledi. Yani feodalite, yıkıp yerine kurulduğu sistemi tekrar kendi içindeki ekonomik yapı ile yeniden güçlendirmeye başlamıştır.

Ekonomik olarak gelişme süreci nüfusun kentlerde yoğunlaşması ile yeniden başlamıştır. Kentlerin nüfus artışı ile tekrar hareketlenmesi beraberinde yolların gelişimini getirmiştir. Yollar olmadan hiçbir şey ifade etmeyecek olan kentsel burjuvazi; vergiler ve harçlar yoluyla, büyük miktarda gelir elde ettikleri ticaretin gelişmesiyle yakından ilgilenen krallık ve prenslikler, yollara aynı derecede önem vermektedirler. Bu yolların gelişimi de devamında ticaretin tekrar gelişmesini ve ekonomik düzelmeyi beraberinde getirmiştir. Roma İmparatorluğunun yıkılmasından sonra gerileyen Avrupa ticaretin gelişmesi sayesinde tekrar ekonomik olarak belli bir noktaya gelinmiştir. Büyüyen kentler ticaret merkezleri haline gelmeye başlamıştı (Kaya, 2017, s. 11-63). Bu sırada zenginliğini büyük ölçüde ticarete borçlu olan burjuva da gücünü bu sayede arttırmaktaydı. Ekonomik güç beraberinde siyasi gücü de getirmektedir. Avrupa tekrar merkezi bir güç olma yolunda adımlar atmaya çalışıyordu. Avrupa'da düzen sağlanmaya başlamasıyla birlikte insanlar tekrar hak

---

⁶ Katolik kilisesine ait bir mahkeme sistemidir.

talebinde bulunmaya başlamışlardır. Feodal dönemde kaybedilen vatandaşlık haklarının tekrar kazanılmaya çalışıldığı, bu dönemden sonra gözlemlenebilmektedir.

Kentlerin tekrar tarih sahnesinde yerlerini almasıyla bu topluluğun üyesi olan insanlar arasında tekrar hak talepleri ortaya çıkmıştır. Yeni kentler topluluklara bazı imtiyazlar vererek insanları kendine çekmeye çalışmışlardır. Ekonomik canlanma kentli kesim (burjuva) gücünü arttırarak üst sınıfa karşı bir güç merkezi olma yoluna gidecektir. Bu yeni ortaya çıkan sınıf soylulara, ruhban kesime ve krallara karşı bir güç odağı haline gelmiştir.

Bu dönemdeki kentler modern vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasında oldukça önemlidir. Kentte yaşayan insanların kent yönetimine katılması bize Roma dönemindeki gibi cumhuriyete benzeyen bir sistemin geri dönüşünü müjdelemektedir. Fakat aradaki fark, Roma'da aidiyet imparatorluğa iken kentlerde yaşayanlar için bu aidiyet kenttedir. Burjuva sınıfını ortaya çıkışı bu değişimde önemli bir yer tutmaktadır. Ticaretin artması ile kırsal kesimde yaşayan insanlar da kentlere doğru akın etmeye başlamışlardır. Çünkü zenginlik kentlerle özdeş hale gelmiştir. Cumhuriyet yönetimi olarak adlandırabileceğimiz sistem ise temelde, ilk kez İtalyan kent devletlerinde uygulanan “komün” yönetimidir. Komün, resmi bir sadakat yemini olan conjurati ile birbirine bağlı olan kasaba sakinlerinden oluşan birliği ifade eder. “Conjuratio” bir tür yurttaşlık eylemidir (Şahbudak, 2015, s. 54). Komünde yer alan vatandaşlar hem kendi kendilerini yönetiyor hem de kendi kentlerini savunuyorlardı. Kişisel özgürlüklere duyulan saygı da eklendiğinde cumhuriyete oldukça yakın bir sistemden söz edilebilir duruma gelinmişti. Vatandaşlık tanımının yerel olarak kentler temeline bağlandığı bu dönem artık Avrupa'da bir şeylerin değişeceğinin habercisi gibiydi.

1.2.4. Köklü bir değişim: Rönesans ve reform

Kent hayatı feodalitenin ekonomik ve siyasal yapısını değiştirirken, özgür düşüncenin gelişimi de Avrupa'da kültürel bir uyanışın habercisi gibiydi. Avrupa'ya olan saldırıların durması, yönetimde istikrarın sağlanması, ekonomik gelişmeler ve diğer kültürlerle olan kültürel alışverişin artması 15. Yüzyıl'ın sonlarında Rönesans

olarak adlandırılan uyanışın başlamasında önemli yer tutmaktadır. Bu dönemde üniversiteler de eğitim kurumu olarak ortaya çıkmış ve özgür düşüncenin gelişimine katkıda bulunmuştur. “Yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans, Avrupa’nın Ortaçağ’dan sıyrılıp modern dünyaya geçişinin mihenk taşı olmuştur. Rönesans ile birlikte özgür birey anlayışı gelişmeye başlamıştır.

Bu değişim ve gelişim süreci 16. Yüzyıl’da Reform hareketleri ile devam etmiştir. Kilisenin baskıcı tutumuna karşı özgür düşüncenin ve inanç özgürlüğünün savunulduğu bu dönemde devletin inanç ve düşünce alanlarına karışmaması gerekliliği vurgulanmıştır. Fakat bu durum kilisenin hoşuna gitmeyen bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Çünkü inanç ve düşünce özgürlüğünün daha sonraki adımı siyasal özgürlük talepleridir. Bu açıdan bakıldığında reform demokrasi için olumlu bir adım iken, kilise için siyasi gücün ellerinden gitmesi anlamına gelmektedir.

Aydınlanma olarak ele alabileceğimiz bu dönem, daha önceki dönemlerde “kul” olan insanın, bir birey olarak vatandaşa dönüştüğü dönemdir. Aydınlanma, insanın aklını kullanarak, dinsel dogmalardan olanak tanımıştır. (Gündüz ve Gündüz, 2007, s. 3-4). Birey anlayışındaki bu değişim kendinden sonraki dönemleri de etkileyecek ve vatandaşlığın temel taşlarından biri olan birey anlayışının şekillenmesinde pay sahibi olacaktır. Aydınlanma ile ciddi anlamda değişimler yaşayan dünya bu sürecin devamında daha büyük değişimler ile karşı karşıya kalacaktır.

1.2.5. Fransız devrimi: Modern yurttaşlık

Fransız Devrimi birçok düşünür için modern yurttaşlığın başlangıcı olarak kabul edilir. Devrim ile birlikte gelen ulus-devlet düşüncesi, vatandaşlığın genişleyerek artık devletin sınırları içinde yaşayan herkesi kapsayarak eşitlik düşüncesinin gerçek anlamda uygulanmasını sağlamaktadır. Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra zorlu bir sürece giren Feodal yapı, Fransız Devrimi ile yıkılmış, modern siyasetin de modern yurttaşlık gibi bu noktadan sonra başladığı kabul görmeye başlamıştır.

Fransız Devrimini, Feodal dönemde ortaya çıkmaya başlayan ve giderek güçlenen burjuva sınıfından söz etmeden anlamaya çalışmak imkânsız olacaktır. Çünkü devrime ne kadar, yoksul olan köylüler de katılmış olsa da itici güç burjuva sınıfıdır. Ekonomik gücü eline geçiren tüccarlardan oluşan bu sınıf yoksul halkı da yanına alarak soylulara karşı bir ayaklanma başlatmıştır. Bu ayaklanma süreci oldukça kanlı geçmiştir. Fransız Devrimi dünyadaki benzer örnekleri olan İngiliz Büyük Devrimi ve Amerikan Devrimi'ne göre oldukça sert geçmiştir. 1789'da yayınlanan Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi Devrimin temel ilkelerini içerisinde barındırmaktadır. "Doğal Hukuk" anlayışının ön plana çıkarıldığı bildiriye, burjuva sınıfı istediğini almış gibi görünmektedir.

Vazgeçilmez ve devredilemez olarak görülen doğal haklar içerisinde mülkiyet, özgürlük ve güvenlik gibi hakları barındırır. Bildiri sonrası kurulacak siyasi düzen için doğal haklar çok önemli bir yer tutmaktadır. Eşit vatandaşlık ve bireysel özgürlükler artık modern toplumun önemli parçaları haline gelmiştir.

Bu yeni "eşit" sistem bize yeni eşitsizlikler getirirken doğal hakların kazanımı, hâlâ tam olarak kazanılamayan siyasi hakları gizlemek için bir örtü vazifesi görmektedir. Bu yeni vatandaşlık tanımı kendi içinde yoksulları dışlamış, sadece ekonomik durumu vergi vermeye yeten kişileri siyasal sürece dâhil etmiş ve bu duruma da "aktif yurttaşlık" demiştir. Hatta bu konuda devrimin önemli isimlerinden Robespierre'nin aktif ve pasif vatandaşlık tartışmalarına dâhil olduğunu ve aktif vatandaşlık anlayışının savunuculuğunu yapmış olduğu şu ifadelerinden çıkarılabilir:

Her bireyin, o halde, kendini yöneten yasayı yapma ve kendisine ait olan kamu yönetimine katılma hakkı vardır. Aksi halde herkesin eşit hakka sahip olduğu, herkesin birer yurttaş olduğu doğru değildir. Sadece, bir iş gücüne denk vergi ödeyen biri, üç iş gücüne denk vergi ödeyenden daha az hakka sahip olursa (...) o zaman yalnızca 100.000 lira geliri olan birinin sahip olduğu haklar 1.000 lira geliri olanın haklarının 100 katı olur (akt. Heater, 2007, s. 127).

Fransız Devrimi ile kurulan sistem hem kadınları hem de çalışan sınıfları siyasi alandan dışlamıştır. Fakat bu durum değişecek ve işçi sınıfı oy hakkı için mücadele edecektir. Böylece modern olarak ifade edilen vatandaşlık içerisine daha geniş toplulukları almaya başlayacaktır. Artık zamanla karşımıza dil, din, ırk, vb. ayrımlar

olmaksızın devletin içinde yaşayan tüm kesimlerin vatandaş olduğu bir sitem çıkacaktır.

1.2.6. Ulus-Devlet'in yükselişi

Fransız Devrimi sonrası ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik gibi kavramlar önem kazanmış, modern toplumun yönetim kademesinde devlet ön plana çıkmıştır. Özellikle Fransız Devrimi ile başlayan süreçte, yurttaşlığın siyasal ve sosyal haklarla donatılması, aynı zamanda ulus devletin, ulus boyutunun yurttaşlık ile özdeşleşmesini sağladı (Gündüz ve Gündüz, 2007, s. 17). Fransız Devriminden sonraki süreçte 18. yüzyıla kadar toplumda bir birlik sağlanarak devletin oluşumu gerçekleştirilmiştir. Ulus-devletlerin önem kazandığı bu dönemde vatandaşlık, aidiyet ve ortak kimlik arayışlarının cevabı olmuştur.

Ulus-devlet kavramı üzerinde dururken, öncelikle ulus ve devlet kavramlarını tek tek açıklamak daha sağlıklı ilerlememizi sağlayacaktır. Modern anlamda ulus; sınırları belli olan ve o toprak parçası üstünde tek bir yönetime bağlı olarak yaşayan, dil ve kültürel birlikteliğe sahip bir topluluk olarak açıklanabilir. Ulus temelde çok eski bir kavram olmasına rağmen yukarıda tanımını yaptığım modern ulus kavramı bu anlamını 18. yüzyıldan sonra kazanmaya başlamıştır.

Ulus-devletin ikinci parçası olan devlet kavramının tanımlanmasında ise farklı epistemolojik eğilimlerin olduğu söylenebilir. Ancak yine de gelen bir çerçevenin çizilebilmesi açısından devlet, insanların birlikte oluşturdukları toplumun en üstünde yer alan siyasal örgüt olarak tanımlanabilir. Ulus ve devlet kavramlarının hangisinin daha eskiye dayandığı bir tartışma konusudur. Devletin tarım toplumları ile var olduğu bilinmektedir. İnsanlık tarım ile birlikte yerleşik hayatta devleti oluşturmuş ve kullanmaya başlamıştır. Bu dönemlerde devlet olarak krallık temelli bir sistem varlığını sürdürürken, sanayileşme ile değişimini sağlayan modern toplumda karşımıza ulus-devlet çıkmaktadır.

Bu iki kavramın tanımlarından sonra üçüncü adım olan ulus-devletin tanımına geçebiliriz. Devlet, sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde, ulus adına egemenliği kullanmakta ve bu şekilde meşruiyet kazanmaktadır (Saklı, 2012, s.

9). Ulus-devletin genel bir tanımıyla konuya giriş yapmak gerekirse, "ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu; ulusçuluk da, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen siyasi akım olarak algılanabilir" (Erkiş, 2013, s. 63). İlk kez Avrupa'da ortaya çıkan ulus-devlet daha sonra dünyaya yayılmıştır. Fakat ulus-devlet için gereken uluslaşma süreci her ülke için aynı gerçekleşmemiştir. Fransa örneğinde vatandaşlığın, dil, din, ırk, vb. özelliklerinin arka plana atılıp toplumun eşit haklara sahip insanları olarak tanımlandığı bir görüş hâkimken, Almanya örneğinde karşımıza etnik köken temelli bir tanım çıkmaktadır. Yani Fransa Toprağa olan bağlılığı vatandaşlık için yeterli görürken, Almanya kan bağına vatandaşlık en önemli ölçüt olarak belirlemiştir.

Uluslar, ulus-devletin meşruiyetinin temel nedenleridir. Zaten vatandaşın da bu ulusta yer alan insanlar olduğu düşünüldüğünde, ulus-devlet ile vatandaşlık (özellikle eşit vatandaşlık) birbiri ile paralel olarak ilerlemektedir. Modern ulus-devletlerdeki vatandaşlık eski dönemlerde olan tebaadan oldukça farklıdır. Modern dünyadaki vatandaşlık, belirli hakları ve devlete karşı yükümlülükleri içerisine alır. Fakat eski tip vatandaşlık içerisinde devlete karşı sorumluluktan söz etmemize rağmen özellikle belli kesimlerin haklar konusunda oldukça geride olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Çalışmanın önceki bölümünde Antik Yunan, Roma İmparatorluğu ve Feodal dönemden bahsederken toplumun çeşitli sınıflarından ve bu sınıfların sahip oldukları haklardan söz etmiştik. Örneğin Roma'da kadınlar vatandaş sayılsa bile siyasal haklardan yararlanamamaktaydı ve Feodal dönemde lordluk ve kilise müesseseleri dışında kalan toplumsal alanda herhangi bir grubun vatandaşlık iddiasında bulunması pek de mümkün değildi. Modern ulus-devlet düşüncesinin pratiğe geçerek kurumsallaşması ile birlikte, vatandaşlık olgusunun kapsadığı sınırların giderek genişlediği ve daha evvelki dönemlerde bir takım haklardan yoksun bırakılan grupların, "bir ulusa ait olma" anlayışıyla devletler tarafından koruma altına alındığını ifade etmek mümkündür.

1.3. Modern Vatandaşlık Kuramları

Antik Yunan'dan günümüze farklı süreçlerden geçen vatandaşlık pratikleri, vatandaşlık anlayışının birbirinden oldukça farklı yorumlamalarına sahne olmuştur. Bu anlamda günümüze yakın bir evreye işaret eden Modern dönemin vatandaşlık anlayışı ise tek bir kategori çerçevesinde değerlendirilmemektedir. Nitekim günümüzde vatandaşlık üzerine yürütülen tartışmalar, büyük ölçüde Liberal (sözleşmeci) ve Cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışları üzerinden yürütülmektedir.

1.3.1. Liberal (sözleşmeci) vatandaşlık kuramı

Liberal vatandaşlık kuramından söz etmeden önce başlığa da adını veren Liberalizm üzerinde durmamız gerekmektedir. Liberalizm için birey ve birey hakları en önemli kavramlardır. Birey toplumun önünde yer alır. Devletin liberalizmde görevi, bireyin haklarını korumak ve güvenliğini sağlamaktır. Yani devlet sadece "bekçilik" yapmaktadır. John Stuart Mill'e göre, "birey kendi bedeni ve zihni üzerinde egemenlik sahibi"ydi ve uygar toplumun herhangi bir üyesi üzerinde, onun isteğine aykırı olarak, iktidarın meşru bir şekilde uygulanmasının biricik amacı, ancak başkalarına zarar verilmesini önlemek olabilirdi (akt. Berktaş, 2015, s. 64). Bu bağlamda Kymlicka'nın (2015) liberalizm hakkında tespitleri de oldukça açıklayıcı olacaktır:

Liberalizmin belirleyici özelliği, belli temel özgürlükleri tek tek her bireye tanımasından gelir. Özellikle, insanlara hayatlarını nasıl sürdüreceklerine ilişkin geniş bir seçim özgürlüğü verir. İnsanların istedikleri hayat kavrayışını seçmelerine ve sonra bu kararlarını yeniden gözden geçirmelerine ve istiyorlarsa tekrar değiştirebilmesine imkân sağlar. (s. 148)

Liberalizm için aydınlanma çok önemlidir. İnsanın doğasına ve özgürlükler olan inanç artmış, muhafazakâr görüşün aksine insanın doğasının iyi ve rasyonel olduğu görüşü liberal düşüncenin kalbine oturmuştur. İnsan akıllı bir varlıktır ve her durumda kendi iyiliği doğrultusunda kararlar alacaktır. İnsan aklına verilen önem, bireye verilen değer sebebi ile oldukça fazladır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Avrupa'daki din temelli savaşlar, tarım üzerine kurulu olan feodalizmden çıkıp ticaret temelli olan kapitalizme geçiş ve bilimsel gelişmeler, 17. ve 18. yüzyılları milat kabul eden modern anlamda liberalizmin ateşleyicileri olarak görülür. Fakat bunlardan önce 1215'te İngiltere'de imzalanan “Magna Carta” bile belli oranda liberal düşünceler içerir. Bu belge ile İngiltere'de kral John'un bazı yetkileri kısıtlanmıştır. Antlaşmanın önemli bir özelliği de hukukun üstünlüğü çerçevesinde kanunen kralı sınırlamasıdır. Daha sonraki süreçte din savaşları sonucu Protestanların inanç özgürlüğü hakkını kazanması, devamında süreci ifade özgürlüğüne götürmüştür. Yine İngiltere'den gelen 1688 “Şanlı Devrim”⁷ ile monarşi tekrar kısıtlanmış, devrim ile kazanılan haklar domino etkisi gibi Fransız Devrimini ve Amerikan Devrimini tetiklemiştir.

Amerikan Devrimi sonrası oluşturulan “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nin (1776) temelini, John Locke'un doğal hukuk teorisi oluşturmaktadır (Heater, 2007, s. 101-102). Locke'a göre insanlar, insan olarak doğmalarından elde ettikleri dokunulamaz ve devredilemez haklara sahiptirler. Birey özgürlüğü de bu doğuştan gelen haklardan biridir. Yine Locke'a göre; eğer devlet vatandaşının özgürlük, yaşama, vb. doğal haklarına karşı bir harekette bulunursa, kişilerin devrim yapmaya hakları vardır. Liberalizmin temelini oluşturan bu görüşler otoriteye karşı devrimi savunup, bireyin her türlü gücün üstünde olduğunu ortaya koymaktadır (Tannenbaum, 2018, s. 225-238).

Daha sonra, Fransız Devrimi gerçekleşmiş ve devrim sonrası 1789 'da Fransız Milli Meclisi tarafından “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” kabul edilmiştir. Aslında Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinden çokta farklı olmayan bildirge, birey haklarını doğal hukuk çerçevesinde koruma altına alıyordu. Liberalizm dünyanın her yerinde aynı şekilde gelişirse de, özellikle Avrupa ve Amerika için yeni bir dönem habercisi gibiydi. Tüm bu bildirgelerden elimize geçen en önemli kazanım ise “hukukun üstünlüğü” kavramıdır. Bildirgeler ile kabul edilen yasalar herkes tarafından kabul edilip, herkese eşit bir şekilde uygulanacaktır (Heater, 2007, s. 121-132). Eşitlik ve eşit vatandaş kavramlarının, liberalizm için önemli iki kavram

---

⁷ İngiltere'de mutlak monarşiden parlamenter monarşiye evrilen sürecin başarılı bir tahlili için bkz. (Roskin, 2012, s. 20-102)

olduğu düşünöldüğünde, bu kazanımlar liberalizmin etkisini arttırarak devam ettireceğini bize göstermektedir.

Liberal vatandaşlık kuramı için eşitlik anlayışı yine bireyler üzerinden yürütölüp, her insanın eşit olduğu ve fırsat eşitliği sağlanması gerekliliği fikri üzerine kurulmuştur. Liberalizm herkesi aynı görmez, aksine herkes özeldir. Fakat bu özel olmaya rağmen herkes aynı zamanda eşittir. Bu eşit ve özgür birey için de hukuk çok önemli bir yerdedir. Bireylerin kendi aralarında ve devletle olan ilişkilerinde belirli sınırlar olması ve hem devletin hem de diğer insanların kişinin özgürlüklerini kısıtlamasını engellemek için kanunlar vardır. Özgür olmak için kanunların belirlediği sınırlar arasında yaşamak; bir ikilem gibi gözükmemektedir fakat bireysel hakların korunması için her bireyin bazı sınırları olması gerekmekte gibi bir sonuca varılmaktadır. Bu da bizi “hukukun üstünlüğü” noktasına getirmektedir. Yazılı bir anayasanın olması bireyin özgürlüğünü, otoritenin keyfi uygulamalarına karşı güvence altına alacaktır (Hayek, 2009).

Özgürlüklerin güven altına alınmasının diğer bir yolu da güçler ayrılığıdır. Yasama, yürütme ve yargının farklı ellerde toplanması olarak özetleyebileceğimiz sistem, gücün tek elde toplanmasını engelleyip, hukukun üstünlüğünün sağlanmasını amaçlar. Devletin gücünü sınırlandırması, bireyin özgürlük alanının genişletilerek liberalizmin istediği boyutlara gelmesine yardım etmektedir (Hayek, 2009).

Liberal hukuk ve devlet kuramı temel olarak “toplum sözleşmesi” anlayışına göre kurgulanmaktadır. Devlet de, tıpkı toplum gibi, üstlere saygı yerine, üyelerinin karşılıklı rızasıyla bir arada tutulan gönüllü bir birlik olarak görölmeye başladı. Bu yeni siyasal düzen, “toplumsal sözleşme” teorisinde özetlenmektedir (Berktaş, 2015, s. 63). Toplumsal sözleşme; bireylerin rıza göstererek bazı haklarının (zor kullanma gibi) kullanımını daha üst bir yetkiliye (devlete) bırakır. Bu sözleşmenin amacı da bireyin özgürlüklerini ve haklarını güvence altına almaktır. Vatandaşlık ise devlet ile kişi arasındaki bir sözleşme olarak görülür. Bu sözleşme bireyi devlet karşısında vatandaş konumuna getirir. Zaten liberal vatandaşlık kuramındaki vatandaşlık ilişkisi de daha önce söylediğim gibi devlet ve birey arasındaki bir sözleşmeden ibaret olarak görölmektedir.

Liberal vatandaşlık kuramına göre vatandaşın yaşadığı topluma karşı görev ve sorumlulukları çok azdır. Vatandaş-devlet arasındaki ilişkide ise, vatandaş devletten hak taleplerin bulunabilir ve bunun için özel bir şey yapmasına gerek yoktur. Liberalizm içerisinde önemli olan ödev ve sorumluluklar değil, haklardır. Vatandaş olarak edinilen haklar için topluma karşı bir sorumluluk hissi yoktur. Ayrıca çalışmanın önceki bölümünde yer alan çeşitli sınıfların vatandaş olarak görülmemesi durumu liberalizm için geçerli değildir. Her birey eşittir ve eşit vatandaşlık haklarına sahiptir. Liberalizm, tüm bireyler özgür ve eşit doğar savına dayanarak evrensel yurttaşlık kavramının oluşturulmasına katkıda bulunurken, bireyin sahip olduğu hakları, devlete karşı hak olma bazında izah ederek, aynı zamanda yurttaşlığı sığ bir legal statüye indirgemıştır (Mouffe, 1993, s. 48).

Liberalizm ile demokrasi paralel gidiyor gibi görünse de aralarındaki bu ilişki geçmişte aslında pek böyle değildi. Tarih boyunca liberalizm, sadece bireylerin özgürlükleri ve bu özgürlükleri yöneticilere karşı korumak üzerine yoğunlaşmıştır. Günümüzde ne kadar eşitlikten söz etsek de, liberaller de ekonomik olarak bağımsız kişilerin vatandaş olarak oy kullanması gerekliliğini savunuyorlardı. Bu duruma liberallerin bahanesi ise, serbest piyasa ekonomisine dayanan ekonomik sistemin sıkıntıya gireceği düşüncesiydi. Çünkü bağımsız karar alabilmek için kişinin ekonomik olarak bağımsız olması gerekliliğine ve belli bir eğitim düzeyine ulaşması gerekliliğini savunuyorlardı. Bu görüş, eski dönemlerde liberalizmin mülk sahibi olmayan erkekleri ve tüm kadınları vatandaş olarak görmemesine yol açmıştır. Kendinden önceki vatandaşlık görüşlerinden bu bağlamda pek bir farkı olmayan liberal vatandaşlık neyse ki ilerleyen zamanlarda değişim geçirip, eşit vatandaşlık ilkesi temeline dayanarak herkesin eşit haklara sahip olması gerekliliğini savunur pozisyona geçecektir.⁸

Sadece mülkü olanların oy kullanma hakkı uzun süre devam etmiştir. Hatta Fransız Devrim'inden sonra ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi içerisinde yer alan genel oy hakkı bile bu durumu değiştirmemiştir. Mülk sahibi olmayan erkekler gibi kadınlar da bu genel oy hakkı kazanımının karşın hâlâ oy

---

⁸ Liberalizm ve demokrasi arasındaki ilişkinin liberal çerçeveden bir yorumlanması için bkz. (Yayla, 2017, s. 161-165)

kullanamıyorlardı. Çünkü liberalizmin üstünde durduğu birey, başından beri mülk sahibi olan erkeği nitelemek için kullanılıyordu. Doğal olarak da oy kullanma hakkı burjuva erkeklerindeydi. Fransız Devrimi'nde burjuva istediğini almıştı. Burjuva yanında, aristokratlara karşı ayaklanan sınıfları yarı yolda bırakıp kendi kazanımları ile yönetimdeki güçlerini pekiştirmişlerdi (Kartal, 2010, s. 35-41).

Liberalizm kendisinden önceki sitemin ufak farklarla devamı gibi görülürken, aslında eşitlik, özgür düşünce ve birey gibi kavramları ile bu durumun değişeceğini bize gösterir gibiydi. Özellikle özgür düşünce, liberalizmin yolunu açılması sayesinde zamanla kadınların ve mülk sahibi olmayan erkeklerin de vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanacakları bir dünyayı müjdeliyordu.

Demokrasi ile liberalizmin diğer sorunu da yönetim alanındaydı. Ticaret, serbest piyasa ve bireysel özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi için devletin düzenlemeler yapması ve gücünü piyasaları güvende tutmak için harcaması gereklidir. Fakat bu güç kontrolden çıkıp özgürlükleri güvence altına alayım derken özgürlüklerin kendisini engeller duruma gelebilir. Bu sebeple yönetimin bir fren mekanizması olmalıdır. Bu mekanizma “temsili demokrasi”dir. Yönetimdeki temsil yetkisi olan kişiler saydamlık ve hesap verilebilirlik yolları ile yönetimi kontrol edip, yönetimin gerektiğinde sınırlanmasını sağlarlar. Temsil eden kişilerin de oy kullanarak seçildiği göz önünde bulundurulursa, eşit yurttaşlık ilkesinin önemi, bu sistemde daha artmış bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Demokrasi ve liberalizmin bu çatışması günümüzde yerini sakin bir ilişkiye bırakmıştır. Azınlık haklarındaki gelişim, ırksal ve cinsel ayrımcılığa karşı alınan tavırlar, özellikle Avrupa'da vatandaşlık olgusunun belli bir noktaya geldiğini bize göstermektedir. Hâlâ eşit vatandaşlık konularında bazı sıkıntılar yaşansa da, bu konudaki problemlerin geçmiş dönemlere göre azaldığını kabul etmek gerekmektedir. 20. yüzyıl sonrası bireysel özgürlüklerin artışı ve devletin keyfi uygulamalardan kanunlar ile alı konması liberalizmin bir değişim yarattığını bize göstermektedir (Kartal, 2010, s. 41-47). Tabi ki bu değişim yanında yeni sorunları ve eleştirileri de getirmiştir. Modern toplumun yaşadığı sorunlar ve liberalizm eleştirileri kaçınılmaz olarak daha iyiyi bulmak için ortaya çıkmıştır.

1.3.2. Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı

Cumhuriyetçi gelenek kökeni Roma'da, Cicero'nun yazılarına dayanır. Rönesans'ta, Machiavelli'nin anayasal düşüncesinde tekrar dirildi ve kuzey İtalya cumhuriyetçilerinin benlik algısının oluşumunda önemli bir rol oynadı (Kartal, 2001, s: 121).

Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı, liberalizmin oluşturduğu birey temelli yapıya bir tepki olarak doğmuştur. Liberal anlamda vatandaşlığın, bireyi toplumdan ayıştırdığını düşünen cumhuriyetçi gelenek, vatandaşları toplumun bir parçası olarak toplumla birleştirmeyi amaçlar. Cumhuriyetçi söylem topluma daha çok vurguda bulunarak, liberalizmin bireysel yapısına karşı bir tavır almaktadır (Durgun, 2010, s. 69-71).

Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı, liberalizmin önem vermediği "görevin" üzerinde durarak aidiyeti sağlamaya çalışmıştır. Liberalizmin haklara verdiği önemi cumhuriyetçiler topluma ve diğer vatandaşlara olan görevlere vermişlerdir. Zaten vatandaşlık kavramı sahip olunan bazı hakların yanında, bazı görevleri de yanında getirmektedir. Cumhuriyetçiler toplumsal hayatta, vatandaşları bütünleştiren ortak bağlar üzerinden bir yapı öngörürler. Hatta bir adım öteye giderek gerçek manada vatandaşlık için ön şartın bu görevlerin yerine getirilmesi ile kazanıldığı görüşünü benimserler. Cumhuriyetçilere göre; bu görevler birey ile devlet arasındaki ilişkiyi güçlendirecektir (Kartal, 2010, s. 34-41).

Liberalizm karşısında alınan bu tavır ve toplumun bireyin önünde tutulması, cumhuriyetçi görüşün belirgin bir özelliğidir. Görevlerin yerine getirilmesi ile kazanılan vatandaşlık, bize toplumsal olarak belirlenmiş rollerin bir parçası olmamız gerçeğini de beraberinde getirmiştir. Liberal vatandaşlık ile cumhuriyetçi vatandaşlık kuramları arasındaki temel fark da işte bu noktadadır. Liberal vatandaşlık özgürlük ve haklar üzerinden bir vatandaşlık kazanımından söz ederken, cumhuriyetçi vatandaşlık ise bize görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi ile kazanılacak bir vatandaşlıktan söz eder (Öztañ, 2010, s. 86).

Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramının ilk temsilcilerinden sayılabilecek Machiavelli'ye göre; vatandaş, kamu işlerinde görev almalıdır. Hatta bu noktada askeri göreve vurgu yapıp, bireyi askeri görev sayesinde erdemli bir kişi haline geleceğini savunmuştur (Öztürk, 2013, s. 189). Bu görevler isteğe bağlı değil, tam aksine yapılması zorunlu olan ve yapmama özgürlüğümüzün olmadığı görevlerdir. Bu noktada karşımıza tekrar aynı problem çıkmaktadır. Cumhuriyetçi gelenek vatandaş olarak devleti özellikle askeri olarak savunabilecek bireyleri ön plana çıkarmaktadır. Bu durum bize, tekrar erkeğin gerçek anlamda vatandaş olarak sayıldığı bir ortamı göstermektedir. Kadınların askerlik hizmetinin dışında tutulması kadını devamında vatandaşlık tanımının da dışında tutmaktadır. İşte bu noktada karşımıza cumhuriyetçi gelenek “anne” olmayı çıkarmaktadır. Askerlik görevini yapamamaktan kaynaklanan açık, devlet hizmetinin ona biçilmiş rol olan annelik ile kapatılmaya çalışılmıştır. Kadına verilen bu görev onun vatandaş sayılabilmesi için bir ön koşul haline gelip gerçek anlamda vatandaş olabilmelerinin olmazsa olmazıdır.

Cumhuriyetçi vatandaşlıkta kamusal alana yapılan vurgu ve bu alana verilen önem özel alanın ötesine geçmektedir. Bu noktada da liberal vatandaşlık kuramı ile karşı karşıya gelen kuram, kamusal alanın parçası olan siyasi alana katılımı, liberal görüşün savunduğu bireysel anlamda iyiliğin en yüksek hali olarak tanımlar. Bu nedenle cumhuriyetçilere göre, liberalizmin siyasal ve ekonomik hayata verdiği önemi bir kenara bırakıp kamusal anlamda en yüksek yarara ulaşmak için siyasi hayata önem verilmelidir. Kamusal anlamda yarar almak için karar alma sürecine katılım çok önemlidir.

Fransız Devrimi ile vatandaşlık, tüm unvanların üstünde bir anlam ve tüm aidiyetlerden daha fazla bir aidiyet ifade etmeye başlamıştır. Vatandaş olarak kabul edilenlerin sayısının artış göstermesi ve yönetimde bu vatandaşların söz sahibi olmaları, vatandaşlığın önemini bir kademe daha yukarıya çekmektedir. Vatandaşların yönetimde söz sahibi olması durumu iktidarın da toplumun kendisinden kaynaklandığı düşüncesinin oluştuğu anlamına gelmekteydi. Fakat ulus-devlet ile gelen bu vatandaşlık aidiyeti beraberinde vatandaş olmayanların ve yabancıların dışlanmasını da getiriyordu. Zaten daha önce de söz ettiğimiz gibi kendi ülkesinde yaşayan kadın ve mülk sahibi olmayan erkeklerin bile gerçek manada

vatandaş olamadığı bir ortamda vatandaş statüsüne bile erişememiş, ülke dışından birinin dışlanmaması düşünülemez bir durumdur.

Vatandaşlığın tanımı cumhuriyetçi vatandaşlık kuramına göre görevlerden yapıldığı gerçeği karşımıza kendisini kamu yararına adanmış bir birey çıkarmaktadır. Fakat bu birey bir yandan kamu yararını gözetirken bir yandan da kendi özgürlüğünün sınırlanmasına da göz yummaktadır. Bu dengeyi iyi korunması oldukça önemlidir.

1.3.3. Modern vatandaşlık kuramlarına eleştiriler

Cumhuriyetçi vatandaşlık kuramının, Liberal vatandaşlık kuramına bir tepki olarak ortaya çıktığından daha önce bahsetmiştik. Zamanla bu iki kurama karşı alternatif kuramlar üretilip, yine bu kuramlara çeşitli eleştiriler yöneltilmiştir. Bu başlık altında bu eleştiri ve alternatif kuramlar üzerine duracağız.

İlk olarak toplulukçu kuramdan bahsetmek gerekirse; Toplulukçu kuram liberal vatandaşlık kuramını birey temelli yaklaşıma odaklanıp toplumsal yapıyı göz ardı etmekle eleştirmiştir. Liberal vatandaşlık kuramının her şeyi rasyonel birey üzerine kurmasının eksik bir bakış açısı olduğunu ifade eden toplulukçular bireyin kamusal alana katılımının artırılması gerekliliğini savunurlar. Michael Walzer'e göre topluluk önemli ve önceliklidir. Ona göre vatandaşlık; *"birbirlerine karşı özel bir taahhüde ve ortak yaşamlarına ilişkin özel bir kavrayışa sahip kadın ve erkek birliktelikleri"* dir (Şahbudak, 2015, s. 134-135).

Toplulukçu bakış açısına göre, bireyin görevleri arasında topluluğunu savunmak yer almaktadır. Toplumun öneminin yanında ortak kimliğe de bir vurgu vardır. Ulus ve vatandaşlık olgularının birbiri içinde uyumlu ve tamamlayıcı bir birlikteliklerin olduğu düşüncesi hâkimdir. Vatandaşın kendi içinde bulunduğu toplumun şekillenmesinde söz sahibi olmalı ve bu konuda kendinde sorumluluk hissetmelidir. Liberal bireyin devlete karşı bir sorumluluğunun olmadığı görüşün karşısına toplulukçular Cumhuriyetçilere benzer, topluluğun şekillenmesi ve kamusal alanda etkin rol alan bir vatandaşı öngörmektedirler (Şahbudak, 2015, s. 133-136).

Liberal vatandaşlık kuramına bir eleştiri de (aslında bu eleştiri cumhuriyetçi vatandaşlık kuramı için de dillendirilebilir) feminizmden gelmektedir. Bu bakış açısına göre liberal vatandaşlık, özel ve kamusal alan ayrımını yapılırken eşitlik içeren bir yapıdan ziyade ataerkil toplum yapısına uygun tasarlandığı görüşü hâkimdir. Sadece erkeğin birey olarak sayıldığını savunana feminist hareket, kadının kamusal alandan dışlandığını ve sadece özel alanda, o da erkeğin hâkimiyetinde, var olabildiğini vurgular. Liberal düzen erkeğin özellikle özel alanda kadın üzerinde kurduğu egemenliğin korunmasını sağlayan bir yapıdır. Yani toplum sözleşmesinin asıl tarafları vatandaş ve devlet değil erkekler ve devlettir. Geçmiş dönemlerden gelen kadının ikinci sınıf vatandaş olması durumu, feminist görüşe göre liberalizmin hüküm sürdüğü dönem için de geçerlidir. Liberalizm vaat ettiği eşitliği gerçekleştirilememiştir. Kadına özel alanda biçtikleri rol kadının, erkeğin egemenliği altında kalmaya devam etmesi durumuna yol açmaktadır. Gerçek anlamda eşitliğin sağlanabilmesi için vatandaşlık tanımının kadını kadın kimliği ile içine alması ve vatandaşlık tanımının yeniden yapılması gerekmektedir (Gül, 2008).

İKİNCİ BÖLÜM

FEMİNİZM

2.1. Feminizm Kavramı

Latince kadın anlamına gelen “femina” kelimesinden türetilmiş olan feminizm (akt: Erdal, 2017, s. 146) kavramsal olarak, kadınların hayatın toplumsal, siyasi, vb. alanlarında karşılaştıkları zorluklar ve baskılar ile olan ilişkilerini araştıran bir bilim alanı olarak kabul edilmektedir. Feminizm sadece kadınların kadın olmasından dolayı karşılaştıkları zorlukların yanı sıra, ırk, dil, din, ulus, vb. alanlarda da kadınların yaşadıkları sorunlarla ilgilenmektedir. Feminizm algısı, ilk olarak 18. yüzyıl’ da İngiltere’de ortaya çıkmış ve 1792’de yayınlanan Mary Wollstonecraft’ın “A Vindication of the Rights of Women” adlı eseriyle de ilk akademik alan içerisine girmiştir (akt: Taş, 2016, s. 165). Günümüzde feminizmin etkisi dünya genelinde devam etmektedir.

Kelime 18. Yüzyılın sonlarında karşımıza çıkmaktadır. Önceki bölümde bahsedilen aydınlanma döneminde ortaya çıkan özgürlük ve eşitlik gibi kavramlardan etkilenen düşünce, Fransız Devrimi ile birlikte gerçekleşen büyük değişimin içinde kendine yer bulmuştur. En azından 18. yüzyıldan beri feminizm, kadınların kurtuluşu mücadelesinde tarihi, farkı zamanlarda farklı biçimlerde önemli bir silah olarak kullandı (Scott, 2013, s. 210). Kadın ve erkeğin her durum ve ortamda eşit olmaları gerekliliği düşüncesi ve özgürlük kavramının erkekler için olduğu kadar kadınlar için de çok önemli bir kavram olduğu feminizmin içerisinde yer almaktadır. Özellikle Fransız Devrimi ve Amerikan Devrimi sonrasında kazanılan vatandaşlık ve siyasal hakların erkelerin olduğu kadar kadınların da hakları olduğu gerçeğinin atlanması üzerine etkisini arttıran bir düşünceden söz edebiliriz. İnsan hakları hakkında yazılmış bu metinlerde yer alan herkesin doğuştan eşit haklara sahip olduğunu savunan düşünce Liberal Feminizmde temelini oluşturmaktadır.

Bu devrimlerle birlikte vatandaşların siyasal hayattaki hak kazanımları ve dönüşüm daha sonraki süreçte kadınların da siyasal hayata erkekler ile eşit koşullarda

girmesi için daha özgürlükçü bir ortam oluşmasını sağlamıştır. Fransız ve Amerikan devrimleri ile geçmişten günümüze gelen erkeğin egemen olduğu siyasal ve toplumsal hayat tam anlamıyla olmasa da yavaş yavaş değişmeye başlamış ve günümüze geldiğimizde kadınların erkeklere daha eşit bir hale geldiğinden bahsedebiliriz. Fakat tüm gelişmeler, değişimler ve çabalara rağmen hala erkek egemen bir toplumda yaşadığımız gerçeğini görmezden gelemeyiz. Feminist düşünürlerin bu durumu değiştirmek için yaptıkları çalışmalar ve gösterdikleri çabalar belirli oranda sonuç verse de geçmişten beri varlığını sürdüren ataerkil toplumların tamamen değiştiğinden de söz edemeyiz.

Tekrar feminizm kavramına dönersek, feminizm, erkeklerin kadınlara göre avantajlı, eşitsiz ve birincil bir durumda olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü düşüncesini merkezine koyar. Kavram, kadınların erkeklere bağımlı bir yaşantısının olduğu düşüncesi üzerine inşa edilir. Feminizm Tarihi, kadınların dışlanmasını doğanın bir gerçeği olarak açıklayan ataerkil iktidar hikâyelerini teşhir eder (Scott, 2013, s. 211). Feminizme göre kadınlar, bu içinde buldukları durumu değiştirmelidirler. Durumun değiştirilebilmesi de kadınların başkaldırması ile mümkün olacaktır. Feminizm, kadınların kendilerini baskı altına alan düzeni algılama, politik olarak tanımlama ve ona karşı mücadele yöntemleri geliştirme olarak tanımlanabilir (Çakır, 2015, s. 416). Yani feminizm kadın ile erkek arasındaki eşitsiz ortamın ortadan kaldırılmasını talep etmektedir.

Eşitlik kavramı feminizm için oldukça önemlidir. Günümüzde de varlığı sürdüren kadın ve erkek arasındaki, gerek toplumsal gerekse siyasal alanlardaki eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılması feminizmin asıl amaçlarından biridir.

Yani feminizm, yaşamın her alanında kadın ve erkeğin eşit koşullarda ve haklarda hayatını sürdürmesini istemektedir. Feminizmin temel amaçlarından biri kadının özgürlük ve haklarından tam anlamıyla yararlanmasıdır. Bunun içinde toplumda var olan ataerkil yapı ile mücadele etmesi gerekmektedir. Bu cinsiyetçi bakış açısı ile mücadele etmek feminizmin ana hedeflerindedir. Feminizm cinsiyetçi yaklaşımı bir sorun olarak tanımlayıp, toplumsal yapının bu sorundan nasıl etkilendiği üzerinde durmaktadır.

Feminizm kadın ve erkek arasında biyolojik temel dışında bir çatışma olduğunu söyler. Çatışmanın temelinde biyolojik farklılıklardan çok toplumsal ve siyasal hayattaki erkek egemenliğinde olan yapının olduğu görüşü hâkimdir. Bu açıklamalardan sonra feminizmi tanımlamanın oldukça zor olduğu söylenebilir. O zaman feminizm; "... toplumdaki egemen patriyarkal düzene karşı çıkan, bu düzeni sorgulayan ve eleştirilerde bulunan, kadın haklarının ve aynı zamanda da özel veya kamusal alanda kadınların karşılaştıkları sorunların ortadan kaldırılması ve zorlukların engellenmesi için mücadele eden bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür." (Taş, 2016, s. 166) diyebiliriz.

Çalışmanın devamında feminizmin tarihsel gelişimi ve feminizm yaklaşımları incelenecektir.

2.2. Feminizm Tarihi

Kadınların tüm toplumlarda geçmişten günümüze kadar sürekli olarak ezildiğinden ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüğünden çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildi. Kadınların eski dönemlerde bu duruma karşı çıktıkları pek görülme de 17. ve 18. yüzyıllarda bazı başkaldırlardan söz edebiliriz. Kapitalizmin ortaya çıktığı bu dönemde ekonomi ve üretimin değişmesi ile birlikte toplum hayatı ve insanlara biçilen rollerde de bazı değişiklikler meydana gelmiştir.

Kapitalizm ile birlikte kadınların kamusal alandan tam anlamıyla dışlanması durumu gerçekleşmiştir. Erkeklerin uzun süreler çalışmaları ve eve geldiklerinde hiçbir iş yapmadan tamamen dinlenip ertesi gün tekrar iş yerinde verimli çalışabilmeleri için kadınlara ev işleri ve çocuk bakımı rolü biçildi. Bu şekilde kadınlar kamusal alandan bütünüyle dışlanıp tamamen özel alana hapsedildiler. Bu yeni düzenin kadınları toplumun dışında tutmaya başlaması, kadınların da zamanla toplumsal hayata girmek için özgürlük, eşitlik ve hak taleplerinde bulunmasına zemin hazırlamıştır. Özel alanlara hapsedilmiş, ekonomik olarak sömürülmüş, anne olmaya zorlanmış ve fiziksel olarak bir nesne haline getirilmiş kadınlar feminizm ile yönetimde söz sahibi olma isteklerini karşılamaya çalışmaktadırlar. Bu değişim

hareketi 19. Yüzyıl ile dünya çapında yayılmaya başlayıp daha etkili bir şekilde toplumsal bir harekete doğru evrilmiştir.

2.2.1. Birinci dalga feminizm

Feminizm 19. Yüzyıldan sonra küresel anlamda bir farkındalık yaratmaya başlaması ile birlikte, kadınlar dünyanın çeşitli yerlerinde özgürlük ve hak arayışları çerçevesinde bir araya gelmeye başladılar. 19. Yüzyılın sonu ve 20. Yüzyılın başlarında belirginleşen I. Feminist Dalga, Wollstonecraft'ın "Kadın Haklarının Savunusu" (Vindication of the Rights of Women) adlı eserindeki çizmiş olduğu talepler üzerine inşa edilmiştir (Taş, 2016, s. 167). Birinci Dalga Feminizm bu hak arayışları ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı sonrasında kadınların siyasi haklar kazanması ile son bulmuştur.

Birinci Dalga Feminizmin temel taleplerini, kadınların (vatandaş olmalarından dolayı siyasi hakları olan) oy kullanabilmesi, mülke denebilmeleri ve erkeklerle eşit şartlarda eğitim alabilmeleri olarak sıralayabiliriz. Kısacası kadınların siyasi anlamda erkeklerle eşit güce kavuşma talepleri vardı. Dönemin feminist grupları, İnsan Hakları Bildirgesi ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde yer almasına rağmen, kadınlara vatandaş oldukları için kazandıkları siyasi ve sosyal hakların kullanımında erkeklerle eşit bir muamele görmedikleri için bu alanlarda taleplerde bulunmuşlardır. Bir vatandaş olarak kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmalarına rağmen uygulamada bu eşitliğin hayata geçmemesi feminist hareketin bu eşitsiz durumu ortadan kaldırma çabasının çıkış noktalarındandır.

Kadınlar siyasi ve sosyal alandaki haklarını kazanmak için mücadele ederken ayrıca ırkçılığı da içine alan bir mücadelenin içine yine bu dönemde girmişlerdir. Kadınların bu mücadeleleri dünyanın çeşitli ülkelerinde ses getirmiş ve bu ülkelerde kadınların, özellikle oy kullanma hakkı, çeşitli hakları kazanmalarında etkili olmuştur. Çalışmanın bu bölümünde bu ülkelerden bazılarından bahsedilecektir.

İngiltere’de kadın hareketleri

Birinci Dalga Feminizmin en önemli isteklerinden biri olan oy kullanabilme hakkı üzerinden şekillenen İngiltere’deki kadın hareketleri 17. ve 18. Yüzyılda kadınlar arasında gelişmeye başlamıştı. Kadınların merak ettikleri şey, vatandaşlık hakları içerisinde yer alan bazı hakları vatandaş olmalarına rağmen kadınların neden kullanamadığı sorusuydu. Erkeklerin hem kamusal alanda hem de özel alandaki tek hâkim olması artık sorgulanır duruma gelmekteydi. Bu dönemde feministler, erkek ve kadın kimlikleri yerine “toplumsal cinsiyet” kavramına vurgu yaparlar. En net haliyle “toplumsal cinsiyet, bireyi kadınsı ya da erkeksi olarak karakterize eden psikososyal özelliklerdir” (akt; Bingöl, 2014, s. 109). Yani konuya sadece biyolojik anlamda cinsiyet olarak bakmak yerine daha kültürel ve toplumsal bir bakış açısından bakmışlardır.

İngiltere’deki bu mücadele sürecinde kadınlar eğitim ve çalışma gibi bazı haklara kavuştular, fakat oy kullanma hakkı hala erkeklerin elindeydi ve kadınlar bu haktan mahrum bırakılmaya devam ediyordu. Fakat kadınların asıl istedikleri oy kullanma hakkıydı. Çünkü sadece siyasal haklara sahip olduklarında tam anlamı ile yaşamlarında hâkim güç olacakları düşüncesini benimsemişlerdi. Bu nedenle de siyasal hakların kazanılması konusuna ayrı bir önem vermekteydiler ve mücadele bu sebeple oy kullanma hakkının kazanılmasına yoğunlaşmaya başlamıştı.

Bu süreç, 1867’de kadınların oy hakkı elde etmek için bir imza kampanyası başlatmaları ve John Stuart Mill’in bu yöndeki yasal hakkın tanınması için Avam Kamarası’na sunduğu yasa önerisiyle başladı (Çakır, 2015, s. 423). Böyle bir süreçte parlamento içinde yer alan ve İngiltere için çok önemli bir kişi olan John Stuart Mill’in verdiği destek göz ardı edilemeyecek bir gelişme olarak dikkat çekmektedir. Parlamentoda siyasal bir etki yapması amaçlanan öneri oy kullanma hakkı elde etmek konusunda başarılı olamayınca kadınlar, işlerin bu yolla hallolamayacağı düşüncesini kabul etmeye başladılar ve daha sonraki süreçte İngiltere’de kadın hareketi daha militan bir hal almaya başladı.

Mill’in *The Subjection of Women*’daki argümanın merkezi, tüm zorbalığın kökeninin, özellikle kadınların cinsel itaatıyla birlikte aile içinde olduğu inancıdır

(Mayhall, 2002, s. 59). Bu düşüncesi ile aslında Mill kendinden sonraki feministler tarafından dile getirilecek olan, ailenin ataerki düzenin önemli bir parçası olduğuna dair olan görüşe bir gönderme yapmıştır.

Kadınların siyasal alanda kazanamadıkları zafer sonrasında tepkiler daha farklı boyutlarda dile getirilmeye başladı. Yangın çıkarma, kamusal mala zarar verme, meclis toplantılarını engelleme, vb. bu eylemlere örnek gösterilebilir. Bu eylemlerden bir de açlık greviydi. Kadınların siyasal haklarını kazanamamasına bir tepki olarak uyguladıkları açlık grevi iktidar tarafından oldukça sert bir şekilde engellenmeye çalışılmıştır. Açlık grevindeki kadınlar bağlanarak zorla yemek yedirilmiştir.

Daha sonraki süreçte Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve erkekler askere alınmaya başlandı. Kadınlar ise savaş alanı yerine silah fabrikalarında çalışmaya başladılar. Artık kadınlar çok fazla istenmedikleri çalışma hayatında mecburiyetten dolayı çalıştırılıyorlardı. Bu dönemde kadınların çalıştıkları yerlerde kreşler açıldı ve kadınlar artık özel alanda çıkmaları gerektiğine daha çok inanmaya başladılar. Bu mücadeleler sonucunda feministler, 1918 yılında da Versailles Antlaşması ve Milliyetler Cemiyeti Sözleşmesine, birkaç kuşaktan beri savunageldikleri eşit işe eşit ücret ilkesini koydurmayı başarmışlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra kadınların oy hakkı yirmi bir ülke tarafından tanınmıştır (akt: Sümer, 2009, s. 86).

Savaş devam ederken kadınlar bu hak arayışlarını barış arayışı ile birleştirdiler. Silah üretim fabrikalarında çalışan kadınlar bu sırada grevler ile bu sürece destek veriyorlardı. Eylemlerin daha da sertleştiği bu dönem yerini Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi ile daha değişik bir ortama bırakıyordu. Savaş sonrası erkeler tekrar işlerine geri dönüyor fakat onların yerine istihdam edilen kadınlar işsiz kalıyorlardı. İşten çıkarmalar artınca kadınlar işlerden daha az ücret alarak çalışmayı kabul etmeye başladı. Yani durum iş ve ücret anlamında savaş önceki hale geri dönmüştü. Daha sonraki süreçte savaşın da bitmesi ile kadınların hak talepleri kaldığı yerden artarak devam etti ve İngiliz kadınlar yavaş yavaş siyasal haklar kazanmaya başladılar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde kadın hareketleri

Kadınların Amerika'da oy hakkı için yaptıkları mücadele, kölelik karşıtı hareketler ile aynı dönemde ve bu hareketlerle beraber var olmuştur. Kadınlar ve köleler bu dönemde beraber hareket edip, iki tarafın da sıkıntılarını gidermek için çalıştılar. Temel doğal haklar doktrinini kadınlara uyarlayan en erken girişim, Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19-20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls, New York'ta yayınlanan, Declaration of Sentiments'dir (Duygular Bildirgesi) (akt. Taş, 2016, s. 167). İmzalanan bildirge Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne de uygundur.

Bildirge içerisinde ataerkilliğe bir başkaldırı ve erkeklerin kadınlar üzerinde kurdukları hâkimiyet üzerinde durmuşlardır. Bildiriyi yazan ve imzalayanlar arasında erkeklerin bulunması artık bazı erkeklerinde var olan durumdan rahatsız olduklarını göstermektedir. Kadınlar doğal haklarının ihlal edilmesinin sebeplerini ararken, bu hakların ihlali konusunda tavrını devam ettiren yönetimlere karşı tepkilerini ortaya koyuyorlardı. Talepler İngiltere'deki talepler ile benzerlik gösteriyordu. Oy hakkı, kadın ve erkeklerin aynı iş için eşit ücret almaları, eşit koşullarda eğitim ve çalışma temel taleplerdi.

ABD'de 1866'da siyahi erkeklere oy hakkını veren anayasa değişikliği gerçekleşmişti fakat kadınlar hala çerçevenin dışında bırakılıyorlardı. İlk olarak kölelik karşıtı olan eylemler siyahi erkeklerin oy hakkı kazanması ile odağını kadınlar üzerine kaydırmıştı. Kölelik karşıtı eylemlerde yan yana duran siyahi ve beyaz kadınlar artık ortak bir kaderi paylaşıyorlardı, kadın oldukları için dışlanmak. Zaten kölelik karşıtı hareketlerde beraber mücadele eden siyahi kadın ve erkekler, siyahi erkeklerin oy haklarını kazanmaları ile siyahi kadınları yarı yolda bırakmaları sonucunda, siyahi kadınlar ile beyaz kadınların ortak bir amaç uğruna birleşmelerini sağlayan bir ortam oluşmasına neden olmuştur. Çünkü siyahi erkekler de kadınların yerinin ev olduğu görüşüne katılmaktaydılar. Bu şekilde kölelik karşıtı hareket ile feminizm Amerika'da beraber bir şekilde yol almaya başladılar. Kadınların Amerika'da oy haklarını almaları ise 1920 yılını bulacaktı.

Fransa’da kadın hareketleri

Fransa’da kadın hakları mücadelesinin 1791’de Olympe de Gouges Kadın Hakları Bildirgesini kral ve kraliçeye göndermesi ile hız kazandığını söyleyebiliriz.⁹ Bildirinin içeriğinde kadınların siyasal bir hak olarak meclise girememesinin ve bu hakkın gasp edilmesinin üzerinde durulmuştur. Oy hakkının kadınlara tanınması için olan mücadele tüm dünyada olduğu gibi Fransa’da da oldukça etkili bir hale gelmeye bu süreçten sonra başlamıştır. Fakat 1793 Anayasası’nda kadınlar oy kullanma haklarından mahrum bırakılmışlardır.

Fransa için diğer ülkelerden farklı olarak 1870 Paris Komünü deneyimi kadınlar için olayı çok farklı noktalara taşımıştır. Kadınların erkekler ile yan yana verdikleri mücadele sonunda etkisini gösterip kadınların da erkeklerle eşit bir vatandaş olarak seçme ve seçilme hakları tanınmıştır. Aynı zamanda bu eşitlik komününün yenilgisinden sonra da devam edip kadınların erkeklerle eşit cezalar almalarına da neden olmuştur.

Kadınlar diğer ülkelerde olduğu gibi erkekler ile eşit şartlarda çalışmak ve eşit ücret almak için de mücadele ediyorlardı. Mücadele alanı sadece siyasal değil toplumsal alanda da devam etmekteydi. Oy hakkı için mücadele eden kadınlara “süfraj¹⁰” deniliyordu. 1881 yılında çıkardıkları “la Citoyenne” adlı dergi ile seslerini daha geniş kitlelere duyurmaya çalıştılar fakat durum sandıkları gibi gelişmedi. Toplumdan dışlanan grup, gazeteler tarafından çok ciddi eleştiri ve aşağılamalara maruz kalmaktaydı. Hatta durum daha da kötüye gitmiş, grup üyeleri sokakta fiziksel saldırılara uğrar duruma gelmişti. Bu tavırlar süfrajleri yıldırarak yerine İngiltere’deki örnekleri gibi daha militan bir hal almalarına neden oldu.

Fransa’da bu gelişmeler sonrasında 1944’te kadınların eşit vatandaş olması sağlanmıştır.

---

⁹ Bildirge metninin Ece Göztepe tarafından çeviri için bkz. (Gouges, 1996).

¹⁰ Süfraj ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Şahin, 2018, s. 88-91)

Osmanlı ve Türkiye’de kadın hareketleri

Yukarıda bazı Avrupa ülkelerinde kadınların hak kazanımları için yaptıkları mücadelelerden bahsedildi. Kadının tarih boyunca dışlanan ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören halinden yavaş yavaş sıyrılıp, daha eşit bir birey haline geliş günümüzde bile hala devam eden bir mücadele ile desteklenmektedir. Çalışmanın bu kısmında kadınların Avrupa’daki bu mücadelelerinin Osmanlı ve daha sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti içerisinde nasıl bir etki yarattığını ve özellikle kadınların bu süreçten nasıl etkilendikleri üzerinde durulacaktır.

Türkiye’de de kadın hareketlerinin geçmişi dünya ile aynı dönemde, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu dönemine rastlar. Türkiye’de de kadınların talep ve problemleri diğer ülke kadınları ile paralellik göstermekteydi. Kadınlar artık erkeklerin gölgesinde hayatlarını sürdüren ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerine neden olan yapıya bir başkaldırıda bulunma gerekliliğinin farkındaydılar.

Terakki-i Muhadderat, 1285 yılında –miladi 1869’da– Terakki gazetesinin ilavesi olarak çıkan kadınlar için hazırlanmış ilk yayındır. (Davulcu ve Temel, 2017, s. 227). Bu dergi ve gazeteler sayesinde kadınlar artık bir birey gibi problemlerini ifade edebilme imkânı sağlamaktaydı. Aynı dönemde kadınlar arasında yardımlaşmayı sağlayan yardım dernekleri de kurulmaya başlamıştı. Dernekler ilk olarak savaş sonrası yardım amaçlı olarak kurulsada kadınlara mesleki eğitim verilmesi gibi kadınların iş yaşantısına kazandırılması temelinde yardımlar da yapmışlardır.

23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet aslında bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Kadınlar meşrutiyetle birlikte erkeklerin sahip oldukları hakların ne zaman kendilerine de verileceğini düşünür hale gelmişlerdi. Özellikle siyasal anlamda kazanılan hakların kadınlar için de kullanılabilir olması durumu dünyadaki örnekleri gibi Türkiye için de geçerli hale gelmişti.

Osmanlı’nın 19. yüzyıldaki modernleşme sürecinin kadın hareketlerinin gelişmesinde etkili olduğu söylenebilir. II. Meşrutiyetin ilanını müteakip, İstanbul ve

Selanik'te Kadın, Mehasın, Kadın Bahçesi, Kadınlar Dünyası, Kadın Hayatı, Kadınlar Duygusu, Kadın Kalbi gibi çok sayıda kadın dergisi yayınlanmaya başlamış ve kadınlar bu dergilerde sorumluluk üstlenmişlerdi (Şimşek, 2017, s. 349). Özellikle belli kesim ve ailelere mensup kadınların daha iyi eğitim almaya başlamasıyla birlikte kadın hareketlerinde daha eğitimli kadrolar karşımıza çıkmaktadır. Feminizmin de giderek önem kazanması ile toplum içinde de daha güçlü bir karşılık bulmaya başladığını söyleyebiliriz.

Zafer Toprak, Osmanlı'da, Batı'dakine benzer feminist hareketin, II. Meşrutiyet döneminde gün ışığına çıktığını söyler. Osmanlı aydını, feminizmi o dönemin özgürlük ortamında tanımış ve feminizm hakkında kafa yormuştur (Şimşek, 2017, s. 350). Bu düşüncelerin devamında kadınların eşitlik talepleri de gelmeye başlamıştır. Fakat toplumda hala kadınların erkeklerle eşit olabileceği düşüncesini kabul etmek istemeyenler vardı. Onlara göre kadının asıl görevi çocuk doğurmak ve ev işlerini yapmaktı.

Modernleşme hareketleri ile birlikte Osmanlı'da feminizm hareketlerine destek veren gruplar olsa da hareketin Avrupa ve Amerika'nın oldukça arkasında kaldığı söylenebilir. Başka sıkıntılarla da boğuşan Osmanlı'nın feminizm konusuna yeterince ayak uyduramamasını bu nedenle anlayışla karşılayabiliriz. Ülkenin dağılma dönemine girmesi ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile kadın haklarına olan bakış da farklı bir boyuta gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile başlayan süreç, kadınların toplumsal ve siyasal alanda daha çok yer aldığı ve bu konuda teşvik edildiği bir hal almaya başlar. Savaş döneminde kadınların erkekler tarafında boşaltılan işlerde çalışmalarının bu durumda etkisi olmuştur ve devamında savaş sonrası bu kazanımlar artarak devam etmiştir. Fakat bit süre sonra süreç tersine dönmüş, bu olumlu hava yerini kadını yine eve hapsedmeye çalışan görüşlere bırakmaya başlamıştır. Aslında kadınlara istedikleri haklar devrim ile verilmiştir fakat daha sonraki süreçte geriye doğru bir gidiş başlamıştır.

Bu arada Kadınlar Halk Fırkası'ndan da bahsetmek gerekmektedir. Nezihe Muhiddin tarafından kurulan fırka, kadınların kazanmak için mücadele ettikleri

siyasal hakların devam etmesi için uğraş vermiştir. Fırkanın kuruluş amacı aslında ilan edilen Cumhuriyetle birlikte kadınların da siyasal haklarını kazanabilecekleri bir ortamın oluştuğunu görmek ve mücadelelerini siyasal boyutta devam ettirmektir. Fakat fırka erkekler tarafından ciddiye alınmaz, hatta fırka alay edilir hale gelmiştir. Bu sözlü saldırılara medya da alet olup durumun daha da kötü bir hal almasında etkili olmuştur (Balcı ve Tuzak, 2017).

Fırkanın programındaki bazı talepler erkekler tarafından aşırı bulunmuştur (bu aşırı bulunan taleplerin içinde kadınların milletvekili olma talepleri de vardır). Fırka TBMM tarafından kapatılır. Fırka kapatıldıktan sonra çalışmalarına devam etmiştir ve 5 Aralık 1934 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kadınlara seçme seçilme hakkını vermiştir. Kadınların uzun sürelerdir almak için uğraştıkları siyasal hakları artık kazanılmıştı.

Birinci Dalga Feminizm özellikle Avrupa ve Amerika'da, Birinci Dünya Savaşı sonrası kadınların siyasal bir hak olarak oy kullanabilme haklarının kazanılması ile sonlanmıştır. Bunun yanından eğitim ve toplumsal alanda daha eşit bir ortamın da sağlanması artık yeni taleplerin oluşması ve ikinci bir feminist dalganın gelmesi için uygun zeminin hazırlanmasını sağlamıştır (Kolay, 2015). Aslında birinci dalga ile toplumsal ve siyasal alandaki ataerkil yapıyı değiştirmek üzere ilk adım atılmıştır diyebiliriz. Birinci Dalga Feminizm arkasında, kendinden sonra gelecek olan İkinci Dalga Feminizmi için bir başlangıç noktası ve talepler ve mücadeleyi bir adım öteye taşımak için daha uygun bir ortam bırakmıştır. Feminist hareketlerin birbirini çok fazla eleştirdiğinin konunun ilerleyen kısımlarında daha net bir şekilde göreceğiz, fakat aslında birbirleri çok fazla eleştirseler de Birinci Dalga Feminizmin İkinci Dalga Feminizm için yaptıklarının bir benzerini diğer feminist hareketler de birbirleri için yapmaktadırlar. Birbirlerine, fark etmeseler de ciddi oranda destek olmaktadır. Önceki hareketin bir sonraki hareketin taleplerini bir adım öteye taşınması için gerekli ortamı hazırladığı gerçeğini göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Günümüz Türkiye’inde ise kadın hakları konusunda atılan adımlar daha çok Avrupa Birliğine uyum süreci çerçevesinde gerçekleşmektedir. Avrupa Birliği üyeliği bağlamında kadın hakları Türkiye için önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle üçüncü bölümde inceleyeceğimiz veriler ışığında Türkiye’de kadın hakları konusunda daha geniş bir çıkarım yapılabilir. Fakat güncel olarak baktığımızda kadın hakları konusunda Türkiye’de bazı problemler olduğu görülebilmektedir. Gerçi Avrupa Birliği üyesi ülkelerde de kadın hakları bağlamında bazı sorunlar göze çarpmaktadır fakat Türkiye kadın hakları konusunda Avrupa Birliği ülkelerinin biraz gerisinde kalmış gibi görünmektedir.

2.2.2. İkinci dalga feminizm

Birinci Dalga Feminizmden sonra kadınların oy kullanma hakkı ve eşitlik taleplerinden sonra İkinci Dalga Feminizm bu talepleri daha da genişletip değişimin daha radikal olması üzerine yoğunlaşmıştır. 1970’lerde İkinci Dalga Feminizm hareketlerinin başladığından söz edebiliriz. Aynı dönemde dünyada siyah hakları, eşcinsel hareketler ve öğrenci hareketleri gibi toplumsal eylemlerin de güç kazanmaya başlamıştır. İkinci Dalga Feminizm işte böyle bir özgürleşme döneminin içinde, kendi mücadelesine destek verebilecek başka gruplarla beraber eylemlerde ve taleplerde bulunmaya başladı. Bu dönemin hatırdaki kalan sloganlarından birisi ‘kişisel olan politiktir’, ilk olarak 1970’lerde popüler olmaya başlamıştır (Türkoğlu, 2015, s 9).

İkinci Dalga Feminizmin, kadınların özgürleştirilmesi fikri üzerine yoğunlaşır. İkinci Dalga Feminizme göre, artık Birinci Dalga Feminizm ile kazanılan hakların ötesinde, daha keskin kararlar alınmalı ve kadınlar erkeklerle tam anlamı ile eşit duruma getirilmeliydi. Siyasal alandaki kazanılan hakların artık özel alanda da daha bağımsız bir kadın yaratmak için genişletilmeli ve ataerki düzen değiştirilmelidir.

Kadının tarih boyunca dışlandığı ve öteki olarak görüldüğü toplum yapısının değiştirilmesi İkinci Dalga Feminizm ile yapılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle artık kadının evden çıkıp erkekler gibi iş hayatından aktif bir rol alması gerekliliği ortaya

çıkmiştir. Kadının toplum içinde cinsiyetçi bir toplumsal rol olarak ev işi yapan ve çocuklara bakan kişi olmaktan çıkarılıp, erkekle eşit olarak özel alanda varlığını bağımsız olarak sürdürmesi gerekliliği İkinci Dalga Feminizm hareket içinde dile getirilen talepler arasındadır. 1970'lerle birlikte feminizm hareketinin diğer toplumsal hareketlerle birlikte yukarıya doğru ivme kazanması, bu taleplerin yerine getirilebileceğine olan inancı arttırmış, kadınların mücadelesinin devam etmesi için itici bir güç haline gelmiştir (Çakır, 2015, s. 435-437).

Bu dönemde kadınların özel alanda var olan eşitsiz yapıya daha çok vurgu yapmaya başlamışlardır. Toplumsal cinsiyet rollerinin kadına özel alanda ev iş ve çocuk bakımı dayatması artık üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak görülmekteydi. İkinci Dalga Feminizm aile kurumuna oldukça tepkili bir bakış açısına sahipti. Bu ataerkil düzen için aile kurumunun çok önemli olduğu ve yapının bu kurum tarafından güçlendirildiği düşüncesi hâkimdi. Ayrıca artık kadınlar cinsel anlamda da özgürlük talebinde bulunmaya başlamışlardı. Bedenleri üzerinde tek hâkimiyetin kendilerinde olması gerektiği düşüncesi önem kazanmaktaydı. Doğum kontrolü yöntemleri ile cinsellik ve doğum yapmanın birbirinden ayrı algılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Kürtaj hakkı talepleri ile de kadının kendi vücudu üzerinde tam anlamıyla bir kontrolü olması gerekliliği talepleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemdeki feminist hareketlerin çalışmaları sayesinde doğum kontrol yöntemleri yavaş yavaş yasallaşmaya başladı.

İkinci Dalga Feminizm, kadınlar arasındaki benzerlikler üzerinde odaklanmış, kadınların bir grup (ya da bir 'sınıf')olarak, toplumsal sınıf pozisyonları ya da dünyadaki coğrafi konumları ne olursa olsun, pek çok ortak yönleri olduğu fikrini yaymıştır (Giddens ve Sutton, 2016, s. 681). Buradan anlaşılabilceği gibi evrensel anlamda bir kadın kabul görüp, kadınların dünyanın neresinde olursa olsun aynı sorunları yaşadığına dair bir görüş İkinci Dalga Feminizmi etki altına almıştı. Fakat bu düşünce yapısı fazla uzun sürmemiş ve 1980'lerde bu evrensel kadın figürü yerini yavaş yavaş her kadının kendine ait sorunları olduğu ve evrensel kadın figürünün yerini bu görüşün aldığı daha sonraki süreçte görebiliriz. İşçi kadınlar, siyah kadınlar gibi farklı sıkıntıları ve talepleri olan kadın grupları bu ayrışma içinde gösterilebilir.

Bu örneklerdeki Siyah Feminizmi biraz açarsak; pek çok feminist yaklaşım ve düşüncenin siyah kadınlar üzerinde uygulanabilir olduğuna inanmamaktadırlar. Onlar hem siyah oldukları için toplumdan dışlanırken, hem de kadın oldukları için ikinci sınıf insan muamelesi görmektedirler. Bu nedenler Siyah Feminizm feminist düşüncenin içine ırk (etnik kimlik) kavramının da girmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Yani diğer feminist yaklaşımlara beyaz orta sınıf kadınlarının talep ve deneyimleri siyah kadınların talepleri ve deneyimleri ile örtüşmemekte bu nedenle de onların sıkıntılarını yansıtamamaktadır. Sadece bir grup kadının talepleri temel alınarak tüm dünya kadınlarının sıkıntılarının dile getirilemeyeceği ve evrensel kadın figürünün yerine daha küçük gruplar, hatta birey olarak kadınların taleplerinin önemli olduğu düşüncesi içindeydiler. Bu nedenle de Siyah Feminizm diğer feminist yaklaşımlardan açıklamakta eksik kaldığı görüşü ile ortaya çıkmıştır. Siyah kadınların sadece siyah olmaları nedeni ile karşılaştıkları sorunları ve ırkçılık nedeni ile ırk ayırımına uğramaları sorunlarını kadın oldukları için yaşadıkları sorunlar ile birleştirip bir bütün halinde siyah kadınların sorunları için uğraşan Siyah Feminizm içine birleştirmişlerdir. Siyah Feministler, ırkçılığı göz önünde bulundurmeyen herhangi bir cinsiyet eşitliği kuramının, siyah kadınların uğradığı baskıyı yeterli bir biçimde açıklayamayacağını ileri sürmektedir (Giddens ve Sutton, 2016, s. 671).

Tekrar İkinci Dalga Feminizme dönersek, bu dalga Birinci Dalga Feminizme göre daha radikal bir yapıya sahipti. Birinci dalga ile kazanılan oy kullanma hakkı ikinci dalgada yerini bir birey olarak kadının tanınması için daha çok ve daha radikal çalışmalar yapmıştır. İkinci Dalga Feminist hareket, 19. yüzyılın temel hedefi erkekle eşit olmak olan Liberal Feminizmden farklı olarak kadınların erkeklerden farklı oldukları, farklı bir kültüre ve farklı tarzlara sahip oldukları düşüncesini içerir (akt. Aktaş, 2013, s. 65). İkinci Dalga Feminizm toplumda hâkim olan ataerkil yapının değişmesi gerektiği düşüncesi üzerinde yoğunlaşmıştı. Kadınların özel alanda köle gibi sömürülmesine ve özel alanın dışına çıkarılmamasın karşı ciddi mücadelelerde bulundular. Ayrıca bu mücadelenin yanına cinsel olarak da özgürleşmeyi eklemeye çalıştılar. Kürtaj ve doğum kontrol yöntemlerinin yasal hale gelmesi ile bir birey olarak kendi hayatları üzerinde tam bir kontrol sağlamaya çalışmışlardır. İkinci Dalga Feminizm ile birlikte kadınlar, Birinci Dalga Feminizmde kazandıkları haklara ek haklar kazanmışlardır. Bu yeni kazanımlar feminizm hareketini bir sonraki adıma

taşınmasına yardım etmiştir. İşte bu noktada karşımıza Üçüncü Dalga Feminizm çıkmaktadır.

2.2.3. Üçüncü dalga feminizm

1970'lerden sonraki süreçte, artık kadınların feminizm hakkında genel de olsa bir düşünceleri vardı. Birinci ve İkinci Dalga Feminizm, kadınlar için zaten bir bilinç ve ortam yaratılmasını sağlamışlardı. Toplum da bu bilinçlenmeden payına düşeni almıştı. Feminizm kimilerine göre olumsuz bir anlam taşıırken (erkek düşmanı, lezbiyen kadınlar gibi) kimileri içinde bir mücadele ve başarının sembolü olarak görülmekteydi. Fakat ikinci feminizm dalganın kazanımlarından sonra insanların feminizme olan ilgilerinde de bir azalma gözlemlenmekteydi.

Üçüncü Dalga Feminizm ikinci dalgaya göre toplumsal anlamda daha farklı bir dünyanın taleplerini karşılamaya çalışmıştır. 1990'lı yıllar ile birlikte dünyada ciddi değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İnternetin yayılması, küreselleşme, teknolojik gelişmeler gibi dünyayı ve toplumu değiştiren olaylar insanların hayatlarını etkilemeye ve değiştirmeye başlamıştır. Doğal olarak bu değişim rüzgârı kadınları da etkilemiş, bu etkiler feminizmin yapısını değiştirmeye başlamıştır. Bu yenedünyada özellikle küreselleşme ve göçlerle birlikte insanlar çok kültürlü toplumlar içinde daha fazla çeşitliliğin olduğu toplumlarda yaşamaya başladılar.

Dünyadaki bu değişimler feminizmi de etkilemiş, feministlerin artık İkinci Dalga Feminizm ötesinde daha başka taleplerinin oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu talepler Üçüncü Dalga Feminizmin doğmasının nedenlerindedir. Aslında Üçüncü Dalga Feminizmin İkinci Dalga Feminizme ciddi eleştirileri vardır. Bu tepki genellikle feminizmin sadece üst, orta sınıf beyaz kadınlara indirgeyen bakış açısıydı ve kadın hareketlerinin geniş düzlemde yayılması amaçlanmıştı (Taş, 2016, s. 171). Bu eleştiriyi bir benzeri İkinci Dalga Feminizme kendi içinde de yapılmıştı. Erken dönem İkinci Dalga Feminizmin evrensel kadın figürüne karşı her kadının kendine ait problemleri ve talepleri olabileceğine dair daha bireysel bir kadın figürüne yönelim zaten vardı. Siyah Feminizm hareketi buna örnek olarak çalışmanın önceki

kısımlarında gösterilmişti. İşte Üçüncü Dalga Feminizm de amacı, bu itirazı devam ettirip tek tip evrensel kadın algısını değiştirmekti.

Feminizm artık tüm kadınların ortak sorunları yerine her bireyin kendi sorunlarının olduğuna ve bunlarla bireysel olarak ilgilenilmesi gerekliliğine inanmaya başlamıştır. Bu sorunlar arasında kadına karşı şiddet, medyada yer alan kadın algısı (kadınların sadece cinsel bir obje gibi gösterilmesi) ve insan kaçakçılığı sayılabilir. Bu tür problemlerin ortadan kaldırılması için de Üçüncü Dalga Feminizm kadınların daha da güçlendirilmesi ve özgür kılınması gerektiğini düşüncesinde yoğunlaşıyordu. Kadınları sınırlayan her türlü eyleme karşı mücadele etmeye çalışan bu yeni dalga, diğer dalgalara göre daha geniş bir hareket alanında faaliyet göstermiştir. Bu hareket alanını genişletmek için uluslararası faaliyetlerini arttırarak, değişen ve küreselleşen dünyaya ayak uydurmaya çalışıyor, kadınlara karşı ortaya çıkabilecek yeni tehditleri engellemek için çalışıyordu.

Üçüncü Dalga Feminizm, bireysel anlamda kadın sorunları odaklanıp, siyaset yapacakları konu olarak bu konuya yönelmişlerdir. 20 yüzyıldaki değişimler ile birlikte, kadının bir birey olarak kabul edilmesi gerekliliği düşüncesi ve kadının ikinci sınıf bir insan değil de tam anlamı ile erkeklerle eşit haklara sahip olan bir vatandaş olduğu gerçeği, artık toplumsal olarak da daha kabul görür bir hale gelmişti. Birinci Dalga Feminizm siyasal haklar ve İkinci Dalga Feminizm eşitlik taleplerinde bulunup bunları gerçekleştirirken, Üçüncü Dalga Feminizm kadınların farklılıkları ile bağımsız bir birey olarak kabul edilmelerine odaklanmıştır (Türkoğlu, 2015, s. 12-13). İkinci dalgada, bu farklılıklar kabul edilse de kadınların sıkıntıları genelde aynıydı ve ortak olarak dile getirilmeliydi. Üçüncü dalga işte bu noktada ikinci dalga ile ters düşmekteydi. Üçüncü Dalga Feminizm bu farklılıkların konuşulmasını ve ortaya konmasını istiyordu. Her kadını ayrı bir birey olarak kabul edip hepsinin kendine özgü problemlerinin olduğunu ve bu problemlerin çözümlerinin de yine o kişiye özgü olduğunu söylemekteydiler. İşte üçüncü dalga bu farklılıklar ve her kişiye ait olan sorunların üzerinde durulmasını talep ediyordu.

Üçüncü Dalga Feminizmin bir diğer odak noktası da toplumsal cinsiyet rollerinin¹¹ ortadan kaldırılması gerekliliğine olan inançlarıydı. Kapitalizm ile kadının özel alana nasıl hapsedildiğinden çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildi. Toplumsal anlamda aile kurumu ile bu hapis hayatı derinleştirilip kadının temel görevlerinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğu insanlar tarafından kanıksanır ve normal bir durum haline getirilmeye çalışıldı. Bu sebeple Üçüncü Dalga Feminizm aile kurumu ile mücadele edip ailenin ortadan kaldırılması konusunda görüşler ortaya koymaktadır. Çünkü aile kurumu varlığını sürdürdükçe ataerkil düzen de onunla birlikte varlığını devam ettirecek ve kadınlara tam anlamı ile özgür bir yaşamın kapıları açılmayacaktı.

Üçüncü dalgayı ikinci dalgadan ayıran temel farklılık, farklılıklara olan bakış açılarıydı. İkinci Dalga Feminizm, özellikle ilk dönemlerinde, evrensel bir kadın ortaya çıkarmak için farklılıkları yok saydı ve her kadının aynı sıkıntıları varmış gibi bir ortam yarattı. Ne kadar bu ortamı yaratmasındaki amaç birleşip daha güçlü bir kadın hareketi oluşturma çabasını içinde barındırsa da her kadının farklı deneyimleri ve talepleri olabileceği gerçeğini göz ardı etmelerine sebep oldu. Üçüncü Dalga Feminizm ise işte tam bu noktada farkını ortaya koydu. Tüm ilginin bireylere ve onlar arasındaki farklılıklara yöneltilmesini istiyordu çünkü kadınlar bir cinsiyeti temsil ettikleri kadar bireysel bir kimliği de temsil ediyorlardı. Her kadının farklı olduğu kabul edilmeli ve feminist hareketler bu gerçeğe göre siyaset yapmalıydı. Kısacası ikinci dalga mutlak anlamda bir eşitliği talep ederken üçüncü dalga farklılıkların önemine ve aslında birey olarak farklı olmamız gerekliliğine vurgu yapmıştı (Ayyıldız, 2015, s. 31-39).

Üçüncü Dalga Feminizm, ne kadar kendinden önceki iki dalgaya eleştirilerde bulunsa da önceki iki dalganın feminist hareketin başarısı için katkıları yadsınamaz bir gerçektir. Doğal olarak üçüncü dalga da bu katkılardan destek almıştır. Yani bu üç dalga aslında birbirlerini bir adım öteye taşıyan desteklerde bulunmuşlardır. Birçok Batı Avrupa ülkesinde ve Amerika'da kadın hareketlerinin, özellikle ilk iki dalganın, ciddi başarılar kazanması üçüncü dalganın bu bayrağı alıp daha yukarılara taşımasına

---

¹¹ Toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. (Stone, 2015, s. 89-132) (Butler, 2018, s. 53-61)

olanak sağlamıştır. Fakat hala dünyanın geri kalan bölgelerinde kadın hakları bakımından ciddi mücadeleler yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. İngiltere, Amerika, Fransa, vb. ülkelerde bu kadın hareketlerin ciddi başarılar kazanmasına rağmen kadınların hala çok büyük problemlerinin olduğunu görebilmekteyiz. Fakat diğer ülkelerde kadınların durumunun daha kötü olduğunu da söyleyebiliriz. Bu duruma rağmen feminist eylemlerin dünyanın çeşitli yerlerine yayılması ve cinsiyet eşitsizliklerine karşı mücadelenin bu bölgelere sıçraması, kadın hareketlerinin başarı kazanmaya devam ettiklerini göstermeye yetmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde tarihsel anlamda feminizmin nasıl ilerlediğini ve bu süreçte feminist akımların birbirlerine yönelttikleri eleştiriler ve birbirlerine verdikleri destekler üzerinde duruldu. Feminizmin de kendi içinde zamanla bir değişime uğradığını ve dünya ve Türkiye’de nasıl bir yol haritası çizerek ilerlediği incelendi. Feminizm tarihi hakkında kısa şekilde bir bilgi edindikten sonra artık çalışmanın devamında feminizm yaklaşımları üzerinde durabiliriz.

2.3. Feminizm Yaklaşımları

Feminizm, genel anlamıyla kadınları kadınlara yönelik baskıları gündeme getirip, bu baskıyı ortadan kaldırıp kadınların özgürleşmesi için öneriler sunmaya çalışan bir düşünce akımıdır. Bu süreçte feminizm tarihinde gördüğümüz gibi, amaçlar aynı olsa da farklı düşünceler ve yöntemler ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar feminizm düşüncesinin şekillenmesine ve gelişmesine katkı sağlayarak günümüzdeki hali almasında etkili olmuştur.

Feminizm bu anlatılan tarihi süreçte birçok yol ayrımına ve farklı bakış açılarına sahip oldu. Bu farklı bakış açıları literatürde genel olarak Liberal Feminizm, Sosyalist (Marksist) Feminizm ve Radikal Feminizm olmak üzere üçe ayrılmıştır.

2.3.1. Liberal Feminizm

Liberalizmden bu çalışmanın ilk bölümünde liberal vatandaşlık kuramı başlığı içerisinde bahsedildi. Fakat Liberal Feminizm yaklaşımı da temeline liberalizm ve özgürlük düşüncesini yerleştirdiği için bu başlık altında da liberalizme değinmemiz gerekmektedir.

Bireyi ve bireyin özgürlüklerini ön planda tutan liberalizm ve liberal düşünce insanın rasyonel yapısına vurgu yapmaktadır. Bireyin aklına yapılan bu vurgu kişinin bir birey olarak önemini ve bağımsız karar alıp kendi için en iyiye karar verebilme yetisini desteklemektedir. Bireyi sınırlayan haklar ise, birey bu kendi için en iyiye karar verirken diğer bireylere zarar vermesini önlemek için sınırlar koymalıdır. Fakat liberalizmin ortaya koyduğu birey ya da vatandaş çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsettiğim gibi kadını içerisine almamaktadır. Kadını, bağımsız bir birey olarak kabul etmek yerine erkeğe bağımlı bir figür olarak kabul eden kendinden önceki görüşleri devam ettirmiştir (Çakır, 2015, s. 438-439). Kadınların ev işleri ve çocuk bakımından oluşan toplumsal hayattaki belirlenen görevlerin devam etmesini isteyen ataerkil düzenin yapısına pek fazla dokunmadan sadece erkeklerin özgür birer birey olduğu düşüncesini benimsemiştir. Bu nedenle de kadınlar erkeklerin yararlandığı vatandaşlık haklarının bir kısmından yararlanamayıp tam anlamı ile ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Hatta bu durum evlenme ile bir adım daha öteye gidip kadının hukuki anlamda varlığının yok edilmesi ve kocasına tam anlamı ile bağımlı hale getirilmesi karşımıza çıkmaktadır.

Bireyin özel alanı ile kamusal alan liberalizm için keskin çizgilerle birbirinden ayrılır. Özel alan tamamen bireyin özgür olduğu ve her türlü müdahaleden bağımsız bir alan olarak kabul edilirken, kamusal alan ise toplumsal yaşam alanını temsil eder. İşte sıkıntı da bu noktada başlamaktadır. Kadınlar zaten toplumsal alan olan kamusal alandan dışlanmış, siyaset ve çalışma hayatının içine alınmamaktadırlar. Fakat buna ek olarak kadınların özel alandaki özgürlükleri de aslında erkekler için dizayn edilmiş bir özgürlük alanıdır. Kadınlar bu alanda erkeklerin rahat etmesi için yine erkekler tarafından dayatılan görevlerini

yapmalıdırlar. Zaten özel alanda yer alan ailenin de reisi olarak erkek gösterilmektedir (Kymlicka, 2016, s. 535-539).

Liberalizmin erkeklere tam anlamıyla özgür ve eşit bir dünya oluşturma çabası, kadınları bu sürecin dışında tutması ile gerçek anlamda bir özgürlük ve eşitliği savunmadığını bize göstermektedir. İşte Liberal Feminizm de bu eşitsizliği, özellikle kamusal alandaki, ortadan kaldırmak ve kadının bu anlamda erkekle eşit haklara sahip özgür bir birey olarak kabul edilmesi gerekliliğini savunan bir düşünce olarak ortaya çıkmaktadır.

Liberal Feminizm yukarıda bahsedilen konularda bir çözüm bulmak için ortaya atılmış bir feminist yaklaşımdır. Feminist yaklaşımlar arasında ilk olması sebebi ile yine feminizm yaklaşımları tarafından en çok eleştirilen ve geliştirilmeye çalışılan yaklaşım olmuştur. Liberal Feminizm, toplumun var olan yapısını ciddi bir biçimde sorgulamaksızın, kadınlara daha ileri haklar ve olanaklar sağlanması gerektiğini savunan bir feminizm türüdür (akt: Dikici, 2016, s. 524). Zaten diğer feminist yaklaşımların eleştirileri de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Liberal Feminizmin ataerkil sistemi ortadan kaldırıp yeni bir sistem kurma gibi bir derdi yoktur. Onun amacı kadınların var olan sistemde daha fazla haklara sahip olması ve birey olarak erkeklerle tam anlamı ile eşit olunması da onlara yakın bir vatandaşlık konumu alınmasıdır. Liberal Feminist düşünürlere göre bu gelişme yeterli olarak görülüyordu.

Liberal Feminizm kadınların siyasi ve ekonomik haklar alanlarında erkeklerle eşit seviyede olmasının üzerinde durmaktadırlar. Çünkü bu konuda erkekler ile kadınlar arasında ciddi farklar göze çarpmaktadır. Blackstone'un ilk olarak 1765-1769 yıllarında yayımlanan *Commentaries on the Laws of England* (İngiltere Kanunları Üzerine Yorumlar) adlı eseri, kadının hiçbir yasal ve kamusal varoluşunun bulunmadığı görüşünü kural haline getirmiştir (Donovan, 2016, s. 25-26). Bu düşünceyi ortadan kaldırıp eşit vatandaş olma gerekliliğinin vurgulayan Liberal Feminizm, liberalizmin bireye getirdiği özgürlük ve eşitlik anlayışının erkekler gibi kadınları da kapsamaması gerekliliğine olan inançları Liberal Feminizmin merkezine yerleştirilir.

Liberal Feminist teorinin klasik savunucusu olarak Mary Wollstonecraft kabul edilmektedir. "Vindication of the Rights of Women" isimli kitabında "kadınların da erkekler kadar Tanrı'nın yarattığı varlıklar olduğu, daha ciddi bir biçimde eğitilmeleri ahlaksal ve zihinsel yeteneklerini geliştirmelerine izin verilmesi gerektiği" tezini savunmaktadır (Dikici, 2016, s. 524). Kadının erkekle eşit bir birey olduğu düşüncesi üzerine kurulan yaklaşım insan aklına olan inancı da işte bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Kadınların da erkekler gibi eğitim almaları ve kendilerini geliştirmeleri durumunda erkeklerle her alanda eşit olabilecek duruma gelebilecekleri vurgulanmaktadır. Çünkü kadının rolünün, sadece erkeğe hizmet etmek olarak kurgulanmasına karşı çıkararak kadınların bir birey olarak kendi kararlarını verebilecek akla ve özgürlüğe sahip olması gereğine inanmaktadırlar.

Liberal Feminizmin ataerkil toplum yapısını değiştirmek yerine sistem içinde erkekle kadını mümkün olduğunda eşit duruma getirme çabası diğer feminist yaklaşımlar tarafından Liberal Feminizmin eksikliği olarak görülmüştür. Özellikle kamusal alanda erkekle eşit haklara sahip bir kadın figürü Liberal Feminizm için yeterliydi. Özel alandaki kadının çocuk bakımı ve ev işi yapma görevleri ile bir problemleri yokmuş gibi görünüyordu. Tabii ki özellikle iş alanında kadınların ilerlemesi ve erkeklerle eşit koşullarda ve ücrette çalışabilmesi talebi sonucu evde çocuk bakımının aksamaması için kadınların devletten kreş açması yönünde talepleri vardı. Böylece kadının sorumluluğu olarak görülen çocuk bakımının biraz da olsa hafifletilip kadının iş hayatında daha aktif rol alması sağlanabilecekti. Özel alandaki rolüne bir eleştiri yönetmemesinin bir sonucu da Liberal Feminizmin aile kavramı ile de bir sıkıntısı yoktu.

Liberal Feminizm eşitlik talebini herkesin eşit bir şekilde yaşamını sürdürüp herkesin toplum her alanında aynı muameleyi görmesi gerekliliği üzerine yoğunlaşır. Bu eşitlik kavramı özellikle iş ve çalışma hayatının içinde bulunduğu kamusal alan üzerinde yoğunlaşsa da, aile hayatında da erkekle eşit bir birey olarak kabul edilme talepleri vardır. Fakat iş hayatında eşitlik üzerine yoğunlaşmalarının nedeni, kadının kendi parasını kazanıp özellikle ekonomik olarak erkeğe bağıllığının önlenmesi temeline dayanmaktadır. Böylece kadın kendi hayatıyla ilgili kararlar alırken özgür

bir birey gibi karar verecektir. Bu durum da liberalizm ve Liberal Feminizmin istediği özgür ve rasyonel birey kavramıyla tam olarak örtüşmektedir.

Liberal Feministlere göre kadın ve erkek ontolojik olarak birbirlerinden farklı değildir: kadın ile erkeğin ruhları ve akılcı yetenekleri aynıdır (akt: Dikici, 2016, s. 526). Yani toplum içindeki eşit olmayan ortam değiştiğinde sorunların çözüleceğine yönelik inançları vardır. Bunun çözüm yolu olarak da eğitimi gösterirler. Eğer kadınlar erkekler ile eşit seviyede eğitim alabilirlerse ve diğer alanlarda da eşit koşullar sağlanırsa feminist düşüncüyü ortaya çıkaran problemlerin ortadan kalkacağına yönelik düşünceleri vardır. Bu nedenlerle, kadınlara karşı yapılan ayrımcılıktan vaz geçilmesi ve onlara eşit hakların tanınması bu sorunu çözmeye oldukça etkili olacaktır. Günümüzde bu eşit eğitim, çalışma imkânı siyasal haklar gibi taleplerin karşılanması sonucu Liberal Feminizm de etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Diğer feminist yaklaşımların Liberal Feminizme göre daha değişik taleplerde bulunması (özellikle özel alan konusunda) Liberal Feminizmin de zamanla bazı değişimler geçirmesine sebep olmuştur.

2.3.2. Marksist (Sosyalist) Feminizm

Marksizm için emek neyse feminizm için de cinsiyet odur: Tümüyle kendine ait olduğu halde, insandan koparılıp alınan şey. (MacKinnon, 2015, s. 21). Adından da anlaşılacağı gibi Marksist Feminizm temelinde Marksist düşüncüyü barındırmaktadır. Öncelikle kısaca Marksizm'den bahsetmek gerekirse, Karl Marx ve Friedrich Engels'in düşünceleri temelinde şekillenen Marksizm sınıf mücadelesine odaklanır. Tarihi olarak süreç Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile başlar. Sanayi devrimi sonrası Avrupa'da tarım topraklarını ve köylerini bırakan köylüler şehirlere hücum etmekteydiler. Çünkü sanayi devrimi ile birlikte üretim şeklinin değişmesi ve fabrikalarda toplu üretimlerin yapılması teknolojik dönüşümle sağlanmıştır. Kırsal kesimde yaşayan insanlar fabrikaların üretim kapasitesi ile mücadele edemeyecekleri için şehirlere göç edip bu fabrikalarda çalışmaya başladılar. Bu şekilde şehirlerde bir işçi sınıfı oluşmaya başladı. Bu işçiler çalıştıkları saat üzerinden ücretlendiriliyor ve uzun süreler oldukça kötü koşullarda çalışıyorlardı.

Marx, ilk olarak Hegelci bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Marx ilk önceleri sol-Hegelciler'in etkisinde kalmış fakat 1845 yılında sol-Hegelcileri sadece eleştiri yapmakla ve pratiğe dair bir şey söylememekle suçlayarak onlarla olan ilişkisini kesmiştir. 1844 yılında yazmış olduğu Ekonomik Felsefi Elyazmaları adlı eserinde Marx, Hegel ve Feuerbach üzerinden “yabancılaşma” kavramıyla oldukça derin bir tartışmaya girer (Topakkaya, 2008, s. 380-381). Yabancılaşma kavramını Marx insanın kendisine ait üretme gücünün, kontrolü dışında kullanmak zorunda bırakılması sonucu yaşadığı durumu anlatmak için kullanır. Kapitalizmin fabrikalarda insanın emeğini kiralayarak kullanması ve emeği bir meta haline getirerek insanın emeğine ve kendine yabancılaşmasını sağlamaktadır. Çünkü Marx’a göre üretim yeteneği insanı doğa ile bütünleştiren ve onun bir parçası olmasını sağlayan parçasıdır. Zaten Marx insanlık tarihinin üretim ile başladığına inanmaktadır. Marx’ın bu kadar önem verdiği üretim yeteneğinin fabrikalar tarafından kiralanması ve işçi sınıfının emeğinin sömürülmesi Marksist düşüncenin temel kavramları arasında yerini almaktadır.

İşte Marksist (sosyalist) Feminizm de benzer bir bakış açısı ile olaylara bakmaktadır. 1960’ların sonunda ortaya çıkan bu feminizm yaklaşımı, yabancılaşma temelinde kadınların ev işi ve çocuk bakımı yaparken erkeklerin düşük ücretle çalıştırıldıklarından da fazla yabancılaşma yaşamaktadırlar. Kadının emeği karşılığında ücret almadığı her ne kadar kadının yabancılaşma yaşamadığı bir durum gibi görülse de aslında tam tersi kadın erkeğin ötesinde bir yabancılaşma yaşar. Zaten insanın kendi ile yabancılaşmaya başlaması da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Kamusal alanda erkeğin ücretle emek gücünü kiralayarak yabancılaştığını kabul ediliyor fakat olay özel alan için değişik bir boyut kazanıyor. Özel alanda erkeğe bağımlı kadınların, kendi hareket ve hayatlarında söz sahibi değildirlere. Bu da onları erkeklerden daha fazla oranda bir yabancılaşma ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

Marksist Feministlere göre kadınların bu ezilen ikinci sınıf vatandaş halleri kapitalizmin olumsuz sonuçlarından biriydi. Kapitalizmin toplum için dayattığı yapıda kadına belirlenen rol erkeğin rolüne göre dizayn edilmiş ve böylece kadının toplum içindeki ikincil konumu şekillenmiştir. Kapitalist toplumda erkeğin rolü, işe

gidip eve gelir getirmek ve daha sonra eve döndüğünde hiçbir iş yapmadan ertesi gün tam dinlenmiş bir şekilde tekrar işe gitmesi ve işte tam verim vermesi olarak belirlenmiştir. İşte bu rolden sonra işin ev içindeki işi kimin yapacağı gerçeği devreye girer. Erkeğin dinlenmesi gerektiğine göre ev işleri ve çocuk bakımı kadının sorumluluğu ve rolü olarak saptanmıştır. Yani kadının rolü erkeği rahat ettirmek ve sistemin işlemesi için erkeğin tam olarak dinlenmiş şekilde ertesi gün iş yerine gitmesini sağlamak olarak tasarlanmıştır (Çetinel ve Yılmaz, 2016, s.130-138).

Aslında erkeklerin yabancılaşma ile olan ilişkisi biraz dengede gitmektedir. İş hayatında emeğini kiralayıp yabancılaşma yaşayan erkek kamusal alandan özel alana geçtiğinde kadının erkeğin ihtiyaçlarını karşılaması ile aslında bir nevi iş yerindeki işveren konumuna geçmektedir. Kadının emeğini kiralayan erkek (ve bunun karşılığında aslında para da verilmiyor) kadının yabancılaşmasının kaynağı olmuş durumdadır. Üstelik kadınların yabancılaşma halinin daha derin olmasının nedeni, kadınların hayatları üzerinde karar verici bir etkilerinin olmaması durumundan kaynaklanmaktadır. İşçilerin emeklerinden koparılıp yabancılaşmalarına benzer bir şekilde kadınlar da kendi bedenlerinden koparılıp yabancılaştırılıyorlardı. Alison Jaggar'ın kadınların yabancılaşması hakkındaki görüşleri bu noktada önemlidir. Bu yaklaşıma göre, cinsellik, annelik ve entelektüel alanlarda meydana gelen yabancılaşma, kadın sorununun özünü meydana getirmektedir (Sümer, 2009, s. 115). Cinsellik konusunda yabancılaşma, erkeklere güzel görünmek için kadınların yaptıkları faaliyetler (zayıflama, makyaj) sonucunda erkeler için cinsel bir obje haline gelmeleri olarak açıklanabilir. Annelik konusunda ise kendi bedeni üzerinde söz sahibi olamayan kadının ne zaman doğum yapacağı ya da kaç çocuk doğuracağı gibi konularda söz sahibi olamaması sonucu kendi doğurganlığının ürünü ve anneliğinden yabancılaşması olarak açıklanabilir. Jaggar'a göre üçüncü yabancılaşma olan entelektüel yabancılaşma ise, kadının bilgi ve fikirlerinin erkeler için bir anlam ifade etmemesi sonucu kadınlar bu fikirlerine ve bilgilerine karşı yabancılaşırlar ve bunları kimseye anlatamaz hale gelirler.

Aslında Marksizm'e cinsiyet ilişkilerini önemsemediği için özellikle feminist düşünce tarafından oldukça eleştiri yapılmıştır. Marx ve Engels sınıf toplumunu işçi sınıfı ve burjuva olarak belirlerken bu sınıflar içindeki kadınlar ile erkeklerin eşit

olmayan yaşantılar sürdükleri konusunu atlamışlardır. Zaten cinsler arasındaki bu ilişkiyi normal olarak görürler. Marksizm için cinsiyet değil sınıf vardır ve sınıf önemlidir. Kadınlar da zaten bir sınıf olarak görülmezler. Sosyalist Feminizme büyük katkısı olan Engels'e göre kadınlar ancak erkeklerle gerçek bir toplumsal eşitlik kurdukları ve eşit haklara sahip oldukları zaman özgürleşebileceklerdir (Özdemir, 2017,s. 402).

Marksist Feminizm kadınların üretime katılması ve kamusal alanda da var olması gerekliliği savunur ve bu noktada çözüm olarak sınıf toplumunun ortadan kaldırılması gerekliliğini vurgular. Kadının devrim süreci de dâhil her alanda var olması gerekliliğinin üzerinde dururlar. Toplumsal cinsiyet rollerini üreten kapitalizmin ortadan kalkması ile doğal olarak bu sorun da ortadan kalkacaktır.

2.3.3. Radikal Feminizm

Radikal Feminizm ataerkil düzen ile kadınlar üzerinde oluşturulan baskının sistematik bir yapıda olduğunu söylemektedir. Kendileriyle aynı durumdaki erkeklerin tersine kadınlar sistematik olarak fiziksel güvensizlik içinde bırakılmış; cinsel aşağılanma ve şiddetin hedefi olmuş; aşağılanmış ve kişilikleri çığnenmiş; saygı, güvenilirlik ve çareden mahrum bırakılmışlardır (MacKinnon, 2015, s. 187). Kadınlar erkeklerin uyguladığı bu sistematik baskı sonucu toplumda ezilen kesim haline gelmiş ve erkekler kadınlar üzerindeki egemenliklerini bu şekilde kurmuşlardır. Radikal Feminizm, kadının engellenmiş, bastırılmış kimliğinin ortaya çıkarılmasını; kişisel olanın kamusal alana aktarılmasını istemektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kadının bedeninin, kimliğinin farklı olarak temellendirilmesi büyük önem taşımaktadır (Özdemir, 2017, s. 404). Bu durum feminist hareketlerde ikinci dalga diye adlandırılan dönemi başlatmış ve kadınlar 'kişisel olan politiktir' sloganı ile özel alanda ve cinsiyete dayalı iş bölümünde de bazı değişim ve dönüşümlerin olmasını talep etmişlerdir (Atan, 2015, s. 3). Radikal Feminizm için önemli olan bu söz özel alanın da kamusal alan gibi tekrar gözden geçirilmesi ve erkek egemenliği olan bu alanın düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapar. Özel alanda gizlenerek yaşanan cinsellik, kadına şiddet, üreme, vb. konuların politikanın tartıştığı konular olması gerektiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır.

Radikal Feminizm aileyi toplumsal cinsiyetin oluşturulmasında en önemli parçalardan biri olarak görür, bu nedenle aile kurumu ile arasında olumsuz bir ilişki vardır. 19. Yüzyılın sonlarında evli bir kadın genel hukuk doktrinine göre bağımsız bir birey değildi, bu da evin başında olan ve sivil vatandaşlık statüsünden yararlanan kocasının ‘hâkimiyeti’ altında yaşadığı anlamına gelmekteydi (Lister, 2003, s. 69). Cinsellik ile erkeğin kadın bedeni üzerinde iktidar kurması bu aile içindeki ilişkiler ile desteklenmektedir. Aile olarak adlandırılan ataerkil yapı içinde kadınlar, erkeklere hizmet etmeye, bu hizmeti doğallaştırmaya ve doğallaşan ataerkil ideolojinin yeniden üretilmesini sağlamaktadırlar (Özdemir, 2017, s. 406). Böylelikle kadının yeri özel alan olan ev olarak kalmakta ve kadının kamusal alan olan toplumsal alana ve iş dünyasına çıkışı ataerkil düzen tarafından engellenmektedir.

Radikal Feminizmin önemli isimlerinden Shulamith Firestone kadınların karşılaştıkları bu baskının biyolojik temelli olduğunu savunmaktadır. Kadınların çocuk doğurma rolü ile kontrol altında tutulduklarını söylemektedir. Bu üreme faaliyeti toplumsal roller dağıtılırken kadına verilen çocuk doğurma ve yetiştirme rolünün de temel nedenini oluşturmaktadır. Fiziksel olarak kadınların doğum yapması, hayatlarının bir bölümünde olsa bile, erkeklerin korumasına ihtiyaç duydukları bir dönem yaratmaktadır. Firestone bu görüşlerini bir adım öteye taşıyarak aile kurumu üstüne yoğunlaşmış, kadınların aile kurumunun ortadan kaldırılması ile tam anlamı ile özgür bir birey olabilecekleri düşüncesini dile getirmiştir (Atan, 2015, s. 13-16). Aile kurumu içerisinde yetiştirilen çocukların da ataerkil sistemin devamını sağlayan bir zincirin halkası olarak görebiliriz. Yetiştirilme sorumluluğu anne üzerinde olan çocukların yetiştiği ortamı görerek daha sonraki hayatlarında bu sistemin devamını sağlamaları zaten ailenin ataerkil sistemin varlığını sürdürmesi için ne kadar önemli bir etmen olduğunu bize göstermektedir.

Radikal Feminizm her kadının farklı talepleri ve ihtiyaçları olduğunu, bu nedenle de her kadının birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Hatta bu düşünce üzerinden temellenen örgütlenme modeli de esnek ve bağımsız gruplar şeklinde yapılmıştır. Kadının herkesten bağımsız özgür bir birey olması fikri Radikal Feminizmin önem verdiği bir düşüncedir.

Radikal Feminizm kadını erkeğin her türlü baskısından kurtarmayı amaçlamaktadır. Ataerkil yapının belirlediği toplumsal roller ve gelenekler, kadınların bu düzen içinde ikinci sınıf bir vatandaş olarak kalmaları ve görevlerinin sadece erkeğe hizmet olarak şekillendirilmesinde ciddi pay sahibidir. Bu durumu değiştirme çabası içinde Radikal Feminizm yoğun bir mücadele yürütmektedir. Ataerkil sistemin ortadan kaldırılıp yerine kadınların hâkim olduğu bir sistem getirme fikri genel olarak akımın temel düşüncelerindedir (Taş, 2016, s. 173). Radikal Feministlere göre, kadının hem hayatı üzerinde hem de vücudu üzerinde hak sahibi olamaması durumu sitem içinde ciddi anlamda problemler olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir ve bu nedenle de bu ataerkil sistemin kökten değiştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kadınların ataerkil düzene bir başkaldırışı olarak çıkan akım merkezinde erkek ve kadının hayatın her alanında eşit hale gelmesini sağlamak gibi bir amacı kendine biçmiş bir düşünce akımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca feminizm adına mücadele veren kadın ve erkeklerin kazanımları üzerine kurulu feminizm tarihi de bu eşitlik amacını gerçekleştirmek uğruna yazılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın son bölümünde, yukarıda kavramsal ve tarihsel bir biçimde ayrı ayrı çerçeveleri çizilmeye çalışılan vatandaşlık ve feminizm kavrayışlarının bir bileşimi oluşturan “Feminist Vatandaşlık” anlayışının dünyadaki konumu tartışılacaktır.

XXXXXS
GCPS

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYA'DA FEMİNİST VATANDAŞLIK

3.1. Feminist ve Maskülen Vatandaşlık Anlayışları Üzerine

Feminist Vatandaşlık Kuramını tanımlamak gerekirse; vatandaşlık ile kazanılan tüm hak, ödev, görev ve özgürlüklerin kadın erkek ayrımı yapmaksızın iki cinsiyet için de eşit uygulanması feminist vatandaşlığın temelini oluşturmaktadır. Maskülen vatandaşlık kavramı ise özellikler bakımından feminist vatandaşlığın tam karşısında yer almaktadır. Günümüz dünyasında bu Feminist Vatandaşlık Kuramını tam olarak gerçekleştirmiş olduğu söylenemeyecektir. Birçok ülkede kadınlar hâlâ ikinci sınıf vatandaş olmaya devam etmektedir. Bu sebeple aslında hiçbir ülke gerçek anlamda Feminist Vatandaşlık Kuramını gerçekleştiriyor diyemeyiz.

Feminist Vatandaşlık Kuramı içerisinde tam anlamı ile eşit vatandaşlık kavramını barındırdığı için devletler de kuramın içerisinde önemli yer tutmaktadır. Çünkü vatandaşlık kavramı temelde devlet ve birey arasındaki ilişki üzerine kurulmaktadır. İşte bu noktada kadının devlet (ya da toplum) tarafından gerçek manası ile bir birey olarak kabul edilip edilmediği gerçeği önem kazanmaktadır. Her ne kadar birçok anayasada kadın erkek eşitliğine ve eşit haklara sahip vatandaşlara göndermeler yapılıyor olsa da kadınların bu ikinci sınıf vatandaş olarak kabulünün altında kadını tam anlamı ile bir birey olarak görmeyen toplumun yattığı düşünülebilir (Kartal, 2016).

Vatandaşlık tarihinden bahsederken kadınların bu ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesinden bahsetmiştik. Günümüze gelene kadar kadınların mücadeleleri sonucunda kazandıkları haklar modern toplumların şekillenmesinde ve kadına bakışta bir değişimin olduğu net bir biçimde görülebilmektedir. Fakat feminist Vatandaşlık Kuramının istediği tam anlamı ile eşitlik durumu gerçekleşmiş olarak gözükmemektedir. Hatta günümüz toplumlarına baktığımızda Feminist Vatandaşlık Kuramının bir ütopya gibi görülebileceği de söylenebilir.

Peki, kadınların bu ikinci sınıf vatandaş durumlarını düzeltmek için ne yapılmalıdır? Feminist Vatandaşlık Kuramının çözüm önerisi nedir? Kuram çerçevesinde ortaya koyabileceğimiz en temel çözüm önerisi kadın haklarının anayasalarda ayrı bir şekilde yer alması ve bu şekilde koruma altına alınması olacaktır. Devletin kadını bir birey olarak görmesi için kadın haklarının anayasal olarak güvence altına alınması gerekliliği bulunmaktadır. Devletler yasalar ile yönetilir. Bu sebeple devletin vatandaşı ile olan ilişkisi temelde vatandaşına tanıdığı haklar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple anayasal olarak tam anlamı ile eşit vatandaş hakları koruma altına alınmış kadın, devlet karşısında tam bir birey olarak bulunabilecektir. Anayasal olarak kadın haklarının güvence altına alınmış olması eşit vatandaşlık kavramının gerçekleşmesi için olmazsa olmaz olarak görülebilir. Feminist Vatandaşlık Kuramı içerisinde önce anayasal olarak kadın haklarının koruma altına alınmasını daha sonra da toplumsal hayattaki bazı verilerin (üçüncü bölümde daha geniş olarak bahsedilecek) kadın erkek eşitliğine uygun hale gelmesini bulundurmaktadır.

Feminist Vatandaşlık Kuramı genel hatları ile böyle anlatılabilir. Maskülen vatandaşlık ise adından da anlaşılacağı gibi Feminist Vatandaşlık Kuramının tam zıttı bir vatandaşlık anlayışını barındırmaktadır. Genel olarak ataerkil bir vatandaşlık kavramını içerisine alan Maskülen vatandaşlık kavramı, erkek egemen toplumun parçalarını içinde barındıran, kadını ikinci sınıf vatandaşlığa hapsedmeye çalışan ve mevcut erkek hâkim yönetim şeklinin devamını sağlamayı isteyen bir vatandaşlık ve toplum yapısını içerisinde barındırmaktadır.

Kadının devlet tarafından erkeğe eşit bir birey olarak kabul edilmemesi, hatta bunun anayasal olarak da bazı maddeler ile desteklenmesi günümüz devletlerinde bile karşımıza çıkabilen bir durumdur. Kadının gerek siyasal, gerekse toplumsal haklarının koruma altına alınmamış olması kadının daha kolay ikinci sınıf vatandaşlığa itilmesini sağlamaktadır. Ayrıca anayasal olarak sadece kadın erkek eşittir demek kadınların haklarını güvence altına almak olarak düşünülmemelidir. Üçüncü bölümde inceleyeceğimiz bazı örnek ülkelerde anayasal olarak kadın erkek eşitliği olduğu söylene bile siyasal ve toplumsal alanda kadının ikinci sınıf vatandaş olarak yaşantısını devam ettirdiğine dair ciddi veriler ile karşılaşacağız. Örneğin bazı

ülkelerde kadın erkek eşitliği anayasada yer almasın rağmen parlamentodaki kadın milletvekili oranları oldukça düşük olduğunu net olarak görebileceğiz. Siyasal hakları, sadece oy kullanmak gibi bir tanıma sıkıştırmak doğru olmayacaktır. Eğer yönetim ve karar verme kademesinde erkeklerle eşit oranda kadınlar da bulunmazsa o toplum için ne siyasal ne de toplumsal olarak tam anlamı ile kadın erkek eşitliğini uyguluyor diyebiliriz.

Feminist Vatandaşlık Kuramı çerçevesinde üçüncü bölümde inceleyeceğimiz ülkelerin hakkında değerlendirme yaparken Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun olarak belirleyeceğimiz ülkelerde aslında tam anlamı ile Feminist Vatandaşlık Kuramını karşılayan bir eşitlikten söz etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü zaten şu anda dünya üzerinde tam manasıyla kadın erkek eşitliğini sağlamış bir devletten söz etmek de mümkün olmayacaktır. Bu sebeple değerlendirme sırasında Feminist Vatandaşlık Kuramına en yakın olan ülkeler hakkında olumlu bir değerlendirme olarak Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun yorumu yapılacaktır.

3.2. Örneklem Ülkelerin Seçimi

“Feminist Vatandaşlık” kuramı ve “Maskülen Vatandaşlık” kavramı üzerinden kadınların toplumsal, siyasal, ekonomik, vb. alanlardaki yerlerinin ülkeler temelindeki durumunun inceleneceği bu bölüm, bize ülkelerin kadın hakları konusunda kat ettikleri mesafe ve günümüzde ne durumda olduklarına dair fikirler verecektir.

OECD'nin sitesinde¹² konu ile ilgisi olan birçok konu hakkında güvenilir ve güncel veriler bulunmaktadır. Verilerin incelenmesinde kadınların siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak hayatın içinde ne kadar yer aldıkları üzerinde durulacaktır. Bu veriler ile daha sonra ülkelerin “Feminist” ya da “Maskülen” vatandaşlıklar kavramlarının hangisine daha yakın oldukları üzerine bir yorum yapılacaktır. Daha sonra bu ülkeler arasında bir karşılaştırma ve genel bir değerlendirme yapıp çalışma sonuca bağlanacaktır.

¹² Çalışmanın bu bölümünde güncel ve güvenilir verilere ulaşmak için OECD'nin sitesi kullanılmıştır. Ayrıntılı inceleme için: <https://data.oecd.org/>

Bu açıklamalar ışığında Yirmi üç adet ülke seçilip, yukarıda saydığım konularla ilgili verileri incelenip ve karşılaştırılıp vatandaşlık modelleri üzerine genel bir fikre varılmaya çalışılacaktır. Ülkeler olasılığa dayalı olmayan (yargısal) örnekleme seçim tekniğine göre seçilmiştir. Çalışmanın sınırlı boyutta olması ve çalışma için önemli olan bazı ülkelerin özellikle incelenmesi gerekliliği bu seçim yönteminin kullanılmasında etkili olmuştur. Özellikle ikinci bölümde söz ettiğimiz ülkelerin bu bölümde var olmaları gerekli görülmektedir. Bu ülkeler; Amerika Kıtasından; Amerika, Meksika, Küba, Venezuela ve Brezilya, Avrupa Kıtasından; İngiltere (Birleşik Krallık), Fransa, Almanya, Çekya, İsviçre, Norveç ve Türkiye, Asya Kıtasından; Rusya, Çin, Hindistan, İran ve Kazakistan, Afrika Kıtasından; İsrail¹³, Güney Afrika Birleşik Arap Emirlikleri (B.A.E.), Nijerya ve Mısır, Avustralya Kıtasından da Avustralya seçilmiştir. Seçilen bu ülkelerin anayasalarında kadının yeri, kadınların siyasal alana katılmaları, ekonomik alanda kadınların sayısı, vb. veriler üzerinde ülkeler hakkında kadın hakları konusunda günümüzde ne durumda olduklarına dair genel bir fikir elde etmek, bu çalışma ile mümkün olabilecektir.

Tablo 3: Kıtalara Göre Seçilen Ülkeler

Amerika Kıtası	Avrupa Kıtası	Asya Kıtası	Afrika Kıtası	Avustralya Kıtası
Amerika	Almanya	Çin	B.A.E	Avustralya
Brezilya	Çekya	Hindistan	Güney Afrika	
Küba	Fransa	İran	İsrail	
Meksika	İngiltere	Kazakistan	Mısır	
Venezuela	İsviçre	Rusya	Nijerya	
	Norveç			
	Türkiye			

Bu ülkelerin seçilme amaçlarını açıklamak gerekirse; Amerika, İngiltere, Fransa ikinci bölümümüzdeki feminizm akımına yön veren ülkeler oldukları için alınmışlardır. Küba, Venezuela, Çin ve Rusya ise diğer ülkelerin aksine tarihlerinde sosyalizm denemeleri olduğu için alınmıştır. Brezilya, Meksika, Türkiye, Hindistan,

¹³ İsrail'i nispeten anaerkil bir toplum olarak alabiliriz. Bu konuda dinin toplumsal hayatı şekillendirme gücünün etki oldukça vardır. İsrail'de hâkim olan Musevilik inancına göre soyun devamını anneler sağlamaktadır..

Güney Afrika, Nijerya gelişmekte olan ülkeler oldukları için alınmışlardır. Çekya bir Doğu Bloğu deneyimi yaşadığı için, İran, B.A.E, İsrail ve Mısır toplumsal hayatta dinin oldukça belirleyici yapısından ve Almanya, İsviçre, Norveç ve Avustralya'da gelişmiş toplumlar olarak çalışmada yer almışlardır.

3.2.1. Siyasal temsil alanı

Kadınların siyasal alanda temsili temel olarak parlamentoda yer alma oranları ile incelenebilmektedir. Genel olarak dünyada kadınların parlamentoda temsili erkeklere oranla düşük seviyelerde kalmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri olarak, ataerkil toplum yapısının devamının bir sonucu olarak, yönetme işinin hâlâ erkeklerin tekelinde olması gerekliliği düşüncesi yatmaktadır. Örnek ülkelerde de gözlemleyebileceğimiz gibi kadın ve erkek ne kadar eşit vatandaş olarak nitelendirilse de konu siyasal alanda temsile geldiğinde % 50'ye yaklaşabilen ülke sayısı oldukça düşük sayıda kalmaktadır.

2017 yılı rakamlarına göre kadınların örneklem olarak seçilen ülkelerdeki parlamentodaki oranlarına ¹⁴ bakılacaktır. Parlamentoda kadın temsili OECD ortalaması % 27.9'dir. Bu oran çok düşük bir oran olarak kabul edilebilir. Nüfusun yaklaşık % 50'sini oluşturan kadınların temsil oranlarının bu oranın çok altında kalması ciddi anlamda bir sorun teşkil etmektedir. Aslında temelde bize kadınların savaşarak elde ettikleri siyasal hakları günümüzde hâlâ tam anlamı ile kullanmadıklarını net bir şekilde göstermektedir. Oy kullanma açısından bakıldığında ciddi bir sorun gözükme de, yönetimde söz sahibi olma ve ülke gidişatına direkt olarak yön verme gibi eylemlerin ana mekânı olan parlamentoda kadınların oranı oldukça düşük kalmaktadır.

---

¹⁴ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/inequality/women-in-politics.htm>

Amerika kıtası**Tablo 4:** Amerika Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları

Ülke	Oran (%)
Amerika	19.1
Brezilya	9 ¹⁵
Küba	49 ¹⁶
Meksika	42.6
Venezuela	17 ¹⁷

Kadınları siyasal alanda temsili konusunda Amerika Kıtası özelinde genel bir değerlendirme yaparsak; Küba ve Meksika ülkeleri % 50 oranına en yakın ülkeler olarak dikkat çekmektedir. Bu durum parlamentoda kadın milletvekili sayısının kadın erkek eşitliği anlamında oldukça eşit bir durumda olduğunu bize göstermektedir. Diğer üç ülke OECD ortalamasının altında yer almakta, fakat Brezilya'daki % 9 oranı çok düşük bir oranda siyasal alanda kadın temsiline olduğunu göstermektedir.

Avrupa kıtası**Tablo 5:** Avrupa Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları

Ülke	Oran (%)
Almanya	37
Çekya	20
Fransa	25.8
İngiltere	30
İsviçre	28.6
Norveç	38.9
Türkiye	14.9

Avrupa Kıtasından seçtiğimiz örnek ülkeleri incelediğimizde; Türkiye ve Çekya'nın oldukça düşük oranlarda parlamentoda kadın temsiline sahip oldukları söylenebilir. Fransa, İsviçre ve İngiltere'de yeterli ölçüde bir temsil oranına sahip

---

¹⁵ 2014 yılı verisi

¹⁶ 2014 yılı verisi

¹⁷ 2014 yılı verisi

olmamakla birlikte İngiltere ve İsviçre OECD ortalamasının üzerindedir. Almanya ise % 37 oranı ile Avrupa Kıtası'ndaki örnek ülkelerimiz arasında parlamentoda en fazla kadın milletvekili bulunduran ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya buna ek olarak 2005 yılından itibaren Şansölye olarak Angela Dorothea Merkel tarafından yönetilmektedir. Daha önce kadın bir şansölyesi bulunmayan Almaya için de önemli bir değişim, güçlü bir kadın figür olarak uzun süreler Dünya'nın en büyük ekonomilerinden biri olan Almanya'yı yönetmek, ülkedeki siyasal kadın temsilinin boyutu hakkında da bize fikir vermektedir. Norveç ise kıtadan aldığımız örnekler arasında en yüksek orana sahip olan ülke olarak dikkat çekmektedir.

Asya kıtası

Tablo 6: Asya Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları

Ülke	Oran (%)
Çin	23 ¹⁸
Hindistan	11 ¹⁹
İran	3 ²⁰
Kazakistan	24 ²¹
Rusya	14 ²²

Asya Kıtası'ndaki örnek ülkelerin genel olarak parlamentodaki kadın milletvekili oranları oldukça düşük düzeyde olarak görünmektedir. İran'daki % 3'lük oran eşitlikten çok uzak, tamamen erkek hâkimiyetinde bir parlamentoyu bize göstermektedir. Hindistan ve Rusya'ya baktığımızda, % 20'nin altında kalan parlamentodaki kadın temsili bu ülkelerinde bu konuda ciddi problemler yaşadığını bize göstermektedir. Kazakistan ve Çin ise ne kadar diğer örnek ülkelerde yukarıda olsalar da OECD ortalamasının altında kalmışlardır.

¹⁸ 2014 yılı verisi

¹⁹ 2014 yılı verisi

²⁰ 2014 yılı verisi

²¹ 2014 yılı verisi

²² 2014 yılı verisi

Afrika kıtası**Tablo 7:** Afrika Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları

Ülke	Oran (%)
B.A.E.	18 ²³
Güney Afrika	42 ²⁴
İsrail	27.5
Mısır	2 ²⁵
Nijerya	7 ²⁶

Afrika Kıtası'ndaki örnek ülkelerde de Asya Kıtası'ndaki örnek ülkeler oldukça yakın görünen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Mısır ve Nijerya da İran gibi oldukça düşük oranda kadın milletvekili oranına sahip olarak görülüyor. Afrika'da fark yaratan ülke ise Güney Afrika olarak göze çarpmaktadır. % 42 oranı oldukça iyi bir oran olarak kabul edilebilir. Küba ve Meksika'dan sonra % 50 oranına en yakın ülke olan Güney Afrika için, siyasal alanda kadın temsili konusunda oldukça eşitlikçi bir oran sahip diyebiliriz. B.A.E. ve İsrail ise ortalama oranlara sahip iki ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avusturalya kıtası**Tablo 8:** Avusturalya Kıtası'nda Parlamentoda Yer Alan Kadın Milletvekili Oranları

Ülke	Oran (%)
Avusturalya	28.7

Avusturalya için de OECD ortalamasının çok az üzerinde bir orana sahip olduğu için ortalama düzeyde kadın temsilinden söz etmek olası bir sonuç olacaktır.

Kadınları siyasal alanda temsili hakkında genel bir değerlendirme yaptığımızda, % 20 oranının altında kalan ülkelere bahsederseniz; Amerika, Brezilya, Venezuela, Türkiye, Hindistan, İran, Rusya, B.A.E. ve Nijerya'dır. Bu

---

²³ 2014 yılı verisi

²⁴ 2014 yılı verisi

²⁵ 2014 yılı verisi

²⁶ 2014 yılı verisi

ülkelerdeki düşük oranda parlamentoda kadın milletvekili oranı bize, bu ülkelerde siyasal kadın temsili, konusunda Maskülen vatandaşlığa uygun bir yapı olduğuna dair ipuçları vermektedir. % 20 ile % 40 arasında kalan, Almanya, Çekya, Fransa, İngiltere, İsviçre, Norveç, Çin, Kazakistan, İsrail ve Avusturalya ortalama verilere sahip oldukları için ne Feminist Vatandaşlık ne de Maskülen Vatandaşlık kavramlarını karşılayacak bir siyasal kadın temsiline sahip değildir. % 50 oranına en yakın olan Küba, Meksika ve Güney Afrika ise siyasal alanda kadın temsiline feminist vatandaşlık modeline uygun oranları yakalamışlardır. Bu üç ülkenin birçok batılı ülkenin üzerinde parlamentoda kadın temsiline imkân sağlaması “modern” olarak nitelendirilen batılı toplumlar için siyasal temsilde eşit kadın temsili düzeltmek için almaları gereken yol olduğunu bize göstermektedir.

Sadece bu veri üzerinden bir ülkenin siyasal temsilde eşitlikçi olup olmadığını söylemek yüzde yüz doğru olmasa da, parlamentoda yer alan kadın milletvekili oranı bizim siyasal alanda kadın temsili hakkında ciddi çıkarımlar yapmamıza yardımcı olmaktadır. Araştırmanın devamında bu ülkeler hakkında daha net çıkarımlar ve yorumlar yapabilmemiz için diğer alanlar hakkında bilgiler ve yorumlar bulunacaktır.

3.2.2. Eğitim Alanı

Eğitim kişilik gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Toplumsal alanda kadınların kendini geliştirip toplumda erkekler ile eşit seviyelerde yer almaları için de oldukça kilit öneme sahip bir konudur. Eğitime kadınların da erkeklerle eşit seviyede ulaşabilmesi ve kendini erkekler ile eşit seviyede geliştirebilme imkânına sahip olabilmesi, toplumsal olarak da birçok eşitsizliğin önüne geçip toplumsal değişimi tetikleyecek durumların oluşmasını sağlamaya yardımcı olacaktır. Zaten çalışmanın ikinci bölümünde feminizmin ortaya çıkışı ve gelişiminde eğitimli kadınların ne kadar etkili oldukları tartışılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmıştır. Bu nedenle eğitim aslında kişisel gelişimin yanında toplumsal gelişim ve değişimin de en temel yapı taşlarında biridir. İşte tam bu nedenle de kadın ve erkeğin eşit imkânlar dâhilinde eğitim alması ve eğitime ulaşabilmesi sağlanmalıdır.

2017 yılındaki üçüncü seviye (tertiary²⁷) eğitim oranlarına²⁸ bakarak yükseköğretimde örnek ülkelerimizin genel bir haritasını çizebiliriz. Birçok ülkede zorunlu eğitim ile lise ve öncesi eğitime katılımı zorunlu hale getirilmiştir. Fakat yükseköğretim yapısı gereği kişinin isteğine göre devam edebileceği bir eğitim alanı olduğu için çalışmada da eğitimin bu alanına yoğunlaşmak daha doğru sonuçlar elde etmemizi sağlayacaktır. 25-64 yaş aralığında bulunan yetişkinlerin üçüncü seviye okullara erişim ve bu eğitimden mezun olanların oranlarını²⁹ bu çalışmada bulabiliriz. Bu verilere ek olarak kadınların kamusal hayatın bir parçası olarak öğretmenlik mesleğindeki oranları³⁰ da görülebilecektir.

Amerika kıtası

Tablo 9: Amerika Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler

Ülke	Üçüncü Seviye Eğitime Ulaşım (%)		Üçüncü Seviye Eğitimden Mezun Olma (%) ³¹		Erken Çocukluk Dönemi ³² Öğretmenlerinde Kadınların Oranı (%) ³³	Toplam Öğretmenlerde Kadınların Oranı (%) ³⁴
	K	E	K	E		
Amerika	49.55	43.04	65.32	44.95	-	69.69
Brezilya	16.8 ³⁵	12.59 ³⁶	-	-	96.38	71.14
Küba	-	-	-	-	-	-
Meksika	16.4	18.58	26.75	25.44	94	50.28 ³⁷
Venezuela	-	-	-	-	-	-

²⁷ Lisan ve üzeri eğitimi tanımlamak için kullanılır.

²⁸ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/eduatt/adult-education-level.htm>

²⁹ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/eduatt/graduation-rate.htm>

³⁰ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/eduresource/women-teachers.htm>

³¹ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

³² Erken çocukluk dönemi hakkında daha geniş açıklama için bkz. (Toran, 2012, s. 6-10)

³³ Güncel olan veriler 2016 yılına ait

³⁴ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

³⁵ 2015 yılı verisi

³⁶ 2015 yılı verisi

³⁷ 2014 yılı verisi

Amerika kıtası hakkında kısa bir değerlendirme yaparsak; Venezuela ve Küba ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamadığında bir yorum yapılamamaktadır. Amerika özelinde üçüncü seviye eğitime yüksek oranda katılım ve mezuniyet olduğundan söz edebiliriz. Verisine ulaşabildiğimiz üç ülke için de kadınların erkeklere oranla bir miktar daha fazla üçüncü seviye eğitime katılım ve mezuniyet oranları var. Kadın öğretmen konusunda ise öğretmenlerin büyük çoğunluğunun (özellikle erken dönem çocukluk eğitiminde) kadın öğretmenlerden oluştuğu net bir şekilde görülmektedir.

Avrupa kıtası

Tablo 10: Avrupa Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler

Ülke	Üçüncü Seviye Eğitime Ulaşım (%)		Üçüncü Seviye Eğitimden Mezun Olma (%) ³⁸		Erken Çocukluk Dönemi Öğretmenlerinde Kadınların Oranı (%) ³⁹	Toplam Öğretmenlerde Kadınların Oranı (%) ⁴⁰
	K	E	K	E		
Almanya	25.73	31.28	40.69	36.87	96.4	65.86
Çekya	25.48	22.42	52.92	29.73	99.59	76.02
Fransa	37.54	32.77	-	-	92.28	65.57
İngiltere	46.88	44.59	50.5	38.12	96.25	67.12 ⁴¹
İsviçre	37.9	47.22	48.74	48.55	97.22	60.04 ⁴²
Norveç	47.93	38.7	56.94	36.38	92.47	63.69
Türkiye	18.72	21.17	61.01	60.89	94.71 ⁴³	53.63 ⁴⁴

Türkiye dışında diğer ülkelerde yakın oranlarda üçüncü seviye eğitime katılım görülmektedir. Türkiye’de ise katılım oranı düşük olsa da mezun olanların oranı oldukça yüksek olarak görünüyor. Fakat Türkiye dışında Avrupa Kıtası’ndaki tüm örnek ülkelerde kadınların üçüncü seviye eğitime katılım oranları erkeklerin

³⁸ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

³⁹ Güncel olan veriler 2016 yılına ait

⁴⁰ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁴¹ 2014 yılı verisi

⁴² 2014 yılı verisi

⁴³ 2012 yılı verisi

⁴⁴ 2014 yılı verisi

oranlarından fazladır. Bu duruma aykırı tek örnek ülke İsviçre. Erkeklerin belirgin bir şekilde üçüncü seviye eğitime katılımında kadınlara üzerinde oranlara sahip olduğu görülmektedir. Fakat mezuniyet oranlarında kadınlar erkeklere göre ufak da olsa daha yüksek oranda mezuniyet oranlarına sahipler.

Kadın öğretmenlerin oranlarında ise Amerika Kıtasındaki örnekler gibi belirgin bir kadın üstünlüğü görülmektedir. Diğer örnek ülkeleri inceledikten sonra bu konu ile ilgili daha geniş bir çıkarım yapılabilir fakat genel olarak öğretmenlik mesleği dünya genelinde kadınlara bırakılmış durumda gibi görünüyor.

Asya kıtası

Tablo 11: Asya Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler

Ülke	Üçüncü Seviye Eğitime Ulaşım (%)		Üçüncü Seviye Eğitimden Mezun Olma (%) ⁴⁵		Erken Çocukluk Dönemi Öğretmenleri nde Kadınların Oranı (%) ⁴⁶	Toplam Öğretmenlerde Kadınların Oranı (%) ⁴⁷
	K	E	K	E		
Çin	8.56 ⁴⁸	10.76 ⁴⁹	26.33 ⁵⁰	22.82 ⁵¹	97.21	59.08 ⁵²
Hindistan	7.77 ⁵³	13.32 ⁵⁴	48.2 ⁵⁵	44.84 ⁵⁶	-	-
İran	-	-	-	-	-	-
Kazakistan	-	-	-	-	-	-
Rusya	60.21 ⁵⁷	44.86 ⁵⁸	98.29	72.01	99.45	78.17

⁴⁵ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁴⁶ Güncel olan veriler 2016 yılına ait

⁴⁷ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁴⁸ 2010 yılı verisi

⁴⁹ 2010 yılı verisi

⁵⁰ 2014 yılı verisi

⁵¹ 2014 yılı verisi

⁵² 2014 yılı verisi

⁵³ 2011 yılı verisi

⁵⁴ 2011 yılı verisi

⁵⁵ 2013 yılı verisi

⁵⁶ 2013 yılı verisi

⁵⁷ 2016 yılı verisi

⁵⁸ 2016 yılı verisi

Asya Kıtası ile ilgili olarak yeterince güncel veriye ulaşılamamıştır. Ulaşılan veriler ışığında Rusya'da üçüncü seviye eğitime katılım ve bu eğitimden mezun olanların oranı oldukça yüksek görünüyor. Çin'de ve Hindistan'da ise bu oranlar Rusya'ya oranla düşük seviyelerde kalıyor. Eğitimde yer alan kadın öğretmenler konusunda ise, sadece Çin ve Rusya'daki verilere ulaşılmıştır. Bu ülkelerde net bir şekilde kadınların öğretmenlik alanında daha fazla istihdam edildiği gözlemlenebilmektedir.

Afrika kıtası

Tablo 12: Afrika Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler

Ülke	Üçüncü Seviye Eğitime Ulaşım (%)		Üçüncü Seviye Eğitimden Mezun Olma (%) ⁵⁹		Erken Çocukluk Dönemi Öğretmenlerinde Kadınların Oranı (%) ⁶⁰	Toplam Öğretmenlerde Kadınların Oranı (%) ⁶¹
	K	E	K	E		
B.A.E.	-	-	-	-	-	-
Güney Afrika	7.65	7.23	-	-	92.94 ⁶²	62.2 ⁶³
İsrail	55.33	46.32	-	-	-	-
Mısır	-	-	-	-	-	-
Nijerya	-	-	-	-	-	-

Afrika Kıtası'nı incelerken oldukça kısıtlı sayıda veriye ulaşılmıştır. B.A.E., Mısır ve Nijerya hakkında eğitim alanında hiçbir veri olmaması sebebiyle bir çıkarım yapılamamıştır. En çok verinin elde edildiği Güney Afrika için üçüncü seviye eğitime erişimin oldukça kısıtlı seviyede kaldığı söylenebilir. Kadın öğretmen oranları ise önceki örnek ülkelerde olduğu gibi oldukça yüksek bir seviyede bulunmaktadır. İsrail için nüfusun yarısının üçüncü seviye eğitime katıldıkları oranlardan çıkarılabilecek bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁵⁹ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁶⁰ Güncel olan veriler 2016 yılına ait

⁶¹ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁶² 2012 yılı verisi

⁶³ 2012 yılı verisi

Avusturalya kıtası**Tablo 13:** Avusturalya Kıtasında Eğitim Alanında Kadınlar ve Erkekler

Ülke	Üçüncü Seviye Eğitime Ulaşım (%)		Üçüncü Seviye Eğitimden Mezun Olma (%) ⁶⁴		Erken Çocukluk Dönemi Öğretmenlerinde Kadınların Oranı (%) ⁶⁵	Toplam Öğretmenlerde Kadınların Oranı (%) ⁶⁶
	K	E	K	E		
Avusturalya	50.13	40.43	87.31	65.45	-	-

Avusturalya hakkında kadın öğretmenlerin oranlarına ulaşamamıştır. Üçüncü seviye eğitime erişim ortalama düzeyde kalmış, bu eğitimden mezun olanların oranlarında da net bir şekilde kadınların daha başarılı olduğunu bize göstermektedir.

Eğitim konusu ile ilgi genel bir değerlendirme yaparsak; ilk önce şunu söylemek doğru olacaktır, kadın öğretmenlerin oranları incelendiğinde, ilk bakışta kadınların çalışma hayatında bu oranlarda var olmaları oldukça güzel bir durum olarak karşımıza çıkıyor. Fakat sadece öğretmenlik alanında bu yoğunlukta bir kadın öğretmen nüfusu normal bir durum olarak görülmeyebilir. Dünya genelinde bir mesleğin bir cinsiyet tarafından yoğun olarak yapılması dikkat çekici bir durum olarak düşünülebilir. Özellikle erken dönem çocuk eğitiminde birçok ülkede % 90'lar seviyesinde kadın öğretmen bulunması oldukça sıra dışı bir durum olarak karşılanabilir. Bu veriden yola çıkarak şu sonuca varmak mümkün olacaktır; uzun süredir “toplumsal iş bölümü” adı altında kadınlara dayatılan çocuk bakımı rolü profesyonel iş hayatlarında da kadınların üzerlerine yapışmış durumdadır. Konu, anne ve çocuk arasındaki ilişki üzerinden ya da kadınların çocukları daha iyi yetiştirebileceği düşüncesi üzerinden desteklenebilir fakat bu iki düşünce de temelince cinsiyetçi bir bakış açısı üzerinden kurgulanmaktadır. Zaten Feminist Vatandaşlık Kuramının amaçları arasında cinsiyetçi bakış açısından sıyrılmış eşit bir

⁶⁴ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

⁶⁵ Güncel olan veriler 2016 yılına ait

⁶⁶ Güncel olan veriler 2015 yılına ait

toplum yaratma isteği temelinde değerlendirdiğimizde, bir mesleğin bđyđk oranda kadınlar tarafından yapılması durumunun da dđzgđn işlemeyen bir yapıyı gđsterdiđini sđyleyebiliriz. Kadınların uzun sđreler mđcadele ettikleri eşitlik fikri de aslında bu tđr cinsiyetçi dđřđnceleri ortadan kaldırmak için değil midir? đnkđ bu dđřđncenin diğer tarafı “bu işi (herhangi bir işi için) kadınlar yapamaz ya da yapmasın” olarak dđřđnebiliriz. Sonuç olarak bir işi sadece erkeğin yapması ne kadar yanlış ise sadece kadının yapması da o kadar yanlıştır. đnkđ burada önemli olan ve sağlanmaya çalışan durum eşitliktir. Bu nedenle de dđnya genelinde bđyđk oranda kadınların yđrđttđđđ öğretmenlik mesleğinin daha eşitlikçi bir biçimde tekrar kurgulanması gerekmektedir.

Verileri đlkeler bazında incelediğimizde ise karşımıza; öncelikle Kđba, Venezuela, İnan, Kazakistan, B.A.E., Mısır ve Nijerya hakkında bu konuda hiçbir veriye ulaşılamadığı için bir değerlendirme yapılmayacaktır. đncđ seviye eğitim alanında Amerika, İngiltere, Norveç, İsviçre, Rusya, İsrail ve Avusturalya yđksek oranda bu seviye eğitime erişim ve mezuniyet oranları sağlamış olarak (İsrail’in mezuniyet verileri bulunamamıştır) gđrđnđyorlar. Zaten bđtđn đlkelerde kadın ğretmen oranlarının erkek ğretmen oranlarından fazla olduğu gerçeği de ortadayken bu đlkeleri eğitim alanında Feminist Vatandaşlık Kuramına uyan đlkeler olarak sayabiliriz.

25-64 yaş arası yetişkin kadınların đncđ seviye eğitime % 10’un altında katılabildiği Çin, Hindistan (đncđ seviye eğitimden mezun olma oranları yđksek olarak kabul edilebilir) ve Gđney Afrika kadın öğretmenlerin yđksek oranına rağmen örnek đlkelerimiz arasında eğitim alanında Maskđlen vatandaşlık kavramına en yakın đlkeler olarak kabul edilebilir. Çin ve Hindistan’ın dđnyadaki en fazla nđfusa sahip iki đlkesi olduğu dđřđnđldđđnde tđm vatandaşlarına kaliteli đncđ seviye eğitim verme imkđnların diğer đlkelere nazaran daha zor olduğu kabul edilirse bu çıkan dđřđk katılım oranının bir sebebi anlaşılabilir.

Brezilya, Meksika, Almanya, Çekya, Fransa ve Tđrkiye ise ortalama đncđ seviye eğitime kadın katılımı ve đncđ seviye eğitimden mezuniyet oranları ortalama olarak kabul edebileceğimiz đlkeler. Bu nedenle bu đlkelere ne Feminist ne de Maskđlen Vatandaşlık kavrayışına uygun đlkeler diyebiliriz.

3.2.3. Ekonomik ve Toplumsal Alan

Bu bölümde kadınların ekonomik ve toplumsal alandaki durumlarını yorumlamak için bazı veriler ışığında yorum yapılacaktır. Özellikle toplumsal alan dediğimizde aklımıza birçok konu gelmektedir. Kadınların bu alanlardaki ikincil yeri ile aslında diğer örneklerdeki ikincil yerleri ile kısmen örtüşmektedir. Kadınların gerek siyasal gerekse ekonomik hayattaki ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi toplumsal hayatlarına da direkt olarak yansımaktadır.

İlk olarak ekonomi alanından bahsederek, 2017 yılına ait cinsiyetler arası ücret farkı (gender wage gap⁶⁷) ve kadınların iş gücüne katılımı⁶⁸ (15 yaş üzeri) verileri üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Örnek ülkelerde kadınların erkeklere oranla ne kadar az kazandıklarını ve çalışma yaşındaki kadınların yüzde kaçının iş gücünde aktif yer aldıkları, çalışmanın ekonomik boyutunu oluşturan verilerin bize sağlayacaktır. Ayrıca dikkat çekici bir nokta verilerimizi aldığımız OECD sitesindeki⁶⁹ tüm ülkelerde ortalama kadın maaşlarının erkeklerin ortalama maaşlarına oranla her ülkede düşük seviyede kalması ve kadınların genel olarak erkeklerden daha az maaş aldıkları net bir şekilde görülmektedir. OECD ortalamasına baktığımızda kadınların erkeklere oranla ortalama % 13.89 oranında daha az maaş aldıkları görülmektedir.

Diğer bir incelenecek konu ise 2014 yılı verilerini içeren sosyal kurumlar ve toplumsal cinsiyet⁷⁰, kadınların toplumsal hayattaki yerlerini incelemek için gerekli veriyi bize sağlayacaktır. Kavram içerisinde ayrımcı aile yapısı, kısıtlanmış fiziksel bütünlük, erkek çocuk takıntısı (son bias)⁷¹, kaynaklar ve varlıklara kısıtlı erişim ve yasaklanmış sivil özgürlük gibi alt başlıkları barındırmaktadır. Çalışmada, kadının toplumsal hayattaki dışlanma düzeylerini incelemek için erkek çocuk takıntısına odaklanılacaktır. Verilerin alındığı yerdeki çalışma ülkelerdeki durumları 0 ile 1 arasında bir değerde incelemiştir. “0” kadınlara karşı herhangi bir ayrımcılık

⁶⁷ Ortalama kadın ve erkek kazançlarının farkının erkek kazancına oranı

⁶⁸ Daha geniş bilgi için: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS>

⁶⁹ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/earnwage/gender-wage-gap.htm>

⁷⁰ Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/inequality/social-institutions-and-gender.htm>

⁷¹ Ailenin erkek çocuğa daha düşkün olması ve soyun devamını erkek çocuğun sağlayacağını düşündüğü için erkek çocuk istemesi durumu.

uygulanmadığını gösterirken, “1” sayısı o ülkede kadınlara karşı ciddi bir ayrımcılığın söz konusu olduğunu belirtmek için kullanılmış.

Kadınların toplumsal hayattaki yaşamlarını incelemek için kullanacağımız bir başka veri de 2014 yılına ait kadına karşı şiddet (violence against women⁷²) oranlarını içeren çalışma olacaktır. Özellikle kadınların toplumsal hayata katılımlarını engellemek ve kadınlar üzerindeki baskıyı arttırmak için kullanılan şiddetin modern ülkelerde bile aslında ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürdüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Kadınların gerek fiziksel gerekse psikolojik olarak şiddete maruz kalmaları insani açıdan baktığımızda kabul edilemeyecek bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok düşünürü göre, özellikle kadına karşı fiziksel şiddet ataerkil düzenin devamı için gerekli bir durumdur. Bazı feminist yazarla da bu fikre benzer bir düşünce ortaya koyup kadına yönelik şiddetin sistematik bir şekilde ataerkil sitemin devamı için gerekli olduğu düşüncesi benimsenmiş durumdadır.

Amerika kıtası

Tablo 14: Amerika Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları

Ülke	Kadınlar Erkeklerle Oranla Ne Kadar Az Maaş Alıyorlar (%)	Kadınların İş Gücüne Katılımı (%)	Erkek Çocuk Takıntısı	En Az Bir Kez Fiziksel ve/ya da Cinsel Saldırıya Uğramış (%)
Amerika	18.17	55.735	--	36
Brezilya	-	53.204	0	31
Küba	-	41.46	0	-
Meksika	16.49 ⁷³	44.123	-	47
Venezuela	-	50.242	0	-

Bu veriler eşliğinde genel bir değerlendirme yaparsak; örnek beş ülkede de çalışma yaşındaki kadınların yaklaşık yarısı iş gücüne katkıda bulunmaktalar. Kadınların maaşları ise Amerika ve Meksika’da (çünkü Amerika Kıtası özelinde sadece bu iki ülkenin verisine ulaşıldı) OECD ortalamasının oldukça üzerinde gibi

⁷²Daha geniş bilgi için: <https://data.oecd.org/inequality/violence-against-women.htm>

⁷³ 2016 yılı verisi

görünüyor. Verisine ulaşılan üç ülkede erkek çocuklara herhangi bir öncelik sağlanmadığı görülüyor. Bu erkek kadın eşitliği için önemli bir veri çünkü kültürel olarak erkek ve kız çocuk arasında bir fark görülmezse bu yetişen bireylerin çocuklarına da öğretecekleri bir davranış olarak devam edecektir.

Bu veriler içerisinde en kötü veri olan kadına yönelik şiddet kısmında ise kadınların oldukça yüksek oranlarda şiddete maruz kaldığını gösteren veriler karşımıza çıkmaktadır. Meksika’da neredeyse iki kadından biri hayatında en az bir defa fiziksel ve/ya da cinsel saldırıya uğradığını belirtmiş. Diğer iki ülke olan Amerika ve Brezilya’da da oranlar oldukça yüksek olarak kabul edilebilir.

Avrupa kıtası

Tablo 15: Avrupa Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları

Ülke	Kadınlar Erkeklerle Oranla Ne Kadar Az Maaş Alıyorlar (%)	Kadınların İş Gücüne Katılımı (%)	Erkek Çocuk Takıntısı	En Az Bir Kez Fiziksel ve/ya da Cinsel Saldırıya Uğramış (%)
Almanya	15.51 ⁷⁴	55.027	0.1	22
Çekya	15.61	51.958	0.1	21
Fransa	9.87 ⁷⁵	50.564	0.1	26
İngiltere	16.84 ⁷⁶	56.816	0.1	29
İsviçre	14.76	62.868	0.1	16
Norveç	7.12	60.833	0.1	11
Türkiye	6.88 ⁷⁷	32.369	0.4	42

Avrupa’daki yedi örnek ülkemiz incelendiğinde Fransa, Norveç ve Türkiye’de erkek ve kadınların çok yakın maaşlar almakta olduğu görülmektedir. Diğer üç ülke ise OECD ortalamasının yakın olarak seyretmekte. Fakat buna rağmen Türkiye’de kadınların iş gücüne katılım oranı düşük kalmaktadır. Almanya, Çekya, Fransa, İngiltere, İsviçre ve Norveç’te çalışma yaşında olan kadınların yarısından

⁷⁴ 2016 yılı verisi

⁷⁵ 2014 yılı verisi

⁷⁶ 2016 yılı verisi

⁷⁷ 2014 yılı verisi

fazlası iş gücüne katılırken Türkiye’de kadınların sadece üçte biri çalışmakta olarak görülüyor.

Erkek çocuk takıntısı Türkiye dışında diğer örnek ülkelerde ciddi bir sorun olarak görülüyor. Fakat Türkiye’de bu konunun ciddi bir sorun olmasa da böyle bir durumun var olduğu net bir şekilde görülüyor. Kadına şiddet konusunda ise yine Türkiye’de yüksek bir oran olan % 42 görülmektedir. Almanya, Çekya, Fransa ve İngiltere’de ise % 20’li oranlar daha düşük de olsa kadına şiddetin var olduğunu bize açıklıyor. İsviçre ve Norveç incelendiğinde ise karşımıza düşük oranda kadına şiddet uygulandığı sonucu çıkarılabilir.

Asya kıtası

Tablo 16: Asya Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları

Ülke	Kadınlar Erkeklerle Oranla Ne Kadar Az Maaş Alıyorlar (%)	Kadınların İş Gücüne Katılımı (%)	Erkek Çocuk Takıntısı	En Az Bir Kez Fiziksel ve/ya da Cinsel Saldırıya Uğramış (%)
Çin	-	61.488	0.6	15
Hindistan	-	27.209	0.5	37
İran	-	16.843	-	-
Kazakistan	-	65.375	0.1	-
Rusya	-	56.64	-	21

İran hakkında kadınların düşük oranda iş gücüne katıldıkları dışında herhangi bir yorum yapmak mümkün değildir. Kadınların erkelere oranla ne kadar az maaş aldıkları ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır. Çin, Kazakistan ve Rusya’da kadınların yarısından çoğu iş gücüne katılmaktadırlar. Bu oranlar İran ve Hindistan’da düşük kalmıştır.

Çin ve Hindistan’da belirgin bir erkek çocuğa daha çok önem verme durumu olduğu söylenebilir. Çin’de bir dönem uygulanan tek çocuk politikasında kız çocuğu olan bazı ailelerin çocukları öldürmeye varan uç seviye davranışlar sergiledikleri gerçeği çerçevesinde bakarsak, zaten böyle bir sonuç çıkması normal olarak kabul edilebilir. Kadına şiddette ise Hindistan’da bir miktar yüksek olduğu söylenebilir.

fakat Çin ve Rusya ortalama oranlara sahip olarak görülüyor. İran ve Kazakistan hakkında genel olarak fazla veri olamadığı için geniş çaplı yorum yapılamamıştır.

Afrika kıtası

Tablo 17: Afrika Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları

Ülke	Kadınlar Erkeklerle Oranla Ne Kadar Az Maaş Alıyorlar (%)	Kadınların İş Gücüne Katılımı (%)	Erkek Çocuk Takıntısı	En Az Bir Kez Fiziksel ve/ya da Cinsel Saldırıya Uğramış (%)
B.A.E.	-	40.907	-	-
Güney Afrika	-	47.848	0.2	13
İsrail	19.28 ⁷⁸	59.341	-	-
Mısır	-	22.183	0.4	34
Nijerya	-	50.432	0.2	18

B.A.E. hakkında sadece iş hayatındaki kadınların iş gücüne katılım oranları olduğu için herhangi bir değerlendirme yapamayacağım. Güney Afrika ve Nijerya ortalamadan iyi ve birbirine yakın verilerle Afrika Kıtası'nın dikkat çeken iki ülkesi olarak göze çarpmaktadır. İsrail'in ise sadece ekonomik verilerine ulaşılabildiği için bu konu hakkında yorum yaparsak, kadınlar erkeklerle oranla OECD ortalamasının üzerinde bir oranda daha az maaş alıyorlar. Fakat öte yandan kadınların iş gücüne katılımı % 60 düzeyindedir. Mısır ise ortalamanın altında verilerle Afrika Kıtası'ndaki örnek ülkeler arasında en geride kalmış olan ülke konumundadır.

⁷⁸ 2015 yılı verisi

Avusturalya kıtası**Tablo 18:** Avusturalya Kıtasında Kadınların Ekonomik ve Toplumsal Hayattaki Durumları

Ülke	Kadınlar Erkeklerle Oranla Ne Kadar Az Maaş Alıyorlar (%)	Kadınların İş Gücüne Katılımı (%)	Erkek Çocuk Takıntısı	En Az Bir Kez Fiziksel ve/ya da Cinsel Saldırıya Uğramış (%)
Avusturalya	14.29 ⁷⁹	59.21	-	25

Avusturalya özelinde, kadınların iş gücüne katılımı ve aldıkları ücretin oranı ortalama düzeylerde kalmaktadır. Hayatında en az bir kez fiziksel ve/ya da cinsel saldırıya uğradığını bildiren kadınların oranı ise yine ortalama bir oran olan % 25.

Konuyu toparlayıp genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; konuyu ikiye ayırıp ekonomik ve toplumsal hayat olmak üzere iki başlık üzerinden değerlendirme yapmak daha doğru olacaktır. Öncelikle ekonomik olarak değerlendirecek; veri toplayabildiğimiz tüm ülkelerde kadınlar erkeklerle oranla daha düşük maaş almaktalar. Amerika, Brezilya, Venezuela, Almanya, Çekya, Fransa, İngiltere, İsviçre, Norveç, Çin Kazakistan, Rusya, İsrail, Nijerya ve Avusturalya 15 yaş üstü kadınların % 50'inden fazlasının iş gücüne katılımını sağladıkları için ekonomik alanda Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun hareket etmişler denilebilir. Öte yandan Küba, Meksika, Türkiye (yüzdelik oran tam olarak karşılamasa da ulaştığımız verilerde kadınların erkeklerle en yakın maaş oranına sahip olduğu ülke olduğu için bu bölümde sayılabilir), B.A.E. ve Güney Afrika % 35 ile % 50 arasında kalan kadınların işgücüne katılım oranları ile ortalama değerlerde bulunmaktadır. Hindistan, İran ve Mısır ise % 35'in altında çalışabilecek yaşta olan kadınların iş gücünde yer alma oranları ile ekonomik alanda Maskülen vatandaşlık kavramı içerisinde bulundurulabilecek ülkeler olarak dikkat çekmektedir.

Bölüm içindeki ikinci konu olan kadının toplumsal hayattaki yeri ve kadının toplumsal hayatta baskılanması çerçevesinde incelediğimiz kısmı değerlendirecek;

---

⁷⁹ 2016 yılı verisi

İsrail, B.A.E. ve İran hakkında bu bölümde hiçbir veriye ulaşılamadığı için bir çıkarım yapılmayacaktır. Fakat ulaşılan veriler ışığında Brezilya, Küba, Venezuela, Almanya, Çekya, Fransa, İngiltere, İsviçre, Norveç, Kazakistan, Rusya, Güney Afrika, Nijerya ve Avusturalya genel ortalamadan daha iyi verilere sahip oldukları için toplumsal yaşantıda kadının yeri düşünüldüğünde Feminist Vatandaşlık Kuramına uyabilecek örnekler olarak değerlendirilebilir. Amerika, Meksika, Türkiye, Çin, Hindistan ve Mısır ise bu konuda Maskülen vatandaşlık kuramına daha uygun verilere sahip ülkeler olarak kabul edilebilir.

3.2.4. Anayasalarda kadının yeri

Genel olarak kadınların toplumlarda ikinci sınıf bir vatandaş olarak kabul edilmesi durumunun devam ettiği görülse de bazı ülkelerin bu konuyu düzeltmek için çabaladıkları da bir gerçektir. Bu konular hakkında daha geniş ve net sonuçlara ulaşmak için daha kapsamlı araştırmalar yapılması kuşkusuz gereklidir. Kadının toplumdaki bu ikinci sınıf vatandaş olma durumunu değiştirmek için yapılabileceklerin de içinde olduğu bir çalışma konu hakkında daha sağlıklı bilgiler edinmemize yardımcı olabilir.

Peki, yukarıda saydıklarım dışında kadınların kamusal alanda varlıkları sürdürmeleri (hatta güçlendirmeleri) temelinde başka hangi veri incelenebilir? Vatandaşlık ve feminist vatandaşlıktan bahsederken bireylerin devletler tarafından tanınmasının önemi ve gerekliliği üzerinde durmuştum. Zaten “vatandaş” olabilmek için kişinin ülkenin karşısında bir birey olarak var olması ve ülkenin de kişiyi bir birey olarak görmesi gerekmektedir. İşte kadınların sorunlarının temelinde bu düşüncenin yattığı düşünülebilir. Kadınların ikinci sınıf vatandaş olması durumu aslında ataerkil düzenin kadınları tam anlamıyla bir birey olarak görmediği için normal olarak karşılanmaktadır. Bu durum da doğal olarak ülkelerin kadını tam anlamı ile eşit bir vatandaş olarak görmemeleri sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu problemi ortadan kaldırmak için de kadın haklarının anayasalar tarafında güvence altına alınması bir çözüm olarak görülebilir.

Birazdan göreceğimiz örneklerde karşımıza birçok ülke anayasasında kadınlara ayrı bir yer ayırmak yerine erkekler ile eşit hak, özgürlük ve ödevlere sahip oldukları belirtilmiş durumdadır. Fakat uygulamada bu eşitliğin var olmaması belki de anayasal olarak kadın haklarının güvence altına alınması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Eğer ülkeler kadınları eşit vatandaş yapma konusunda problemler yaşıyorsa (ki yaşadıklarını çalışmanın önceki bölümlerince çeşitli veriler ile belirttim) bu durumu kontrol altına almak için modern toplumların güven kaynağı olan anayasalar içinde kadınlara ayrı bir yer açmak iyi bir çözüm olarak sunulabilir.

Çalışmanın bu bölümünde örnek ülkelerimizin anayasaları kadın hakları konusunda incelenecek ve hangi ülkelerde kadınların haklarının çeşitli maddeler ile koruma altına alındığı incelenecektir. Tüm ülke anayasalarını güncel hallerinin yer aldığı bir site⁸⁰ kaynak olarak kullanılacaktır. Örnek ülkelerimizin anayasaları kadın haklarını koruma altına alıp almadıkları konusunda incelendikten sonra konu hakkında daha iyi ve kapsamlı yorumlar yapılabilecektir. Her ülkenin anayasasında kadın erkek eşit vatandaş olduğu ve eşit hak ve ödevlere sahip oldukları vurgulanmıştır. Kadın haklarının anayasalar tarafından güvence altına alınması ülkelerin kadın erkek eşitliğine verdikleri önemi anlamak için de bize yardımcı olacaktır.

Bu bölümde yine ülkeler ait oldukları kıtalara göre gruplandırılacak fakat diğer bölümlerden farklı olarak bölüm sonunda tüm ülkeler hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Amerika kıtası

Amerika anayasasında kadın hakları ile ilgili herhangi bir ek maddeye rastlanmamıştır. Sadece her vatandaşın eşit olduğu belirtilmiştir.

Brezilya anayasasını incelediğimizde; kanunla iş piyasasının belirli teşvikler yoluyla kadınlar için korunması, barış zamanı kadınlar ve din adamları askerlik hizmetinden muaftır ve hamile kadınlar için annelik koruması Brezilya anayasasında yer alan bazı maddeler olarak göze çarpmaktadır.

⁸⁰ Geniş çapta anayasaları incelemek için: <https://www.constituteproject.org/>

Küba anayasasına baktığımızda kadın hakları ile ilgili çeşitli maddeler bulunmaktadır. Bunlar; devlet, kadınların ülkenin kalkınmasına tam katılımını sağlamak için erkekler ile aynı fırsat ve olanakları sunacağını garanti eder. Devlet, çalışan kadının ve çocuğunun sağlığı için, çalışan kadına doğum öncesi ve sonrası doğum izni ve annelik ile uyumlu geçici çalışma seçenekleri sağlar.

Meksika anayasasını incelediğimizde; ilk başta diğer ülkeler gibi kadın erkek eşitliğine vurgu yapılmış durumdadır. Meksika'nın kadın hakları konusunda ek maddeleri genel olarak iş hayatı üzerine yoğunlaşmış durumda olarak görünüyor. Kadınların üretken projelerini destekleme, sağlıklarını koruma, eğitimlerini garantiye alma ve karar verme sürecinde kadınları desteklemesine yönelik bir ek madde bulunmaktadır. Hamilelik sırasında hamileliklerini tehlikeye atabilecek işlerin yaptırılmayacağı, doğumdan önce ve sonraki 6 hafta boyunca izin alabilme hakları ve bu süre boyunca tam maaş alabilecekleri gibi çalışma hayatında kadını destekleyici maddeler bulunmaktadır. Kadına özellikle iş hayatında daha rahat ve kalıcı bir yer sağlamak için Meksika anayasasında ek maddeler bulunmakta ve kadın hakları ekstradan koruma altına alınmış durumdadır.

Amerika kıtasından son örneğimiz olan Venezuela anayasasını incelersek; “kadın ve çocuk işçiler (minor workers) özel olarak korunurlar” maddesi anayasada kadınları korumaya yönelik tek madde olarak görülmektedir.

Avrupa kıtası

İngiltere, Norveç ve Fransa anayasaları kadınlar hakkında eşitlik vurgusu dışında herhangi bir ifadeye sahip değil.

Almanya'da ufak bir madde dışında yukarıda yer alan ülkelere benzer bir anayasaya sahiptir. Almanya ek olarak anayasasında eyaletlerin, olası bir kadın erkek eşitsizliği durumunu ortadan kaldırmak için gerekli adımları atması gerekliliği üzerine vurgu yapmaktadır. Yani eyaletler kadın erkek eşitliğini sağlama konusunda birinci derece yetkili makam olarak anayasada görevlendirilmiş durumdadır. Bunun dışında Almanya Anayasasında kadın hakları ile ilgili ek bir madde bulunmamaktadır.

Çekya anayasası, hamile kadınlar özel bakım, çalışma ilişkilerinde korunma ve uygun çalışma koşullarında çalıştırılma garantisi altına alındığı bir madde ile hamile kadınları koruma altına almış durumdadır.

İsviçre anayasasında kadınların askerlik hizmeti gönüllü olarak yapabilecekleri konusunda bir madde bulunmakta, fakat bu madde dışında başka bir maddeden söz edemeyiz.

Türkiye anayasasının bir maddesi; “azınlıklar, kadınlar ve fiziksel ve zihinsel engelli kişiler çalışma koşullarına göre özel korumalardan yararlanırlar.” Bu madde iş hayatında dezavantajlı grupları koruma amacı güden bir madde olarak düşünülebilir.

Asya kıtası

Rusya ve Kazakistan anayasasında kadın hakları ile ilgili herhangi bir ek maddeye rastlanmamıştır.

Çin’de de Almaya gibi kadın erkek eşitliğini sağlamada yetkili merci devlettir. Tek fark Almanya’da yönetim şekli gereği bu yetki eyalette iken Çin’de bu yetki devletin kendisinde toplanmış durumdadır. Ayrıca yaşlılar, çocuklar ve kadınlara karşı kötü muamele yasalarla yasaklanmış durumdadır. Bu maddeden yola çıkarak Çin’de kadınların da yaşlılar ve çocuklar gibi toplumun dezavantajlı bir kesimi olarak kabul edilip koruma altına alındıkları söylenebilir.

Hindistan anayasası adın ve erkeğin eşit olduğuna ve aynı işten eşit ücret alacaklarına vurgu yapılmıştır. Fakat çalışmanın önceki bölümünde incelediğimiz maaş oranları kısmında Hindistan ile ilgili veri bulunmadığı için bu maddenin tam olarak uygulanıp uygulanmadığını bilemiyorum. Anayasada Ulusal Yargı Atama Komisyonu’nda kadınların bulunması zorunlu ve mecliste kadınlara ve kabilelere belirli sayıda sandalye ayrılacağı belirtilmiştir fakat bunun olumlu bir yansıması oranlara baktığımızda görülmemektedir. Bu madde de karar verici mercilerde kadınların belirli bir oranda bulundurulmasını sağlamak için konulmuştur. Fakat

gerçekte 2014'te kadınların meclisteki oranlarının % 11'de kalması Hindistan'ın bu maddeleri tam olarak uygulayamadığının bir göstergesi olarak alınabilir.

İran anayasası örnek ülkelerimiz arasında kadın ibaresinin en çok geçtiği anayasadır.

“Aile, toplumun temel birimi ve insanın büyümesi ve yenilenmesi için ana merkezdir. İnsanın gelişimi ve büyümesi için temeli sağlayan inanç ve ideale uygunluk, bir ailenin kurulmasındaki temel düşüncedir. Bu hedefe ulaşmak için gerekli olanakları sağlamak İslami hükümetin görevidir. Aile biriminin bu görüşü, kadını, tüketici ve sömürünün desteklenmesi hizmetinde bir nesne ya da bir araç olarak kabul edilmekten kurtarır. Kadın, yalnızca anneliğin anlamlı ve kıymetli işlevini, ideolojik olarak işlediği insan varlıklarını yetiştirmekle kalmaz, aynı zamanda öncü bir toplumsal rol üstlenir ve yaşamın tüm alanlarında erkekle beraber mücadele eder. Kadının üstleneceği ağır sorumluluklar göz önünde bulundurulduğunda, İslam'a büyük bir değer ve soylu olarak kabul edilir.”⁸¹

Bu madde zaten başlı başına kadının toplumdaki yerini tarif etmek için oluşturulmuştur. Ayrıca İran anayasasında; kadının hem maddi hem de entelektüel haklarının restorasyonu için uygun bir ortam yaratılacağı, kadın haklarının genişletileceğinden, hükümetin İslami kriterlere uygun olarak kadınların haklarını koruma altına almalı ve dul, yaşlı ve yardım alamayan kadınlar için özel sigorta sağlanacağı konularında çeşitli maddeler bulunmaktadır. Anayasada dini vurgu oldukça çok bulunmaktadır. Zaten dikkat edileceği gibi kadın haklarını da dini vurgu üzerinde şekillendirme eğilimi ülkede var olmaktadır.

İran için özel bir değerlendirme yapmak gerekirse; aslında kadının anayasada yer alması feminist vatandaşlık için iyi gibi görünse de anayasa içerisinde bulunan maddeler kadının ikincil vatandaş yönünü güçlendiren ve erkeğin arkasında kalmasını garantiye alan maddeler olarak göze çarpmaktadır. İran anayasası yapısal olarak kadınların erkeklerin arkasında kalmasını destekleyici maddelere sahip olarak görülmektedir.

---

⁸¹ Daha geniş bilgi için bkz. https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf?lang=en

Afrika kıtası

İsrail, Nijerya, B.A.E ve Güney Afrika anayasaları kadınlar hakkında eşitlik vurgusu dışında herhangi bir ifadeye sahip değil.

Afrika kıtasında yer alan örnek ülkeler arasında kadınlara anayasasında tek yer veren ülke Mısır. Mısır anayasasında yer alan maddeler; devlet, kadınları her türlü şiddete karşı koruyacağını ve bir kadının ailesine ve işine karşı olan görevlerini korumayı taahhüt eder. Devlet kadınların parlamentoda temsili için gerekli önlemleri alır. Devlet, kadınlara, kamu görevlisi ve yönetici olarak görev yapma ve yargı organları ve kurumlarına ayrımcılık yapılmaksızın atanma hakkı verir. Devlet kadınlara, eğer ihtiyaçları varsa bakım korunma sağlar. Yerel konseyde koltukların dörtte biri kadınlara, işçilere ve çiftçilere ayrılacaktır.

Avusturalya kıtası

Avusturalya anayasasında da kadın hakları ile ilgili ayrı bir madde bulunmamaktadır.

Bu bölümün sonunda anayasalarda kadın haklarını koruma altına alan maddeler üzerinden bir değerlendirme yaparsak; Amerika, İngiltere, Fransa, İsviçre, Norveç, Rusya, Kazakistan, İran, İsrail, Nijerya, B.A.E, Güney Afrika ve Avusturalya anayasaları kadın hakları ile ilgili eşit vatandaşlık, haklar ve ödevler dışında herhangi bir ek madde bulundurmamaktadır. Bu sebeple Maskülen vatandaşlık kavrayışı içerisinde değerlendirilebilecek anayasalar sahiptir denebilir.

Venezuela, Almanya, Çekya, Türkiye ve Çin anayasalarında kadınlar ek madde ile koruma altına alınmış olsa bile bu durum tek madde ile gerçekleştirildiği için bu ülkeler hakkın da ne tam olarak maskülen bir anayasaya ne de feminist bir anayasa sahipleri denilebilir.

Bu saydığım ülkelerin dışında kalan; Brezilya, Küba, Meksika, Hindistan ve Mısır anayasalarında ise kadın hakları ile ilgili birden çok madde olması ve

kadınların koruma altına alınması durumu sayesinde Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun anayasaları olduğu söylenebilir.

Bu değerlendirmeyi yaparken şu ayrıntıyı da atlamamak gerekmektedir; birçok batılı ülke anayasasının kadın hakları ile ilgili ek madde bulundurmadığı net bir şekilde görülmektedir. Bu durumun sebebi acaba toplumsal hayatta kadınların hayatlarını ciddi anlamda etkileyecek problemlerin var olmaması olabilir mi? Özellikle batılı toplumlarda kadınlar anayasal olarak ekstra maddelerle koruma altına alınmasa bile zaten yaşamlarında gelişmekte olan ve daha geleneksel yapıya sahip ülkelerdeki kadınlar kadar ciddi problemler yaşıyorlar mı? Başka bir ifade ile acaba anayasalarında kadın hakları korumak için özel maddeler koyan ülkeler zaten kadın hakları konusunda ciddi sorunlar yaşayan ülkeler mi? Bu soruların cevapları bulmak için daha geniş çaplı araştırmalar yapmak gerekmektedir.

3.3. Ülkelerin Vatandaşlık Anlayışları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Üçüncü bölümün sonu olan bu başlık altında, topladığımız veriler ve yorumlar ışığında son bir değerlendirme yapıp ülkelerin genel olarak Feminist vatandaşlığa mı yoksa Maskülen vatandaşlığa mı daha uygun oldukları sonucuna varılacaktır. Daha önce de belirttiğim gibi sadece bu veriler ile bir ülke hakkında kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Daha geniş çaplı araştırmalar ile daha net sonuçlar çıkarılabilir. Fakat bu çalışmada bu veriler çerçevesinde bir sonuca ulaşıp ülkelerin vatandaşlık anlayışları hakkında genel bir kanıya ulaşılmaya çalışılmıştır.

Her ülke özelinde alt başlıklar halinde tek tek çıkarımlar ve yorumlar bölümün önceki kısımlarında yapıldı. Bu yorum ve çıkarımlar kullanılarak bölümün sonunda örnek ülkeler hakkında genel çaplı bir kanıya varılıp, ülkeler vatandaşlık anlayışlarına göre sınıflandırılacaktır.

İlk önce Maskülen vatandaşlık kavramına uygun düşen ülkelere değinirsek; Çin (ekonomi dışında iyi bir veri bulunmamaktadır), Hindistan (siyasal kadın temsilinin düşüklüğü ve kamusal hayata kadının katılımının çok düşük seviyede kalması), İran (değerlendirme verilerimiz göz önünde bulundurulunca her veride

düşük oranlarda kalması), B.A.E. (ekonomik veriler dışında her veride kadınların geri planda olması) ve Mısır (anayasal olarak kadınlar hakları koruma altına alınmış ama bunun toplumsal hayata yansımaları görülüyor) vatandaşlık anlayışında kadını ikinci plana iten yapıları gereği Maskülen vatandaşlık kavramına uygun kabul edilebilecek ülkelerdir. Bu ülkelerin bir kısmında bazı verilere ulaşamamak da genel olarak verilerinin ortalamaları kötü olarak nitelendirilebilecek seviyelerde olduğu için Maskülen vatandaşlık kavrayışına uygun bir modele sahip oldukları rahatlıkla söylenebilir.

İkinci olarak ne tam olarak Maskülen ne de tam olarak Feminist Vatandaşlık Kuramına ait olabilecek ülkelere değinebiliriz. Bu ülkeler bazı uygulamaları ile kadın hakları konusunda iyi bazı verileri ile de kötü oranlara sahip olan ülkeler. Bu ülkeler; Amerika (eğitim ve ekonomik olarak iyi verilere sahip), Brezilya (ülkede ciddi bir siyasal kadın temsili sorunu görünüyor fakat diğer verileri oldukça iyi seviyelerde, buna rağmen % 9 gibi çok düşük bir kadın milletvekili oranı ülkeyi Feminist Vatandaşlık Kuramının içine almamızı engellemektedir), Meksika (siyasal alanda kadın temsili ve kadınların anayasal olarak koruma altına alınmış olması olumlu veriler fakat bunun toplumsal hayatın içinde uygulamalarında problemler var), Venezuela (ekonomik alanda iyi verilere sahip), Çekya (incelenen her konuda ortalama ve üzeri verilere sahip), Fransa (düşük siyasal kadın temsili ve anayasal olarak kadın haklarının korunmamış olması ülkedeki problemler olarak göze çarpıyor), Türkiye (tüm verilerde ortalama seviyesinde), Kazakistan (ekonomik ve toplumsal olarak ortalamanın üzerinde), Rusya (siyasal kadın temsili ve kadın haklarının anayasal güvence altına alınmaması dışında dikkat çeken bir sorun gözüküyor), Güney Afrika (iyi seviyede bir parlamentoda kadın milletvekili oranı bulunmaktadır) ve İsrail (eğitim ve ekonomi alanında güzel verilere sahip) olarak kabul edilebilir. Bu ülkelerde hâlâ düzeltilmesi gereken bazı ciddi problemler bulunmaktadır. Aslında bu ülkeler feminist vatandaşlık yolunda gelişme kat edebilecek ülkeler olarak kabul edilebilir. Bazı ülkelerin verileri feminist vatandaşlık için olumlu anlamda yol almaya çalıştıkları izlenimini bize vermektedir. Bu sebeple bu ülkelerin feminist vatandaşlığa doğru ilerlemeye çalışan (geçiş aşamasında olan) ülkeler olarak nitelendirebiliriz.

Son olarak da Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun vatandaşlık modelleri olan ülkelerden bahsederek; Küba (özellikle siyasal kadın temsili konusunda % 49 ile en iyi durumdaki ülke olarak dikkat çekmektedir), Almanya (tüm veriler ortalama ve üzerinde), İngiltere (anayasada kadına yer verilmemesi dışında belirgin bir problem görünmüyor), İsviçre (üçüncü seviye eğitime katılımında erkeklerin oranı daha yüksek ama başka bir problem göze çarpmamakta), Norveç (tüm verileri oldukça iyi durumda), ve Avusturalya (anayasada kadın hakları ile ilgili herhangi bir madde olamaması bir eksi fakat diğer verilerde genel olarak iyi) feminist vatandaşlığa uygun ülkeler olarak dikkat çekmektedirler. Bu ülkelerde de kadın hakları konusunda bazı problemlerin olduğu bir gerçek fakat örnek ülkelerin genel ortalamalarına baktığımızda verileri ortalamanın üzerinde olan bu ülkeler bir sınıflandırma yapıldığında feminist vatandaşlığa uygun ülkeler kısmında yer alabilmektedirler.

Örnek ülkelerimizin durumları çerçevesine bakıldığında önceki paragrafta belirtilen sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bazı ülkeler Maskülen vatandaşlık kavramına uygun, bazı ülkeler Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun, bazı ülkeler ise daha ortada kalmış olarak nitelendirilebilir.

Her ne kadar Maskülen ya da Feminist Vatandaşlık Kuramı çerçevesinde bu ülkeleri sınıflandırsak da, aslında tüm dünyada kadınların yaşadıkları sorunlar varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Tam anlamı ile erkek ve kadın eşitliğinin sağlanmaya çalışıldığı düşüncesi modern toplumlarda ulaşılmaya çalışılan bir hedef olarak gösterilse bile hâlâ tüm dünyada kadın erkek eşitliği konusunda atılması gereken çok sayıda adım olduğunu da göz ardı edilemeyecek bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmanın içeriğini oluşturan veriler dışında da kadınların gerek siyasal gerekse toplumsal olarak problemleri ve sıkıntıları varlığını sürdürmektedir. Fakat toplumların tarih boyunca aldıkları yol düşünüldüğünde olumlu anlamda bir ilerleme kaydettiğimiz de göz ardı edilmemelidir.

SONUÇ

Çalışmanın sonuç bölümünde, çalışma ile ilgili bir değerlendirme ve vatandaşlık kavramının geleceği ile ilgili bazı yorumlar yapılacaktır. Yapılan yorumlar genel olarak üçüncü bölümdeki veriler ışığında yapılacak olsa da özellikle vatandaşlık kavramının geleceği ile ilgili yapılan yorumlar yapısı itibari ile bir tahmin niteliğinde olacaktır.

Birinci bölümde incelediğimiz vatandaşlık kavramı ve vatandaşlığın tarih içinde geçirdiği süreç aslında bize gelecek hakkında da bazı çıkarımlar yapmamızda yardımcı olabilecektir. Tarihsel olarak baktığımızda kadınların ilk dönem uygarlıklarında vatandaş statüsünde yer almadıklarını görebiliriz. Sadece soylu ve zengin erkeklerin yönetimde söz sahibi oldukları bir ortamda kadınların toplumun işleyişi ya da değişimi hakkında herhangi bir güçleri bulunmamaktadır. Çalışmanın içinde de bahsettiğimiz toplumsal cinsiyet rolleri içerisinde kadın özel alana hapsedilmiş durumdadır ve kamusal alanda varlığı kabul görmemektedir. Geçmiş dönemlerdeki vatandaşlık kavramını bugün o kavramdan anladığımız anlamla değerlendirmek çok doğru bir bakış açısı olmayabilir. Fakat sonuç olarak o çağlarda kadınların bu ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmesi durumu herkes tarafından kabul edilmiş, normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

İşte vatandaşlığın bu tanımı Fransız Devrimi sonrası değişime uğramış ve toplumun her kesimi için önemli bir kavram olan eşitlik ortaya çıkmıştır. Fakat devrim sonrası süreç bize gösteriyor ki aslında eşitlik ve eşit vatandaşlık kadınları kapsamayan bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aslında ne kadar dillerde eşitlik vurgusu bulunsa da gerçek olan eski yönetim modelinin devamını sağlayan bir düzenin kurulduğu gerçeğidir. Değişen sadece yönetenin bir erkekten başka bir erkeğe geçmesidir. Kadınların desteği ile gerçekleşen devrimden sonra kadınların kazanılan hakların içerisine dâhil edilmemesi ciddi bir değişimin de ilk fitilinin ateşlenmesine neden olmuştur.

İşte o fitil bizim çalışmamızın da ikinci bölümünü oluşturan “Feminizm” akımıdır. Kadınların öncelikle yönetimde daha sonra da toplumun diğer alanlarında erkekler ile aynı haklara sahip olma istekleri üzerinden yola çıkan feminizm aslında

temelde kadınların her alanda erkekler ile eşit koşullara sahip olma dileklerinin bir simgesi olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların eşitlik taleplerinin temelinde o ülkenin eşit vatandaş olma durumu yatmaktadır. “Eğer vatandaş olarak o ülkede yaşayan herkes eşit haklara ve ödevlere sahipse kadınlar neden bu eşitlik kavramının dışında bırakılıyorlar” bunu bilmek istemektedirler. İşte bu nedenle vatandaşlık üzerinden kazandıkları eşitlik hakkını elde etmek ve onu korumak için feminist hareket ikinci sınıf vatandaş olarak görülen kadınların sesi olmuştur.

Kadınların ilk feminist dalga ile talepleri temelde yönetimde söz sahibi olunması üzerine yoğunlaşmıştır. Kadınların oy kullanma ve seçme ve seçilme hakkı gibi talepleri topluma yön verme ve modern olarak nitelendiğimiz toplumların oluşumunda etkin rol alma istekleri üzerine kurgulanmıştır. Bu siyasal haklar zaten kadınların vatandaş olmaları neticesinde doğal hakları haline gelmiştir fakat kadınlar bu taleplerini dile getirene kadar yönetim kademesinden uzak tutulmuşlardır. Kadınların bu talepleri ilk önce çok sıcak karşılanmasa da kadınların bu talepten vazgeçmeyen ve mücadeleci tavırları sayesinde birçok ülkede en azından siyasal olarak bazı haklar kazanmaları ile biten birinci dalga feminizm kendinden sonraki feminist dalgalar tarafından eleştirilse de aslında asıl amacın başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Kadınların bu zaferi daha sonraki feminist akımların önünü açıp erkeklerle diğer alanlarda da eşit konuma sahip olma taleplerinin oluşmasında oldukça etkilidir.

Birinci Dalga Feminizmde sonra İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizm ile kadınların hak ve eşitlik talepleri dozu artarak devam etmiş ve her dalga aslında bir sonraki dalga için yol gösterici olmuştur. İkinci bölümde konu ile ilgili geniş açıklamalar yaptığım için bu noktada üzerinde çok durmayacağım fakat şu net bir şekilde söylenebilir ki feminizm, birçok feministin de benzer fikirde olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurursak, günümüzde geçmişteki kadar aktif bir şekilde varlığını devam ettirememektedir. Bu durumun nedeni kazanılan hakların kadınlara yeterli geldiği gibi yorumlanabilir ama çalışmanın üçüncü bölümünü de oluşturan verilerde gördüğümüz kadarıyla ülkelerin kadınların eşit vatandaşlar olarak kabul edilmesi durumunu hâlâ çok ciddi yol kat etmesi gerekmektedir. Her ne kadar kadın hakları konusunda gelişmiş (en azından geçmişe göre) toplumlar olsak da

kadınların tam anlamı ile erkeklerle eşit vatandaşlar olması için atılması gereken adımlar bulunmaktadır.

İşte bu adımları atan ve kadını bir birey olarak gören ülkeleri betimlemek için geliştirilen “Feminist Vatandaşlık Kuramı” da bu çalışmanın ana hatlarını oluşturmaktadır. Devletlerin vatandaşları olan kadınlar ne kadar eşit davrandığını ve kanunen kadını bir birey olarak kabul edip etmediği üzerine odaklanan kavram aslında günümüzde hâlâ varlığını sürdüren kadının ikinci sınıf vatandaş olma durumunu vurgulamaya çalışmaktadır. Her ne kadar modern toplumların kadın hakları konusunda ilerledikleri kabul edilmesi gereken bir gerçek olsa da çalışmada görüldüğü kadarıyla kadın hakları ciddi bir sorun olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

Ülkelerin kadın hakları konusunda bir değerlendirmesinin yer aldığı son bölüm hakkında bir yorum yaparsak, karşımıza her ülkenin kadın hakları alanında az ya da çok da olsa bazı adımlar attıkları çıkarımında bulunulabilir. Fakat yine de sorun tam anlamı ile ortadan kalkmış gibi görünmemektedir. Bazı ülkeler arasında uçurum olarak nitelendirilebilecek seviyede kadın hakları üzerine farklılıklar olduğu net bir şekilde görülen bir gerçektir. Kadın hakları konusunda tüm dünyanın bir orta noktada bulunduğu söylemek oldukça zor gibi görünüyor. Her ne kadar kadınların siyasal ve toplumsal hayattaki varlıklarını daha iyi boyutlara taşımaya çabalayan ülkeler olsa da bazı ülkelerde kadın haklarının çok düşük seviyelerde seyrettiği de net bir şekilde görünmektedir. Bu noktada yapılması gereken, tüm dünyanın ortak bir karar alıp kadın hakları alanında en azından belli bir standart geliştirip ülkelerin bu standardın altına düşmemeleri sağlanabilir. Bazı toplumlarda ciddi anlamda değişimlere neden olacak bu standardın gerekirse radikal yaptırımlar kullanılarak gerçekleştirilmesi gerekliliği olabileceği söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında incelenen veriler ışığında ülkelerin Feminist Vatandaşlık Kuramına uygun hale gelebilmeleri için bazı tavsiyelerde bulunabiliriz. Öncelikle ataerkil toplum yapısının değişmesi gerektiği ve toplumların bu değişimi kendi yapılarına göre gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Siyasal temsil alanında kadınların parlamento ve ülke yönetimindeki yüksek kademelere ulaşmasını destekleyecek projeler yapılabilir. Kadınların siyasal alandaki katılımı ve yönetimde

söz sahibi olmaları ataerkil yapının değişmesinde kadınların aktif bir rol alması için oldukça önemli bir durumdur. Eğitim alanında birçok ülkede kadınların erkeklere oranla daha istekli ve katılımcı olduğu ve daha başarılı olduğu görülmektedir. Eğitimin kalitesi önemli bir etmen olsa da eğitime ulaşım da oldukça önemlidir. Eğitim alanında kadınlara yönelik katılımı arttıran projeler özellikle gelişmekte olan ülkelerde etkili sonuçlar verebilir. Eğitimin toplumların gelişimine olan etkisi göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Bu sebeple eğitimi teşvik edici politikalar değişim için olmazsa olmaz bir çözüm önerisi kabul edilebilir. Kadınların ekonomik olarak da özgürleştirilmesi ve erkeğe bağımlı olmaktan kurtarılması kadınların eşit vatandaş olması sürecinde atılması gereken bir adım olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik özgürlüğü olan kadının bir birey olarak kabul edileceği gerçeği göz önünde bulundurulursa, kadının iş hayatına daha çok katılımını teşvik edici politikalar devletler tarafından uygulanabilir. Kadınların iş hayatında bulunmalarını kolaylaştıran bazı yasalar ve uygulamalar bu konularda işe yarayacak çözümler olabilir.

En son çözüm önerisi olarak da tüm bu uygulama ve politikaların anayasalarda yer verilip, kadınların yasal olarak koruma altına alınması söylenebilir. Örneklerde de gördüğümüz gibi sadece anayasada yer alan fakat kamusal ve özel hayat içerisinde uygulanmayan kadınları koruyan maddeler olması çözümün sadece anayasada yer alan maddelerle olamayacağını bize göstermektedir. Kadınları koruyan anayasa maddelerinin yanı sıra toplumun bu konu hakkında bilinçlenmesi ve toplumsal yapısını buna uygun olarak değiştirmesi doğru olacaktır. Bu değişim süreci uzun ve radikal olabilir fakat kadınların tam anlamı ile eşit vatandaş olmaları için bu değişimin gerçekleştirilmesi de gerekli olduğu net bir biçimde söylenebilir. Çünkü var olan ataerkil toplum yapısı ile kadınların tam anlamı ile eşit vatandaş olmaları ve ülkelerin de Feminist Vatandaşlık Kuramına gerçek manada uygun hale gelmeleri pek olası gözükmemektedir.

Çalışmanın sonunda da vatandaşlık kavramının geleceği hakkında biraz konuşmak doğru olacaktır. Vatandaşlık kavramının tarihini incelediğimizde kadın hakları konusunda hızlı ya da yavaş da olsa pozitif anlamda belirli adımlar atıldığı görülmektedir. Bu adımların gelecek içinde bu şekilde atılacağı ön görüşünde

bulunabiliriz. Kadınların gelecekte daha eşit bir dünya için, kendilerinden önceki neslin (feministlerin) yaptığı gibi çabalaması gerekmektedir. Bu çaba gelecekte daha eşit bir dünya hayalinin gerçekleşmesi için olmazsa olmaz bir süreçtir. Çünkü tarih bize gösteriyor ki kadınlar haklarını savaşıarak kazanmışlardır. Bu nedenle gelecekte de kadınların kazanılacak haklar için savaşmaları gerekli olacağı net bir şekilde görülmektedir.

XXXXXS
GCPS

KAYNAKÇA

- Akkoç, A. (2014). Yunan Demokrasisinin Kavramsal Yönü ve Toplumsal Arka Planı. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 31-42.
- Akman, Ş. T. (2012). Roma Antikitesinde Sosyal-Politik-Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 89-107.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği :Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Alan, G. A. (2010). Roma Dönemi Siyasi Tarihindeki Düşünürler Polybios, Cicero, Seneca. E. İnan (Dü.) içinde, *Seçenlere ve Seçilenmelere Politik Dünya* (s. 25-44). İstanbul: Referans Akademik Kitaplar.
- Alptekin, M. F. (2005). *Yurttaşlığın Tarihi Gelişimi*. Ankara.
- Atan, M. (2015). Radikal Feminizm: "Kişisel Olan Politikdir" Söyleminde Aile. *The Journal of Europe-Middle East Social Spcial Science Studies*, 1(2), 1-21.
- Ayyıldız, M. K. (2015). *Kadın Dergilerinde Sunulan Kadın İmgisinin Feminist Yaklaşım Kavramlarıyla Değerlendirilmesi*.
- Balcı, M., & Tuzak, M. (2017). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Nezihe Muhiddin Özelinde Türk Kadınlarının Siyasi Hakları için Mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43-51.
- Balibar, E. (2016). *Yurttaşlık*. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: MonoKL.
- Berktaş, F. (2015). Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji. H. B. Örs (Dü.) içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(16), 108-114.
- Bloch, M. (2015). *Feodal Toplum*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: Doğubatı.
- Bookchin, M. (2014). *Kentsiz Kentleşme Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*. (B. Özyalçın, Çev.) İstanbul: Sümer Yayıncılık.
- Butler, J. (2018). *Cinsiyet Belası*. (B. Ertür, Çev.) İstanbul: Metis.
- Comparative Constitutions Project*. (tarih yok). 09 20, 2018 tarihinde Constitutions Project Web Sitesi: <https://www.constituteproject.org/> adresinden alındı

- Çakır, S. (2015). Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi. H. B. Örs (Dü.) içinde, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* (s. 413-475). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çetinel, E., & Yılmaz, S. E. (2016). Feminist Teori: Yönetim Ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 119-148.
- Davulcu, E., & Temel, M. (2017). Osmanlı Devleti'nde Yayımlanan İlk Kadın İlavesi Terakki-i Muhadderat'taki Kadın Mektuplarının Tahlili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(44), 227-242.
- Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri. *The Journal of Academic Social Science Studies*(43), 523-532.
- Donovan, J. (2016). *Feminist Teori*. (A. Bora, M. A. Gevrek, & F. Sayılan, Çev.) İstanbul: İletişim.
- Durgun, Ş. (2010). Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye'de Vatandaşlık Sorunsalı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (1), 71-100.
- Erdal, D. (2017). Nazan Bekiroğlu'nun Mücella Romanının Feminist Eleştiri Kuramı Açısından İncelenmesi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 145-172.
- Erkiş, İ. U. (2013). Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(26), 54-76.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2016). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı.
- Gouges, O. D. (1996). Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45(1), 185-193.
- Gözlü, A. (2015). Antik Yunan (Hellen)'da Koloniler ve Bunların Nitelikleri. *Folklor/Edebiyat*, 21(81), 179-190.
- Gözlü, A., & Yılmazcan, D. (2017). Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(2), 117-136.
- Gül, S. S. (2008). Sunuş: Demokrasi Kavşağında Feminizm ve Kadın Meselesi.... *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), VII-XVI.
- Gündüz, M., & Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık Bilinci*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Hayek, F. A. (2009). Liberalizm. *Liberal Düşünce*, 14(55), 197-224.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (M. D. Üst, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

- Kartal, F. (2001). Liberal And Republican Conceptualizations of Citizenship: a Theoretical Inquiry. *Turkish Public Administration Annual*(27-28), 101-130.
- Kartal, F. (2010). Dışlayıcı Bir Kurum Olarak Yurttaşlığın Evrimi: Polis'ten Küresel Düzene. F. Kartal (Dü.) içinde, *Yurttaşlık Tartışmaları Yeni Yaklaşımlar* (s. 11-55). Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Kartal, F. (2016). Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram. *Amme İdaresi Dergisi*, 49(3), 59-87.
- Kaya, E. (2017). *Kentleşme ve Kentlileşme*. İstanbul: İşaret.
- Kolay, H. (2015). Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları. *Elektrik Mühendisleri Odası Kadın Bülteni*(3), 5-11.
- Küçük, E. (2015). Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: "Provocatio ad populum" ve "Tribunus plebis". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 127-144.
- Kymlicka, W. (2015). *Çokkültürlü Yurttaşlık*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lister, R. (2003). *Citizenship Feminist Perspectives*. New York: Palgrave Macmillan.
- MacKinnon, C. A. (2015). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. (T. Yöney, & S. Yücesoy, Çev.) İstanbul: Metis.
- Marshall, T. H. (2000). Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar. T. H. Marshall, & T. Bottomore içinde, *Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar* (A. Kaya, Çev., s. 13-82). Ankara: Gündoğan.
- Mathisen, R. (2006). Peregrini , Barbari , and Cives Romani : Concepts of Citizenship and the Legal Identity of Barbarians in the Later Roman Empire. *The American Historical Review* , 111(4), 1011-1040.
- Mayhall, L. E. (2002). The Rhetorics of Slavery and Citizenship: Suffragist Discourse and Canonical Texts in Britain, 1880-1914. K. Canning, & S. O. Rose (Dü) içinde, *Gender, Citizenship and Subjectivities* (s. 55-71). Cornwall: Blackwell Publishing.
- Mouffe, C. (1993). Demokratik Yurttaşlık ve Siyasi Topluluk. *Birikim*(55), 47-56.
- Ober, J. (1992). The Polis as a Society Aristotle, John Rawls and the Athenian Social Contract. *The Ancient Greek City-State*, (s. 129-160). Kopenhag.
- OECD. (tarih yok). 09 03, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/> adresinden alındı

- OECD. (tarih yok). 09 04, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/inequality/women-in-politics.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 06, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/eduatt/adult-education-level.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 06, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/eduatt/graduation-rate.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 06, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/eduresource/women-teachers.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 11, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/earnwage/gender-wage-gap.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 11, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/inequality/social-institutions-and-gender.htm> adresinden alındı
- OECD. (tarih yok). 09 11, 2018 tarihinde OECD Web Sitesi: <https://data.oecd.org/inequality/violence-against-women.htm> adresinden alındı
- Özdemir, Ö. (2017). İki Sistemli Kuram Olarak Sosyalist Feminizm. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 395-414.
- Öztan, E. (2010). Cumhuriyetçi Yurttaşlık, Çokkültürlülük ve Kadın Yurttaşlar. *İdea İnsan ve Toplum Bilimleri*, 2(2), 85-114.
- Öztürk, A. (2013). Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 68(2), 181-204.
- Roskin, M. g. (2012). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. (B. Seçilmişoğlu, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Saklı, A. R. (2012). Fransa ve Almanya'da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu. *Akademik Bakış Dergisi*(32), 1-19.
- Scott, J. W. (2013). *Feminist Tarihin Peşinde*. (A. Günaydın, A. Sönmez, D. Demirler, F. Dinçer, Ö. Tümer, & Ç. Aslan, Çev.) İstanbul: Bgst Yayınları.
- Soyarık, N. (2000). *The Citizen of The State and The State of The Citizen: An Analysis of The Citizenization Process in Turkey*.
- Stone, A. (2015). *Feminist Felsefeye Giriş*. (Y. Cingöz, & B. Tanrısever, Çev.) İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Sümer, S. Z. (2009). *Tarih İçinde Görünürlükten, Kadınların Tarihine: Amerikan Kadın Romanında Feminist Bilinç ve Politika*.

- Şahbudak, E. (2015). *Geçmişten Günümüze Her Yönüyle Yurttaşlık*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Şahbudak, E., & Ayan, S. (2011). Akademik Camiada Yurttaşlık Algısı ve Bilinci: (CÜ Öğretim Üyeleri Örneğinde). *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35(2), 107-130.
- Şahin, E. (2018). Geçmişten Günümüze Kadın Süreli Yayınlarına Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*(16), 86-105.
- Şimşek, A. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Batılılaşma Etkisinde Yapılan Feminizm Tartışmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(61), 341-364.
- Tannenbaum, D. G. (2018). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (Ö. Orhan, Çev.) Ankara: BB101.
- Taş, G. (2016). Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri ve Dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetle*, 3(5), 163-175.
- The World Bank*. (tarih yok). 09 11, 2018 tarihinde The World Bank Web Sitesi: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.CACT.FE.ZS> adresinden alındı
- Topakkaya, A. (2008). Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 378-395.
- Toran, M. (2012). Çocukluğun ve Erken Çocukluk Eğitiminin Tarihi ve Kuramsal Temelleri. N. Avcı, & M. Toran (Dü) içinde, *Okul Öncesi Eğitime Giriş* (s. 1-19). Ankara: Eğiten Kitap.
- Türkoğlu, E. (2015). *Uluslararası İlişkiler Kuramında Feminizm*.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupasında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18.
- Yayla, A. (2017). *Siyaset Bilimi*. Adres.
- Yazıcı, S. (2003). Atina, İspanya ya da Liberal Cumhuriyetçilik. *Liberal Düşünce*(29), 115-126.
- Yılmaz, N. (2014). Antik Yunan Dönemi Karşılaştırmalı Siyaset Biliminde Siyasal Sistem Sınıflandırmalarına Genel Bir Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 15(1), 123-138.

XXXXXS
GCPS

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı: Bülent Tuğcu

Doğum Yeri ve Tarihi: Sinop, 25.08.1986

Öğrenim Durumu

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Hacettepe Üniversitesi	2005-2011
Yüksek Lisans	Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi	Atılım Üniversitesi	2016-2019

İş Deneyimi

Çalıştığı Yer	Görev	Yıl
Sinop Üniversitesi	Araştırma Görevlisi	2017

Yabancı Diller: İngilizce

E-posta: btugcu@sinop.edu.tr

Telefon: 0368 3330015

Tarih: 13.02.2019

Bülent Tuğcu

ORIJINALLIK RAPORU

%**5**

BENZERLIK ENDEKSI

%**4**

İNTERNET
KAYNAKLARI

%**1**

YAYINLAR

%**3**

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BIRINCIL KAYNAKLAR

- 1** Submitted to Atilim University
Öğrenci Ödevi %1
- 2** Submitted to Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Öğrenci Ödevi <%1
- 3** acikarsiv.ankara.edu.tr
İnternet Kaynağı <%1
- 4** www.venharhaber.com
İnternet Kaynağı <%1
- 5** Submitted to Istanbul Aehir Aniversitesi
Öğrenci Ödevi <%1
- 6** www.jemsos.com
İnternet Kaynağı <%1
- 7** Submitted to Istanbul Aydın University
Öğrenci Ödevi <%1
- 8** Submitted to Gaziantep Aniversitesi
Öğrenci Ödevi <%1
- 9** Submitted to Trakya University
Öğrenci Ödevi <%1